

Inistiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa

Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu Keessatti Rokkoowwan Seeraa fi Hojmaataa Mul'atan

Qorataan: -

Habtaamuu Bultii

Obbo Alamaayyoo Massalaa

Gulaaltotni: -

Obbo Kadir Qerrantii

Obbo Tafarii Baqqalaa

BAAFATA

GALATA	4
BOQONNAA TOKKO	5
Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Seensa	5
1.1. Yaada Waliigalaa	5
1.2. Hima Rakkoo	8
1.3. Kaayyoo Gaggeessa Qorannoo.....	10
1.4. Faayidaa Qorannoo	10
1.5. Daangaa Qorannoo.....	11
1.6. Mala Qorannoo	11
BOQONNAA LAMA.....	14
Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Sakatta'a Hog-barruu	14
2.1. Hiikkoo Sanadaa	14
2.2. Sanadoota Mirkanaa'anii Galmaa'an.....	16
2.3. Uwwisa Seeraa Hojii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa.....	19
2.4. Kaayyoo fi Barbaachisummaa Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu	20
2.5. Seenaa Dhufaatii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu: Akka Itoophiyaatti	23
2.6. Seenaa Dhufaatii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu: Akka Oromiyaatti	25
2.7. Fudhatamummaa Sanadoota Mirkana'anii Galmaa'anii.....	27
2.8. Sanadoota Mirkana'anii Galmaa'an Dhorkanii Tursiisuu	29
BOQONNAA SADII.....	31
Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Xiinxala Dataa	31
3.1. Hojiwwanii fi Adeemsa Raawwii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu	31
3.2. Uwwisa Seeraa Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu.....	35
3.3. Sanadoota Mirkanaa'anii Galmeeffaman.....	40
3.3.1. Sanadoota Konkolaataa Ilallatan Mirkaneessanii Galmeessuu	40
A. Kira konkolaataa	40
B. Bittaa-Gurgurtaa Konkolaataa	43
C. Kennaa Konkolaataa	45

D.	Konkolaataa Qabsiisanii Liqeffachuu	46
3.3.2.	Sanadoota Mana Magaalaa Ilallatan Mirkaneessanii Galmeessuu.....	46
A.	Bittaa-gurgurtaa manaa	46
B.	Kiraa Manaa.....	47
3.3.3.	Sanadoota Mirga Qabiyyee Lafa Baadiyyaa Ilallatan Mirkaneessanii Galmeessuu	48
A.	Kiraa Qabiyyee Lafa Baadiyyaa	49
B.	Ooyiruu Walistti Siqfachuu/Ooyiruu Waljijiiruu	51
C.	Mana Jireenyaa Baadiyyaa Wal-jijiiruu.....	51
D.	Kennaa fi Dhaamoo Lafaa	52
3.3.4.	Sanadoota Adda Addaa Biiron Haqaa Mirkaneessee Galmeessu	54
A.	Sanadoota Aangoo Bakka Bu'ummaa Ibsan.....	55
•	Sanada Angoo Bakka Bu'ummaa Waliigalaa fi Addaa	55
•	Aangoo Bakka Bu'ummaa Bu'uura S/D/F/H/H Kwt 58tiin Kennamu.....	62
•	Aangoo Bakka Bu'ummaa S/D/F/H/H Kwt 66 Kennamu	64
•	Aangoo Bakka Bu'ummaa Abukaatoo.....	65
B.	Waliigaltee Aangoo Bakka Bu'ummaa Haquu	67
C.	Barreeffama Hundeeffamaa fi Dambii Ittiin Bulmaataa Mirkaneessanii Galmeessuu	72
D.	Qaboo Yaa'ii Dhaabbilee Daldala Mirkaneessanii Galmeessuu.....	74
E.	Waliigaltee Hojjetaa-Hojjechiisaa Mirkaneessanii Galmeessuu.....	75
3.4.	Sanadoota Mirkanaa'anii Galma'an Dhorkanii Tursiisuu	77
3.5.	Fudhatamummaa Sanadoota Mirkanaa'anii Akka Ragaatti Mana Murtiitti Dhiyaatanii....	80
3.6.	Sanadoota Seerri Mirkanaa'uu Qabu Jedhuu Akka Ragaatti Simachuu	80
3.7.	Sanadoota Mirkanaa'anii Akka Ragaatti Dhiyaatan Irratti Falmii Ka'an.....	83
3.8.	Hojii Sanadoota mirkaneessuu fi Tembeera Dhoobuu.....	85
3.9.	Bu'aa fi Miidhaa Qaamolee Garagaraatiin Sanada Mirkaneessanii Galmeessuu	86
3.10.	Caaseffama Waajjiraa Qaamolee Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu Hojjetan	94
3.11.	Humna Nama Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu Hojjetuu	97
3.12.	Mijaa'ina Naannoo Hojii	101
YAADOTA GUDUNFAA FI FURMAATAA	105	
1.	Yaadota Gudunfaa	105
2.	Yaadota Furmaataa	112
A.	Yaadota Furmaataa Fulla'oo fi Yeroo Dheeraa	112
B.	Yaadota furmaata yeroo gabaabaa	113

GALATA

Hojiin qorannoo kanaa haala gahumsa qabuun akka gaggeeffamu gumaacha kan taasisan namoota hedduu dha. Daataa barbaachisu kenuun deeggarsa hojii kan taasisan ogeessotaa fi hooggantoota hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa waajjiraalee hirmaattota qorannoo kanaa ta'an hundaaf galata guddaan qaba. Gaggeessa qorannoo kanaa keessatti daataa hojiirra oolan keessaa gamsa kan ta'u waajjiraalee daataan irraa walitti qabaman kanneen sadarkaa naannoo, godinaalee sadii fi aanolee jaha keessaatti argaman irraa walitti qabuun gumaata guddaa kan gumaatan Abbaa Alangaa fi Leenjisaa ILQSO kan ta'an Obbo Xilahuun Mangistuu hedduun galateeffadha. Itti dabalees, wixinee qorannoo kanaa gulaaluun yaadota sirreffamaa galtee gaarii ta'an gumaachuun gahee guddaa kan taphatan Obbo Alamaayyoo Massalaa, Obbo Kadir Qerrantii fi Obbo Tafarri Baqqalaan gaglata argadhaan jedha.

BOQONNAA TOKKO

Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Seensa

1.1. Yaada Waliigalaa

Sirni hojii sanadoota mirkaneessuu fi galmeessuu, waliigalteewwanii fi hariiroon hawaas-dinagdee qabeenya wajjiin wal-qabatanii namoota gidduutti hundeffaman seera-qabeessa akka ta'an kan deeggaru waan ta'eef, mirgootni heera mootummaatiin beekamtii argatan wabii akka qabaatan taasisa. Fudhatamummaa sanadoota mirga abbaa qabeenyummaa, mirga abbaa qabiyyummaa ykn mirga itti fayyadama qabeenya mirkaneessa; sanadoota sobaa irraas lammilee tiska.¹ Hima biraan, sirni kun, mirga qabeenya horachuu, itti fayyadamuu fi mirga dabarsuu hojiirra oolchuu fi tattaaffii ijaarsa sirna gabaa bilisaa fi bulchiinsa gaarii dhugoomsuu irratti shoora guddaa taphata.² Kanaafuu, hirmaattota bu'aa sirna kanaa ta'uuf, biyyootni hundi hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu ni raawwatu³. Keessattuu, sirna dinagdee gabaa bilisaan durfamu keessatti hojiin sanadoota mirkaneessuu fi galmeessuu akka motora dinagdee sochoosu tokkotti fudhatamuun bal'inaa fi haala xiyyeffannoo qabuun raawwatama.⁴

Sirni hojii sanadoota mirkaneessuu fi galmeessuu bara mootummaa Misirii (Gibxi) durii eegalee seera Impaayera Roomaa keessatti hundee kan horate yoo ta'u⁵, biyya keenya keessatti bara 1557tti namoota dhuunfaa biyya Turkii dhufaniin jalqabe⁶. Biyyootni hundi sirna hojii kana itti hojjetan diriirsanii kan jiran yoo ta'u haala hojmaata isaa ilaachisee garuu biyyoota sirna seeraa komon lawuu fi sivil lawu hordofan gidduutti garagarummaan muraasni ni mul'ata. Biyyoota sirna seeraa sivil lowu hordofan keessatti namootni hojii kana hojjetan namoota dhuunfaa ogummaa seeraa muraasa qaban yoo ta'an seerummaa sanadoota mirga qabeenya dabarsuu fi

¹ Weldegiorgis Habtemicael, The Eritrean Notary Public In The Context Of Golboal Naotries System, fuula 2, (http://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2014/papers/TS06I/TS06I)

² Labsii Qaamolee Raawwachiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoo fi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Lak 199/2008, seensaa fi kwt 7

³ Miljalee olii lak 1, fuula 1

⁴ Alfred E. Piombiho, Notary public handbook, principles and cases, National Edition: east coast publishing, (1997), fuula 37

⁵ National Notary Association, (<https://www.informednotariesofmaine.org/about-us/history>), fuula 1,

⁶ Moojilii uwuwisa seeraa fi dhufatii seenaa raawwii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu, Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, Fulbaana 2010, (Finfinnee), fuula 11

waliigaltee sochii hojii dinagdee keessatti gargaaranii wajjiin wal-qabatanii fi kan biroo ni gulaalu, ni mirkaneessu akkasumas hojiirra oolmaa isaatii ragaa ni bahu.⁷ Gama biraan, biyyoota sirna seeraa sivil lowu hordofan keessatti namni ogummaa seeraa gahaa ta'e qabu bakka mootummaa bu'ee sanadoota waliigaltee fi kan biroo kan wixineessuu fi bu'uura seeraatiin raawwachuu isaanii akka mirkaneessutti mootummaan kan ramadamuu fi itti gaafatamummaan naamusaa fi gahusa guddaan kan irraa eegamuu dha.⁸

Biyyi keenya yeroo adda addaatti seerota sirna hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa bitan tumuun hojii kana hojjechaa turree jirti.⁹ Yeroo si'anaa kanatti, labsii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa lak 922/2008 tumtee hojiirra akka oolu gochuun hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa sadarkaa federaalaatti qaama of-danda'e tokkoon akka gaggeeffamu taasisaa jirti. Sadarkaa Federaalaa fi bulchiinsota magaalaa mootummaa Federaalaatiin bulan (bulchiinsa magaalaa Finfinnee fi Dirre Dawaa) keessatti hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka hojjetuuf Ejensiin Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa hundeeffameera.¹⁰ Bu'uuruma kanaan, Ejensiin kun hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akaakuu hunda sadarkaa mootummaa Federaalaa fi bulchiinsa magaalota mootummaa Federaalaatiin bulan keessatti hojjeta; itti dabalees, mootummaalee naannoof deeggarsa barbaachisaa ta'e kenuun hojiin kun bifa walfakkaatuun akka hojjetamu taasisa; odeeffannoon sanadoota mirkanaa'anii galmeeffamanii wiirtuu tokko keessatti akka walitti qabamuu fi dhaqqabamummaan isaas akka mirkanaa'uu gochuu irratti hojjeta.¹¹

Sanadootni Naannoo Oromiyaa keessatti ibsituu waliigaltee ta'anii dhiyaatan mirkana'anii akka galmeeffamaniif mootummaan qaama hojii kana hojjetuuf fi sirna itti raawwatamu kan bitu seera tumaa tureera. Tumaaleen seeraa kanneenis labsii qaamolee raawwachiiftuu hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahan keessatti tumamanii kan argaman yoo ta'u, hojii mirkaneessaa fi galmeessa ragaalee adda durummaa fi bal'inaan gaggeessaa kan ture Biiroo Haqaa Oromiyaati. Labsiin 87/97 kwt 15(13), labsii 105/98 kwt 16(12) fi labsii 163/2003 kwt 22(14/15) irratti qaamni waliigaltee fi ragaa galmeessuu, fi ragaa kenuu Biiroo Haqaa akka ta'e tumamee jira.¹²

⁷ Dr Emonn G Hall, Notary Public Director, Inistitute of Notarial Studies, A Paper delivered to the notaries society of England and Wales, 17 September 2015, London, fuula 8

⁸ Miiljalee olii, fuula 13

⁹ Fakkeenyaaaf, seera hariiroo hawaasaa lak 165/1952, labsii lak 8/1980, labsii 41/1985, labsii 334/1995 fi labsii Mirkaneessaa Fi Galmeessa Sanadootaa Federalaa, lak 922/2008

¹⁰ Labsii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaala, lak 922/2008

¹¹ Dambii hudeeffama Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota Federaala, lak 379/2008, kwt 5

¹² Akka tumaa labsii 87/97ti Biiroon Haqaa of danda'ee qofatti dhaabatee kan jiru osoo hin ta'iin Biiroo Nageenyaa wajjiin bakka tokkootti walitti dhufee Biiroo Haqaa fi Nageenyaa jedhamee waamama ture. Hojiin waliigaltee fi

Yeroo si'anaa kanatti garuu qaamolee adda addaatiin hojjetamaa jira.¹³ Fakkeenyaaf, Biiroon Haqaa sanada bakka bu'ummaa, barreeffama hundeeffamaa, dambii ittiin bulmaataa fi qaboo yaa'ii waldaalee daldalaa dhiyaatu mirkaneessee galmeessa, Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa sanada kira, kennaa, dhaamoo fi waliin misoomsuu mirga qabiyyee lafa baadiyyaa, Biiroo Misooma Magaalaa fi Manneenii sanada kira, kennaa, gurgurtaa manaa fi mana qabsiisanii liqeefachuu, Abbaa Taayitaa Geejjibaa kira konkolaataa, kennaa, gurgurtaa fi qabsiisanii liqeefachuu konkolaataa simatanii mirkaneessuu fi galmeessuu irratti hojjetu.¹⁴ Hata'u malee, labsiin lak 922/2008 kwt 3-5 jalatti hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu mootummaalee naannoo keessatti bu'uura labsii kanaatiin kan gaggeeffamu ta'ee qaama tokkoon raawwatamuu akka qabu akeekee jira.

Namni hojii sanada mirkaneessuu hojjetu qabiyyeen sanada tokkoo seeraa fi duudhaa uummataa wajjiin kan wal hin faallessine, namootni sanadicha irratti mallatteessan dandeettii fi aangoon kan qaban ta'uu, fi mirgi sanadichi hundeessu seeraan yookaan murtiin kan hin dorkamnee fi haal-duree seerri teechise kan guutu ta'uu mirkaneessuuf dirqama qaba.¹⁵ Hima biraan, hojii kana hojjechuun ogummaa seeraa, duudhaa uummataa fi beekumsa sirna dingadee biyyattii qabaachuu nama gaafata; itti gaafatamummaa gam-lamees ni hordofsiisa: namni hojii kana hojjetu dogoggora yoo raawwte mootummaa fi tajaajilamaadhaaf itti gaafatamuu ni danda'a.

Sanadootni mirkana'anii galmeeffaman bakka qulqullina qabuu fi deebi'anii argachuun danda'amutti kuufamuu qabu. Qabiyyeen sanadoota tartiibeffamanii olka'amani murtiilee hawaas-dinagdee mootummaan kennuuf bu'uura akka ta'anitti guuboo odeeffannoo tokko keessatti olteechifamuun dhangalayiinsa odeeffannoo mirkaneessuutu irraa eegama. Haaluma kanaan, bulchiinsa sanadoota mirkana'anii keessatti hojiwwan gurguddoo shantu hojjetamuu qaba; isaanis, sanada qopheessuu (maddisiisuu), itti fayyadamuu, kunuunsuu (tiksuu), tursiisuu fi dhabamsiisuu dha. Qabiinsii fi itti fayyadamni odeeffannoo hojii dhimmoota seeraa raawwachuu fi nageenya mirkaneessuu keessatti gumaata guddaa kan qabu yoo ta'elée hojiin

ragaa galmeessuu, fi ragaa kennuu damee haqaa jalatti hojjetamaa kan ture akka ta'e caaseffamni seerichaa ni agarsiisa. Biiroon Haqaa of danda'ee akka qaama raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaatti kan hundaa'e labsii 105/1998 kwt 16

¹³ Fakkeenyaaf, bu'uura labsii Oromiyaa lak 87/1997 Biiroon Haqaa sanada waliigalatee kамиину simatee mirkaneessuu fi galmeessuuf aangoon kan qabu yoo ta'u, bal'inaanis hojjechaa tureera. Sanada JBAH Biiroon Haqaa Oromiyaa bara 2000 fi fooyya'insa isa irratti bara 2004 taasifameen hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qaamolee adda addaatiif quodame.

¹⁴ Miljalee lak 2, kwt 19 (7), 24 (17), 27(9), 28(5), 33(6), fi 38(22), Obbo Abdulkariim A/Diggaa, raawwataa hojii galmeessa Ragaalee fi Kenna Hayyamaa Biiroon Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010, Obbo Moosisaa Disaasa, raawwataa galmeessa fi kenna hayyamaa Biiroon Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010

¹⁵ Labsii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa federaalaa, lak 922/2008, kwt 13-20

qabiinsa sanadootaa irratti Naannoo Oromiyaa keessatti hojjetamu laafina kan qabuu fi xiyyeffannoo kan barbaadu ta'uu sakatta'iinsi qo'anno Oromiyaa keessatti hojjetamu laafina kan qabuu fi xiyyeffannoo kan barbaadu ta'uu sakatta'iinsi qo'anno dhimmicha irratti gaggeeffame ni agarsiisa.¹⁶

1.2. Hima Rakkoo

Labsiin Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoo fi Gahee Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Lak 199/2008, tumaalee adda addaa jalatti Biiroo Haqaa, Abbaan Taayitaa Geejjibaa, Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa baadiyyaa, Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa fi kkf hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka raawwatan aangessee jira. Tumaaleen labsichaa bifa gabaabaa ta'een hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka hojjetaniif qaamolee kanneen aangessuu alatti sanadni maal akka ta'e, hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa akkamitti akka hojjetamuu fi ogeessotni itti gaafatamummaa isaanii haala kamiin bahuu akka qaban waan ibsan hin qaban. Dambiin tumaaleen labsii kanaa hojiirra oolchuuf gargaaru hanga yoonaatti hin baane. Maanuwaalii JBAH Biiron Haqaa bara 2004 irra deebiin qopheesee ala hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu dambii fi/ykn qajeelfamni hojii kana raawwachuuuf gargaaran waan hin tumamneef hojichi sirriitti hundee kan horate miti jechuun ni danda'ama.

Tumaaleen labsii 199/2008 aangoo sanadoota mirkaneessuu fi galmeessuu qaamolee garagaraatiif kennan tokko tokko iftoomina gahaa hin qaban. Fakkeenyaaaf, labsiin 199/2008 kwt 24(4) irratti Biiron Haqaa ragaalee qaamoleen biroo akka galmeessu, mirkaneessuu fi ragaa irratti kennuuf aangeffamee ala jiran hunda ofii isaatii simatee mirkaneessuu fi galmeessuun seera-qabeessummaa fi fudhatamummaa isaanii adda akka baasu tumee jira. Hojii kana hojjechuuf, Biiron Haqaa, aangoo qaamolee biroo sakatta'uu irraa eegama. Haalli kun ofitti amanamummaa ogeessotaa fi tilmaamamummaa hojii irratti hanqina uumuu irratti argama.¹⁷

Sadarkaa Naannoo fi biyya keenyaatti odeeffannoo sanadoota mirkanaa'anii galmeeffamanii bifa qindoominaa fi qulqullina qabuun olteechifamanii hojiirra oolaa hin jiran. Itti dabalees hojiin kun hanqina humna namaa bal'ina qabuu fi sirna hojii ciccitaa fi walfakkaatinsa hin qabneen hojjetamaa waan jiruuf tajaajila qubsaa lammileef kennuuf irratti hanqina qaba.¹⁸ Hima biraan, sanadoota mirkana'uu danda'an hunda daguuganii beekuu, duraa-duuba hojii mirkaneessaa fi

¹⁶ Gabaasa qo'anno qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Oromiyaa keessatti hojjetan irratti gaggeeffame, Ejensiin Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota Federaalaa, (Guraandhala 2009), fuula 7-8

¹⁷ Obbo Moosisaa Nagawoo raawwataa mirkaneessaa fi galmeessa ragaalee, Biiroo Haqaa Oromiyaa, 22-2-2010

¹⁸ Gabaasa qo'anno qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Oromiyaa keessatti hojjetan irratti gaggeeffame, Ejensiin Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota Federaalaa, (Guraandhala 2009), fuula 7-8

galmeessa sanadaa beekanii qulqullinaan hojjechuu, sanadoota mirkana'anii galmaa'an tartiibessanii olkaa'uu fi aangoo isaanii keessatti hojjechuu irratti hubannoo raawwatootni qaban laafaa waan ta'eef hojiin gama kanaan hojjetamu kaayyoo gaggeessa hojichaa sadarkaa eegamutti galmaan gahaa hin jiru jechuun ni danda'ama.¹⁹

Rakkoon gama kanaan mul'atu bal'aa waan ta'eef dhimmi kun qoratamee furmaatni akka itti kennamuuf yaaliin garagaraa taasifamaa tureera. Gama kanaan, Ejensiin Mirkaneessa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa waajjiraalee sadii sadarkaa biiroo irra jiranii²⁰ fi bulchiinsa magaalaa Buraayyuu dubbisuun qorannoo gabaabaa (qo'annoo) gaggessee rakkoon jiru xiyyeffannoo kan barbaadu ta'uu eeree jira.²¹ Biiroon Haqaa Oromiyaas, gama isaatiin, rakkoon hojii gama kanaan mul'achaa jiran sakatta'uun hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Oromiyaa keessatti gaggeeffamaa jiru xiyyeffannoo argachuu akka qabu akeekaa jira.²² Bifuma walfakkaatuun, qorannoo sakatta'iinsa fedhii leenjii fi qorannoo qaamolee haqaa Oromiyaa bara 2010 ILQSOon gaggesse hanqinaalee hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaan wal-qabatanii mul'achaa jiran adda baasanii agarsiisuu fi mala dhawuuf qorannoo gaggeessuun barbaachisaa akka ta'e akeekaa jira.²³ Haaluma kanaan, qorannoon kun gaaffilee qorannoo armaan gadii qulqulleessee deebii itti kennuu irratti kan xiyyeffatu ta'a:

1. Akka Naannoo Oromiyaatti, hojiin sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii uwvisa seeraa kam keessatti gaggeeffamu? Sanadootni mirkanaa'anii galmeeffamuu qaban isaan kami?
2. Mirkaneessa, galmeessaa fi dokmanteshinii sanadootaa keessatti hojiiwan akkamiitu hojjetamu? Hojiiwan kanneen keessatti hanqinaaleen seeraa fi raawwii hojii jiran maal fa'i?
3. Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qaamolee garagaraatiin Oromiyaa keessatti hojjetamuun isaa bu'uura sirna seera biyya keenyaatti maal fakkaata? Qaamolee garagaraatiin mirkanaa'uun fi galmaa'uun sanadootaa bu'aa fi miidhaa maalii qaba?

¹⁹ Miil-jalee olii, fuula 8

²⁰ Waajjiraaleen sadarka naannootti daataan irra walitti qabame sadii (Biirroo Haqaa, Biirroo Misoomaa magaalaa fi manneenii, fi Abbaa Taayitaa Geejibaa), Gabaasa qo'annoo mootummaalee naanno afur keessatti hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu ilaachisee gaggeeffame, Ejensiin Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, (Waxabajji 2009), fuula 7-8

²¹ Miiljalee olii, fuula 24-25

²² Miil-jalee olii

²³ Tafarii Baqqalaa, Aangessaa Itchaa, Jaarraa Barisoo fi kan biroo, Qorannoo sakatta'iinsa fedhii leenjii fi qonnoo qaamolee haqaa oromiyaa, bara 2010, ILQSO, Fuula 81,

4. Hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii raawwachuu keessatti baay'innii fi dandeettiin raawwattootaa akkasumas mijaa'inni naannoo hojii gita hojichi barbaaduu wajjiin yoo madaalamu maal fakkaata?

1.3. Kaayyoo Gaggeessa Qorannoo

Qorannoon kun sirna hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Naannoo Oromiyaa keessatti hojjetamu ilaachisee hanqinaalee gama seeraa fi raawwiitiin jiran sakatta'ee adda baasuun qaamolee hojii kana hojjetan dirqama isaan irraa eegamu haala kamiin bahuu akka qabaniif i deeggarsa mootummaan taasisuu qabu maal akka ta'e akeekuun hojiichi qulqullinaa fi saffina barbaadamuu akka hojjetamuuf gumaacha taasisa. Haaluma kanaan, kaayyoon gaggeessa qorannoo kanaa kanneen armaan gaditti tarreffaman ta'a:

- ✓ Seera hojmaata sirna mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka Oromiyaatti bitu adda baasuu, fi sanadoota mirkanaa'uu fi galmeeffamuu qaban isaan kam akka ta'an ibsuu
- ✓ Raawwii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii keessatti hojiin hojjetamuu qaban adda baasuun agarsiisuu
- ✓ Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu ilaachisee hanqinaalee gama seeraa fi raawwiitiin jiran qulqulleessuu fi furmaata hanqinaalee sunniin duuchan agarsiisuu
- ✓ Baayinaa fi gahumsa humna namaa hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii raawwatu ilaachisee hanqinaalee jiran adda baasuu
- ✓ Mijaa'ina naannoo hojii fi meeshaalee hojiin sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii itti hojjetaman qulqullessanii agarsiisuu

1.4. Faayidaa Qorannoo

Qorannoon kun adeemsa kaayyoo qorannoo armaan olitti tarreffaman galmaan gahuu keessatti sochii guddina hawaas-dinagdee dhugoomsuuf taASFamu bu'aalee deeggaran ni gumaacha. Hanqinaalee seeraa fi raawwii keessatti mul'atan adda baasuun akka maqfaman gochuu fi dandeettii raawwachiistummaa qaamolee hojicha raawwatanii cimsuun, hojiin sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii haala qulqullina, saffinaa fi dhaqqabummaa qabuun akkasumas haala amantaa uummataa horachuu danda'uu akka hojjetamu deeggarsa taasisa. Haaluma kanaan, hojiin gaggeessa qorannoo kanaa fayidaalee hawaas-dinagdee biyyattii deeggaran hedduu kan gumaachu ta'a. Isaanis,

- ✓ Waliigalteen hundeffamu wabummaa seeraa akka qabaatu haalota taasisan cimsuu irratti waan hojjetuuf, mirgi qabeenya horachuu fi itti fayyadamuu lammilee bifa wabummaa guutuu qabuun hojiirra akka oolu gumaacha taasisa,
- ✓ Bu'uruma sanaan, sochii daldalaa fi bu'aa kalaqa sammutiif eegumsi/tikni seeraa akka taasifamu haala mijeessuutiin, sochii guddina dinagdee deeggara,
- ✓ Qabeenya fi qabiyyee horatan qabaachuu kan mirkaneessu sanada seera duratti fudhatama qabu lammileen akka qabaatan deeggarsa waan taasisuuf, qulqullinaa fi saffina kenniinsa tajaajila haqaa kan deeggaru ragaan amanamummaa qabu akka dhiyatu deeggara,
- ✓ Sochii ragaa sobaa hambisuuf taasifamu cimsuun haqummaan hundee akka horatu fi dandiin kiraatassabдуммаа akka dhifhatu gumaacha taasisa,
- ✓ Ragaaleen qindaa'anii akka ol ka'aman irratti waan hojjetuuf seeraa fi imaammata mootummaan baasu ragaa qabatamaa irratti akka hundaa'uuf haal-dureen dhimma kanaaf deeggarsa laatu akka mijatu gargaara,
- ✓ Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka naannoo fi biyya keenyaatti hojjetamu ilaachisee hubannoona jiru akka cimu gochuutti dabalee hanqina hog-barruu gama kanaan jiru dhiphisuu keessatti gahee guddaa taphata.

1.5. Daangaa Qorannoo

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qorannoona kun irratti xiyyeffatu hojii galmees mirga abbaa qabeenyummaa ykn qabiyyummaa qaama mootummaan hojjetamu fi kaartaa/pilaanii qabeenya fi qabiyyee kennuu, hojii galmeessa taateewan buu'uuraa (vital events registration), galmeessa hojii investimantii fi kan biroo wajjiin wal-qabatani raawwataman daangaa qorannoo kanaa ala.

1.6. Mala Qorannoo

Qoranannoona kun mala qorannoo akkamtaa bu'uura godhachuun gaggeeffama. Haaluma kanaan, labsiilee, dambiilee, qajeelfamootaa, maanuwaalotaa, murtiilee mana murtii fi barreffamoota biroo hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa wajjiin hidhata qaban dubbisuu, hoggantootaa fi raawwattoota hojii kanaa wajjiin af-gaaffii gaggeessuu, sanadootaa galmeeffamanii fi mana murtiitti dhiyatani murtiin irratti darbe ilaaluu, raawwii gaggeessa hojii mirkaneessuu fi galmeessuu daawwachuu fi sanadoota mirkana'anii galmeeffamuun olkawaman (hojii dokmanteeshinii) ilaaluun daataan qorannichaa walitti qabameera. Haaluma kanaan, seerota sadarkaa Mootummaa Federaalaa fi Naannootti bahanii jiran, hogbaruu rogummaa qaban,

sanadoota mirkana'anii jiranii fi dhimmoota mana murtii argatan sakatta'uun hanqinaalee gama seeraa fi hojmaataan mul'atan adda baasuu fi furmaata akka argatan gochuurratti hojjetameera. Daataan mala qorannoo af-gaaffii, daawwii hojii mirkaneessa, galmeessaa fi dokmanteeshinii sanadootaan walitti qabaman daataa seeraa fi hogbaruu sakatta'uun walitti qabamanii wajjiin akka wal-unatan gochuun hanqinaalee gama seeraa fi hojmaataan jiran adda baasuu fi furmaata itti barbaaduu keessatti hojiirra oolaniiru.

Daataan olitti eeraman Biirroo Haqaa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa, Biirroo Misooma Magaalaa fi Manneenii, Biirroo Bulchiinsaa fi Itti fayyadama Lafa Baadiyaa, fi mana murtii irraa walitti ni qabamu. Haaluma kanaan, bakka daataan bal'aa argamuu danda'u jedhamanii yaadaman giddugaleessa godhachuuun daataan biirolee sadarkaa naannoo irra jiran shanan eeramanii fi waajjiraalee isaanii sadarkaa godina jahaa (6) fi aanolee isaanii 12 madda daataa qorannoo kanaa akka ta'aniif filatamaniiru. Isaanis, Godina Shawaa Bahaa, Godina Shawaa Lixaa, Godina Harargee Lixaa, Godina Wallagga Lixaa, Godina Jimmaa fi Godina Addaa Naanawaa Finfinnee sadarkaa godinaatti kan filataman yoo ta'an Aanaa Ada'aa fi Aanaa Adaamii Tulluu, Aanaa Sabbata fi Aanaa Akaakii, Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Ciroo fi Aanaa Hirnaa, Aanaa Gimbii fi Aanaa Najjoo, Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Jimmaa fi Aanaa Gommaa, Aanaa Amboo fi Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Amboo dha.

Baay'ina namoota af-gaaffii deebisan ilaachisee waajjiraalee sadarkaa biirroo fi godina jiran irraa hogganaa kutaa mirkaneessaa fi galmeessa ragaalee tokkoo fi raawwataa tokko akkasumas sadarkaa aanaatti hogganaa tokkoo fi raawwataa tokko kan dubbifaman yoo ta'an mana murtii sadarkaa sadarkaan jiran irraa abbootii seera lama af-gaaffii akka deebisaniif karoorfameera. Haaluma kanaan, sadarkaa naannoo namoota 10, godinaa namoota 60 fi aanaa namoota 120 walumatti naannoo Oromiyaa keessaa namootni 190 dubbifamuuf karoorfamee namootni 146 dubbifamaniiru. Dabalataan muuxxannoo federaalaa ilaaluun barbaachisaa waan ta'eeef Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa keessaa ogeessota dhimmi ilaalu lamaa wajjiin af-gaaffiin akka gaggeeffamuuf karoorfame ogeessotni lama dubbifamaniiru. Itti dabalees, tajaajilamtootni (maammiltootni) 19 af-gaaffii akka deebisan ta'uun hirmaattota qorannoo kanaa ta'aniiru. Walumaagala namootni 168 af-gaaffii akka deebisan gochuun hirmaattota qorannichaa ta'aniiru. Gama biraan, hanqinaalee fi cimina hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa keessatti mul'atan bifaa kamiin sanada irratti akka calaqqisanii fi falmii keessatti akka mul'atan adda baasuuf dhimmoota qabatamoo mana murtii kan sakatta'aman yoo

ta'u waajjiraalee daataan irraa walitti qabamanii fi sadarkaa sadarkaan jiran irraa sanadootni 100 walitti qabamuun xiinxalamani galtee qorannoo kanaa ta'aniiru.

Itti dabaluunis, haala raawwii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa ilaaluuf mana hojii sadarkaa sadarkaan jiran 76 irratti daawwii gaggesuun haala adeemsaa fi duraa-duuba kenniinsa tajaajilaa hubachuuf karoorfamee sababa garagaraatiif dowiin hojii waajjiraalee 41 qofa keessatti gaggeeffameera. Daawwii kanaan hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa hojjechuu keessatti raawwilee raawwataman, haala itti raawwataman, ogeessota raawwatani fi hojii dokmaanteshinii hojjetamu daawwachuuun duraa-duuba hojii, si'aayina tajaajiltootaa, mijaa'ina naannoo hojii fi qulqullina hojii dokmanteshinii adda baasuuf gaggeeffameera. Daataa mala qorannoo kanaatiin walitti qabamu qaama daataa mala af-gaaffiitiin walitti qabamu hojiin walsimsiisuun hanqina seeraa fi raawwii hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa wajjiin walqabatanii jiran adda baasuu keessatti galtee akka ta'an taasifameera.

BOQONNAA LAMA

Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Sakatta'a Hog-baruu

2.1. Hiikkoo Sanadaa

Gara hojmaata mirkaneessaa fi galmeessa sanadaatti osoo hin seenin dura sanada jechuun maal jechuu akka ta'e qulqulleeffachuu hubannoo guutuu qabaachuun barbaachisaa waan ta'eef, seerotaa fi guuboo jechootaa sakatta'uun jechichi hiikkoo maalii akka dabarsu gabaabinaan ilaaluu yaalla. Guuboon jechoota seeraa, *Black's Law Dictionary* jedhamu, jecha sanada (Document) jedhu bifa lamaan hiikkoo itti kennee jira.²⁴ Jalqabatti, *document means something tangible on which words, symbols, or marks are recorded jechuun hiikkoo yoo itti kennuu akka hiikkoo lammaffaatti ammoo document is the deeds, agreements, title papers, letters, receipts, and other written instruments used to prove a fact jechuun ibseera.*

Hiikkoo guuboon jechootaa kun sadarkaa tokkoffaatti jecha sanada jedhutti kenne gara Afaan Oromootti yoo deebifnu sanada jechuun wanta jajabboo/qabatamoo jechootni, fakkiileen ykn mallattooleen irratti galmaa'anii dha. Bu'uura hiikkoo kanaatti, guuboon jechootaa kun yaadrimree (concept) jechichaa ibsuuf yaalii taasisa. Akka hiikkoo kanaatti sanadni wanta jajjabaa harkaan qabamuu danda'uu kan jechi, fakkiin yookaan mallatoon irratti became ta'ee ergaa guutuu dabarsuu kan danda'uu dha; bu'uura yaada kanaatiin barreffamootni harkaan qabamuu hin dandeenye barreffamootni sooftikoppiin jiran yookaan wantoota jajjaboo/qabatamoo bocni kamiyyuu irra hin jiraannee fi ergaa guutuu ta'e hin dabarsine sanada ta'uu hin danda'an erga jedhu dabarsa.

Hiikkoon sadarkaa lammaffaa irratti kennname ammoo wantoota sanada jedhaman tarreessee agarsiisuun sanadni maal akka ta'e ibsuu fi jechicha irratti hubannoo uumuu yaala. Haaluma kanaan, sanada jechuun barreffamoota mallatteeffamanii, chaappeffamanii fi qaama biraatti dabarfamanii kennaman, waliigalteewwan, ragaa barreffamoota abbaa qabeenyummaa fi abbaa qabiyyummaa ibsan, xalayoota, nagaheewwanii, fi barreffamoota biroo waa mirkaneessuu/faallessuuf gargaaran akka ta'anitti guuboon jechootaa kun hiikeera. Ibsa kanarraa akka hubatamutti, sanadni barreffama qaama dhimmi ilaaluun mirkaneeffamee yookan mallattaa'ee kennname, mirkaneeffamuu ykn mallattaa'uuf dhiyaatu ta'ee qabatamummaa dhimma tokkoo mirkaneessuu ykn falleessuuf gargaaru akka ta'etti fudhachuun ni danda'ama.

²⁴ Bryan A. Garner (chief editor), *Black's Law Dictionary*, 7th ed., (West Group), 1999

Hiikkoowwan sadarkaa tokkoffaa fi lammaffaa irratti kennaman walitti hidhanii hiikkoo tokko akka kennan gochuun sanadni maal akka ta'e yoo ibsamu, sanadni barreffama walta'iinsa namootaa kan wantoota jajjaboo irratti ibsamu ta'ee barreffama akka ragaatti dhiyaachuu danda'uu dha jechuun ni danda'ama.

Labsiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Lak 922/2008 gama isaatiin jecha sanada jedhutti hiikkoo kennuu yaaleera. Akkuma olitti hikkoo lammaffaa jalatti ilaalle labsiin kun jecha sanada jedhutti kallattiin yaad-rimee jechichaa ibsuun osoo hin taane wantoota sanada jedhamanii fudhatamuu danda'an eeruun sanadni maal akka ta'e hiika. Labsiin kun kwt 2(1) irratti sanada jechuun barreffama waliigaltee, barreffama dhaamoo, barreffama aangoon bakka bu'ummaa itti kennamu, barreffama aangoon bakka bu'ummaa ittiin haqamu, barreffama afaan tokko irraa gara afaan birootti nama hayyama afaan hiikuu qabuun hiikame, waraabbii yookaan garagalcha barreffamaa, sartiifikeetii barumsaa yookaan leenjii ogummaa, barreffama hundeffama waldaa, barreffama ittiin bulmaata waldaa, qaboo yaa'ii, yookaan barreffama labsii kanaan akka mirkanaa'u fi galmaa'uuf dhiyaate kamiyyuu sanada jedhamee fudhatma.

Bu'uura labsii kanaatiin sanadni akaakuu barreffamoota armaan olitti eeraman qofa osoo hin taane barreffamoota eeramanii fi kan biroo qaama dhimmi ilaaluun akka mirkana'anii fi galmaa'aniif dhiyaatan hunda kan hammatu dha. Hima biraan, barreffamootni qaama dhimmi ilaaluun mirkanaa'u fi galmeeffamuu danda'an; akkasumas, mirkanaa'anii fi galmeeffaman hundi sanada kan jedhaman yoo ta'u barreffama kana keessatti sanada mirkanaa'u, galmaa'u yookaan mirkanaa'anii galmaa'uuf dhiyaachuu danda'an hunda kan hammatuu dha.

Haaluma wal-fakkaatuun, labsiin kaffaltii tambera lak 110/90 labsii galii tamberaa lak 612/2001 fooyya'ee hojiirra jiru sanada jechuun maal akka ta'e kayyoo labsama seerichaan wal-qabsiisee hiikkoo itti kennuu yaaleera. Akka hiikkoo labsii kanaatti, sanada jechuun odeeffannoo barreffamaa mirgi yookaan dirqamni keessatti hundeffame, ittiin galmaa'e, ittiin darbe, ittiin dhabamsiifame, hangi isaa ittiin murtaa'e, ittiin tamsa'e yookaan raawwiin jedhame ittiin raawwatame kamiinuu kan hammatuu dha.²⁵ Akka hiikkoo guuboo jechootaa *Black's Law Dictionary* sadarkaa tokkoffaa olitti ilaalle, labsiin galii tamberaa kunis yaad-rimee sanadaa irraa ka'uun sanadni maal akka ta'e ibsuu yaaleera.

Itti dabaluunis, labsichi kwt 3 fi gabatee hanga kaffaltii tamberaa sanada mirkanaa'uuf dhiyaate tokko irraa barbaadamu ibsu sanadoota kaffaltiin tamberaa raawwatamuuffi qaban tarreessee

²⁵ Labsii kaffaltii tamberaa, lak 110/90 fi lak 612/2001, kwt 2(5)

ibsee jira.²⁶ Isaanis, barreeffamoota hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata waldaalee daldalaa fi waldaalee hojii gamtaa, murtiilee barreeffamaa jaarsolii araaraatiin kennaman(award)²⁷, barreeffama dirqama kaffaltii raawwachuu ibsu (bonds)²⁸, sanada kuufama meeshaalee ibsu (warehouse bond), waliigaltee, walta'iinsaa fi ibsitoota isaanii, sanada qabsiisa qabeenyaa ibsu (security deeds), walta'iinsa gamtaa (collective agreement), waliigaltee qaxarrii, waliigaltee kiraanakaakuu hundaa, waliigaltee aangoo bakka bu'iinsaa, sanada galmeessa mirga abbaa qabeenyummaa fi barreeffama ragummaan qaama aangoo qabuun qabiyyee barreeffamichaa irratti kennamee ilaachisee kaffaltiin tamberaa kaffalamuu akka qabu tumee jira.

Barreeffamootni kanneen qaama aangoo qabu biratti dhiyaatanii erga sakatta'amanii booda kaffaltiin tamberaa irratti akka raawwatamu erga ta'ee booda sanadootni sunniin akka waliigalteetti yookaan akka ragaatti dhiyaachuu danda'a; kaffaltiin jedhame kan hin raawwatamne yoo ta'e akka ragaatti dhiyaachuu hin danda'an.²⁹ Bu'uura hiikkoo kanaatti sanada jechuun wanta jajjabaa odeeffannoo hundeffamuu yookaan haqamuu mirga ykn/fi dirqama irratti barreeffame akka ta'e kan kaa'u yoo ta'u barreeffama odeeffannoo waa'ee mirgaa yookaan dirqamaa wajjiin wal-hin qabanne ibsu akka sanadaatti osoo hin ilaalin hafeera. Hiikkoo labsiin kun kenu hiikkoo caalmaatti roga-qabeessa ta'ee fi gaggeessa qorannoo kena keessatti bal'inaan hojiirra ooluu dha.

2.2. Sanadoota Mirkanaa'anii Galmaa'an

Sanadootni mirkanaa'anii galmeeffamuu danda'an hundi dirqama dhiyaatanii mirkanaa'uu kan qaban akka hin taane labsiin 922/2008 kwt 9 ni tuma; sanadootni qaama aangoo qabu biratti yoo mirkanaa'an malee fudhatatumummaa qabaachuu hin dandeenyee fi fedhii abbootii dhimmaatiin dhiyaatanii kan galmaa'anii dha. Bu'uura tumaa seera kanaatti sanadootni dhiyaatanii yoo mirkanaa'anii galmeeffaman malee fudhatama seeraa hin qabnee fi fedhii abbootii dhimmaa irratti hundaa'uun dhiyaatanii mirkanaa'an addaan jiru.³⁰ Bu'uura tumaa seera kanaatiin

²⁶ Miljalee olii, 2001, kwt 4(1) fi 5(1)

²⁷ Award: a decision in writing rendered by an arbitrator(s) on a reference made otherwise than by order of court in the course of suit by parties to a compromise, conciliation or arbitral submission or other similar matters (Labsii kaffaltii tamberaa, lak 110/90 fi lak 612/2001, kwt 2(1))

²⁸ Bond: any instrument whereby a person obliges himself to pay money to another on condition that the obligation shall be void, if a specific act is performed or is not performed as the case may be or any instrument attested to by a witness and not payable to order or bearer whereby a person obliges himself to pay money to another (Labsii tamberaa 110/90 fi lak 612/2001, kwt 2(2))

²⁹ Miljaalee lak 25, kwt 10(1)

³⁰ Miljalee lak 10, kwt 9(1fi 2)

sanadootni mirkana'an malee seera duratti fudhatamummaa hin qabne akaakuu sadiitu jiru; isaanis,

- a.) seera dhimmi ilaaluun sanada mirkanaa'u fi galmaa'u qabu jedhamanii ibsaman
- b.) waliigaltee bakka bu'ummaa yookaan waliigaltee bakka bu'ummaa kan diigu
- c.) barreffama hundeeffamaa fi dambii itiin bulmaata waldaalee dha

Tumaaleen seeraa garaagaraa waliigaltee yookaan walta'iinsi namoota gidduutti hundeeffamu qaama aangoo qabu biratti dhiyaatee mirkanaa'uun yoo galmeeffame malee fudhatama hin qabu jechuun bakka itti tuman ni jira. Fakkeenyaaaf, waliigalteen kiraq qabiyyee lafa baadiyyaa, akka seerichi tumutti, seera duratti fudhatama kan qabaatu Biroo Qonnaa fi Misooma Baadiyyaa biratti mirkanaa'ee yoo galmaa'e qofa fuhdtama argata; waliigalteen osoo seerri kun hin bahiin duraan taasifamanis waajjiratti dhiyaatanii mirkaneeffamuun galmeeffamuun qabu.³¹ Waliigalteen qabeenya hin sochoone irratti mirga abbaa qabeenyummaa fi itti fayyadama kamiinuu hundeessu, fi waliigalteen qaamni mootummaa tokko dirqama tokko akka raawwatuuf hundeeffamu barreffamaan ta'ee qaama dhimmi ilaallatu biratti dhiyaatee mirkanaa'ee galmaa'u akka qabu seerri hariiroo hawaasaa ni akeeka.³² Barreffama mormii sanada daddarboo maallaqaa irratti dhiyaatani³³ fi kkf caqasuun ni danda'ama.

Waliigalteen bakka bu'ummaa yookaan barreffamni waliigalticha diiguuf dhiyaatu kamiyyuu barreffamaan ta'ee qaama aangoo sanada mirkaneessuu qabu biraatti dhiyaatee mirkanaa'uun galmeeffamuun akka qabu labsiin 922/2008 kwt 9 tumee jira. Waliigalteen aangoo bakka bu'ummaa hundeessan akaakuu garaagaraatu jira; isaanis, waliigaltee aangoo bakka bu'ummaa idilee (seera hariiroo hawaasaa kwt 2179ff), waliigaltee bakka bu'ummaa bakka bu'aa hojii daldala of-danda'aa (commission agent)³⁴, waliigaltee bakka bu'ummaa bakka bu'aa daldala (commercial agnet)³⁵, fi waliigaltee bakka bu'ummaa abbaa dhimmaa bakka bu'anii falmii gaggeessuu³⁶ irratti hundeeffamu kamiyyuu barreffamaan raawwatee qaama aangoo sanada mirkaneessuu qabu biratti dhiyaatee mirkanaa'uun galmeeffamuun qaba.

Barreffama hundeeffamaa fi dambii itiin bulmaata waldaalee sakatta'amee yoo mirkanaa'e malee qaamni waldaalee galmeessee qaama seerummaa kenu hojii galmeessa waldaalee hin

³¹ Labsii bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa naannoo oromiyaa lak 130/1999, kwt 9(3)

³² Seeraa hariiroo hawaasaa Itoophiyaa, kwt 1723 fi 1724

³³ Seera daldala Itoophiyaa, kwt 782

³⁴ Miljalee olii, kwt 60-62

³⁵ Miiljalee olii, kwt 44-55

³⁶ Seera adeemsa falmii hariiroo hawaasaa kwt 58, 57 fi 63

raawwatu waan ta'eef barreffamootni hundeeffama, dambiin ittiin bulmaataa fi fooyya'iinsi isaan irratti taasifamu qaama aangoo sanada mirkaneessuu qabu biratti mirkanaa'uutu irraa eegama.³⁷ Sanadoota armaan olitti eeramanii ala kan jiran, akka labsiin 922/2008tti, fedhii abbootii dhimmaatiin kan galmaa'anii dha.

Bu'uura labsii kanaa fi maanuwaalii hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaatiin, sanadootni armaan gadii dhiyaatanii mirkanaa'uu danda'u jechuu dha. Maanuwaalii JBAH hojii galmeessaa fi mirkaneessa ragaalee³⁸, fi maanuwaaliin sirna kenniinsa tajaajila mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Ejensii Federaal³⁹ barreffamoota sanada ta'an muraasa tarreessuun ibsaniiru. Sanadootni sunniins akaakuu garagaraa kan qaban yoo ta'an isaan keessaa sadarkaa tokkoffaatti kan eeramu sanada bakka bu'ummaa wajjin walqabatuu dha: waliigaltee aangoo bakka bu'ummaa waliigalaa fi addaa (s/h/h kwt 2203/2205), waliigaltee aangoo bakka bu'ummaa maatii gidduutti raawwatu (seeera maatii kwt 58), waliigaltee aangoo bakka bu'umsa abukaattoo (s/d/f/h/h kwt 63), waliigaltee bakka bu'ummaa haquu ykn dhiisuuf barreffama dhiyaatu, waliigaltee bakka bu'ummaa diiguu (s/h/h kwt 2226) fi kkf dha. Sanadni waliigaltee kan biroo waliigaltee gurgurtaa qabeenya wal-qabatan yoo ta'an, isaanis, waliigaltee qabeenya hin sochoone dabarsu, waliigaltee gurgurtaa konkolaataa, waliigaltee kennaa konkolaataa, kenna gahee ykn gurgurtaa konkolaataa, gurgurtaa ykn kennaa maashinii ijaarsaa, gurgurtaa ykn kenna dhaaba daldalaa, kira qabeenya socho'aa, waliigaltee dabarsa qabeenya socho'anii (s/h/h kwt 1723 fi 2875), waliigaltee gurgurtaa ykn kennaa mana daldalaa, gurgurtaa ykn kennaa mana kondoominieemii (labsii 370/1995 kwt 21), waliigaltee gurgurtaa ykn kennaa mana waliin ijaaramanii, waliigaltee gurgurtaa ykn kennaa gahee qabeenya hin sochoonee (s/h/h kwt 1260-1261), fi kkf dha. Akkasumas, waliigaltee gurgurtaa ykn kennaa mirga liizii (labsii 721/2004 kwt 24), waliigaltee kira qabeenya hin sochoonee (s/h/h 2896), waliitgaltee gurgurtaa, kennaa ykn kira qabeenya bu'aa kalaqa sammuu, waliigaltee liqii (s/h/h 2471), gaa'ilä dura qabeenya dhuunfaa galmeessisuu, waliigaltee qaxarrii hojii (labsii 377/96), waliigaltee bakka bu'ummaa hojii daldalaa (commercial agent s/d 328-398), waliigaltee qabeenya qabanii liqii raawwachuu (s/h/h 2825-3041), waliigaltee mirga ofi qaama biraaf dabarsuu (s/h/h kwt 1962), waliigaltee mirga qabeenyatti fayyadamuu (s/h/h kwt 1309), waliigaltee dhaabbata daldalaa keessa beekettii hundeessuu (s/d kwt 271), waliigaltee kan waliigaltee duraanii fooyyessuuf dhiyaatu, waliigaltee

³⁷ Labsii 922/2008 kwt 19 fi labsii galmeessa dhaabbilee daldalaa lak 980/2008 kwt 15

³⁸ Maanuwaalii JBAH hojii galmeessaa fi mirkaneessa ragaalee, Biirroo Haqaa Oromiyaa (2004)

³⁹ Maanuwaalii haala kenniinsa tajaajila mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Ejensii Federaalaa, Guraandhala 2009 (Finfinnee)

kan waliigaltee duraanii hafaa taasisu (s/h kwt 1819), waliigaltee mirga gahee dhaala keessaa qaban gadilakkisuu (s/d 983), barreeffamaa hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata dhaabbilee daldalaa (s/d kwt 284, 298, 313 fi 517), fi kkf dha.

Sanadoota mirkana'anii galmeeffaman keessaa tokko sanada hiikkoo afaanii, garagalcha ykn waraabbii sanadootaa, murtii yaa'ii waldaalee wajjiin walqabatanii dha. Isaanis, garagalcha ykn hiikkoo afaanii, qaboo yaa'ii walghahii dhaabbilee daldalaa, qaboo yaa'ii lammilee biyya alaa dhaabbilee daldalaa keessa galuu isaanii ibsu, walitti makamuu dhaabbilee daldalaa⁴⁰, barreeffamaa hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata walitti makamuu dhaabbilee daldalaa ibsan, jijiiraa kaayyoo hundeffamaa dhaabilee daldalaa, diigamuu dhaabbilee daldalaa, hundeffamaa, diigumsa fi kira waldaalee hawaasummaa akka afooshaa fi iqquuibii, fi kkf maqaa dhawuun ni danda'ama. Gama biraatiin sanadni mirkanaa'u kan biroon sanada dhaamoo wajjiin walqabatu yoo ta'u innis dhaamoo ifaan taasifamu (s/h/h kwt 881) fi dhaamoo kennname haquuf barreeffamaa dhiyaatu dha.

2.3. Uwwisa Seeraa Hojii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa

Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti seerotni raawwatiinsa qabaatan labsiilee hedduu dha. Bara 2008 keessa labsiin Bakka Bu'oota Uummataa Itoophiyaatiin bahe labsiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa federaalaa, lak 922/2008, hojii sanada mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa sadarkaa federaalaa fi naannolee keessatti gaggeeffamu akka bituuf tumamee hojiirra oolee jira. Labsichi kwt 3 irratti labsiin kun Ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Federaalaa fi qaamolee biroo hojii kan akka hojjetaniif kwt 6 irratti aangeeffaman irrattis raawwatiinsa akka qabu tumee jira. Itti dabaluunis, sadarkaa naannootti qaamolee hojii kana hojjetan irratti labsichi raawwatiinsa kan qabu akka ta'e haala ifa ta'een teechisee jira. Bu'uruma kanaan, hojiin sanada mirkaneessuu haala kamiin raawwatamuu akka qabu, sanadoota mirkanaa'u fi galmeeffamuu qaban kamfaa akka ta'an, seera-qabeessummaa sanadoota mirkana'anii haala kamiin qulqulla'u akka qaban, dandeettii fi aangoo namoota sanada irratti mallatteessan akkamiin akka qulqulleeffaman, qabeenyaa fi abbootii qabeenyaa akkamitti qulqulleeffamuu akka qaban, akkamitti kakuu fi sagalee raga-baatotaa fudhuun akka danda'amu, akkamitti sanadootni akka galmeeffaman, bakka hojii idilee ala tajaajilli haala itti kennamu, haala dhorki qabeenya/qabiyyee irra jiru itti qulqulla'u, fudhatamummaa sanadoota mirkana'anii galmeeffamanii, sanadoota dogoggoraan mirkana'an akkamitti daangessuun akka

⁴⁰ Miljalee lak 33, kwt 549, Labsii shammattootaa lak 813/2006 kwt 9

danda'amuu fi hojiwwan kkf akkamitti akka hojjetaman ilaachisee sadarkaa biyyaatti seera raawwatiinsa qabaatuu dha.

Hima biraan, labsiin 922/2008 hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa naannoo Oromiyaa keessatti raawwatamu irratti raawwatiinsa kan qabaatu ta'a jechuu dha. Itti dabalees, dambii fi qajeelfamni bu'uura labsii kanaatiin gara fuul-duraatti Mana Maree Ministeerotaatiin bahu Oromiyaa keessattis raawwatiinsa kan qabaatu yoo ta'u, Mootummaan Naannoo Oromiyaa dhimmoota labsiin, dambii ykn qajeelfamni kanneen hin aguugne irratti seera tumuu akka danda'u labsichi kwt 37 irratti aangessee jira. Sirna hojimaata mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota ilaachisee seera bif a labsiitiin bahee jiruu fi gara fuul-duraatti dambii fi qajeelfama mootummaa federaalaatiin bahu hojmaata naannoo Oromiyaa aguuguu keessatti qaawwa kan qabaatu yoo ta'e Mootummaan Oromiyaa seera qaawwa sana duuchu baasuun seerota Mootummaa Federaalaatiin bahan cinatti seera naannootiin bahus fayyadamuun hojichi qulqullinaa fi saffinaan akka hojjetamu gochuun danda'a jechuu dha.

Sanadoota dhiyaatan bu'uura godhachuun labsiileen raawwii hojii kana keessatti raawwatiinsa qabaatan baay'ee dha. Fakkeenyaaaf, seerri hariroo hawaasaa (civil code) sanada waliigaltee gurgurtaa, kenna fi qabsiisa qabeenya, dhaamoo fi waliigaltee bakka bu'ummaa, seerri maatii qabeenya dhuunfaa fi waliinii galmeessisu wal-fuutotaa fi qabeenya daa'immanii bulchuu, seerri daldala barreffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaata fi murtii yaa'ii miseensota waldaalee bitan labsii dorgommii daldala fi mirga shammattootaa lak 813/2006 dhimma qindoomina (gurmuu) waldaalee, seerri adeemsa falmii hariroo hawaasaa dhimma bakka bu'ummaa abukaattotaa, fi kkf caqasuu ni danda'ama.

2.4. Kaayyoo fi Barbaachisummaa Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii waliigalteewwanii fi hariroo biroo namootni walta'anii hundeessan seeraa fi duudhaa uummataa kan hin faallessine ta'uu, namootni hariroo sana hundeessan dandeettii fi mirga seerri gaafatu kan qabani ta'uu, dhimmi irratti walta'an dhorki/daangaa irraa bilisa kan ta'e ta'uu fi maalummaa waliigaltootaa mirkaneessuun sanada waliigaltee ykn hariroon sun irratti barreffame amantaan kan irratti gatamu gochuun biyya keessaa fi biyya alaatti fudhatama akka qabaatu taasisa.⁴¹ Hojiin kun hojii hariroo seera-qabeessa ta'e lammilee gidduutti akka hundaa'u, qindoominni humna namaa fi maallaqaa akka jiraatu, fi haqni akka mirkanaa'u kan taasisuu dha. Hima biraan, sanada mirkaneessuu fi

⁴¹ Miljalee lak 6, Fuula 5

galmeessuun waliigalteewwanii fi harirowwan biroo seera biyyaa fi duudhaa uummataa hordofanii akka hundeffaman kan taasisu waan ta'eef namni maallaqa isaatiin sodaa malee qabeenya barbaadu akka bitatu, qabeenya akka gurguru, hariiroo fuul-duratti waliin qabaachuu barbaadu kallattii akka qabsiisu, sochii dinagdee fi hawaasummaa qabu akka si'oomuu fi kkf namootni akka godhatani kan dandeessisu dha.

Qaanmi sanada mirkaneessu, hojii mirkaneessuu fi galmeessuu cinatti garagalcha sanada mirkanaa'ee tokko lakkofsaa fi guyyaa irratti barreessuun bakka qulqullina qabuu fi salphaatti argamuu danda'u ol kaa'a.⁴² Yoo seerri bifa ifa ta'een tumee jiraate, qaamni sanada mirkaneessuuf aangoo qabu sanada mirkaneesse qofa osoo hin taane sanada biroollee simatee ol-kaa'uu danda'a.⁴³ Waliigalteen namoota giddutti hundaa'e barreffamni ibsu harka namoota sanaatti kan hin argamne yoo ta'eliee qaama mirkaneesse bira deemanii garagalcha isaa fudhachuu danda'u; mootummaanis dhimma barbaachisaa ta'ee argame kamirratti fayyadamuu danda'a. Itti dabalees, sanada mirkanaa'ee qaama mirkaneessuuf aangoo qabu bira ol-kaa'uun faayidaa garagaraa qaba. Fakkeenyaaaf, sanadoota mirkanaa'an keessa tokko dhaamoo ifaa yoo ta'u garagalchi dhaamoo kanaa tokko qaama mirkaneesse bira ol kan ka'ame yoo ta'e yeroo hin murtoofneef fudhatama kan argatu yoo ta'u harka nama dhaamoo kenne qofa kan jiru yoo ta'e garuu wagga torba qofaaf kan tajaajilu akka ta'e seerri hariiroo hawaasaa kwt 903 ni tuma. Seerri Hariiroo Hawaasaa kwt 962 fi 964, qulqulleessitootni qabeenya, du'aan dhaamoo kennee kan du'e ta'uu isaa adda baasuuf qaama sanada mirkaneessuuf aangoo qabu bira deemuun sakatta'uu akka qabnii fi dhaamoo argames qaama sana bira deebisanii/deemanii akka ol-ka'an tumanii jiru.

Haaluma kanaan, Seerri Hariiroo hawaasaa Itophiyaa bara 1952 bahe gahee hojii fi barbaachisummaa qaama sanada mirkaneessuu tumaaleen garagaraa jalatti haala armaan gadiitiin tumee jira:

- ✓ Qabeenya nama du'ee tokkoo qulqulleessuu keessatti hanqinni muudama, naamusaa, dandeettii qulqulleessaa qabeenyaatiin ykn hanqina hariiroo qulqulleessitoota qabeenya gidduu jiruun ykn mirga fi dantaa dhaaltota deeggarsa addaa barbaadan tiksuum jecha

⁴² Fakkeenyaaaf, Seera hariiroo hawaasaa kwt 903, 962 fi 964, Seera maatii Oromiyaa kwt 65(3), Labsii lak 922/2008 kwt 18

⁴³ Miljalee lak 10, kwt 18(2)

manni murtii qaama hojii sanada mirkaneessu muuduun hojii qabeenya qulqulleessuu keessatti akka hirmaatu gochuu akka danda'u tumee jira.⁴⁴

- ✓ Seerri sivili 1952 kwt 964 dhaamoon barreeffamaa fi bifaa ifa ta'een dhaamame hanga danda'amaa ta'e hundatti qaama hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu ykn rejistraara mana murtii taa'uu akka qabu ni tuma; qaama kanneen bira ol-ka'amuun sanada kanaa yeroo barbaadamutti bifaa salphaan akka argamu gochuutti dabalee yeroo dheeraaf fudhatamummaa qabaatee akka turu taasisuu keessatti gahee olaanaa qaba.⁴⁵
- ✓ Dhaamoon dhaamame tokko qaama sanada mirkaneessu bira kan ol-ka'ame yoo ta'e qulqulleessitootni qabeenya qoodinsa qabeenya du'aa dhaaltota gidduutti taasisamu waajjira qaama sanadicha ol-ka'aa turetti ta'uu akka qabu seera siivilii kwt 967 ni tuma.
- ✓ Waliigalteen qabeenya dhaabbataa dabarsuu, qabsiisanii liqeefbachuu ykn dhala irraa argamu maddisiisuuf taasifamu hundi barreeffamaan ta'ee qaama aangoo sanada mirkaneessuun kennameef biratti galmaa'uu akka qabu seerri hariiroo hawaasaa kwt 1723(1) ni tuma.
- ✓ Waliigalteen qaama mootummaa tokkoof mirga ykn dirqama kenu kamiyyuu barreeffamaan ta'ee qaama aangoon sanada mirkaneessuu kennameef biratti ykn mana murtii ykn qaama bulchiinsa mootummaa biratti galmaa'uu qaba.⁴⁶
- ✓ Qaama sanada mirkaneessu tokkoof dhaamoon kan taasifame yoo ta'ee fi namni kun barreessuu dhaamichaa keessatti kan hirmaate yoo ta'e manni murtii hanga gahee nama sanaaf dhaamame xiqqeessuu yookaan guutummaatti haquu akka danda'u tumaan seera hariiroo hawaasaa kwt 871 ni ibsa.
- ✓ Akka ragaa fudhatamummaa guddaa qabu tokkotti (bakka nama sadiiliee bu'ee ragaa ta'uu akka danda'utti ka'amee jira) seerri hariiroo hawaasaa kwt 881(2) fi 882 wal-bira qabani ilalaun ni dand'ama.
- ✓ Qaamni sanada mirkaneessu dhugummaa mallatoo nama qaroo hin qabnee yookaan hin barannee tokkoo aangoo mirkaneessu ni qaba; namni kun daangaa hojii fi aangoo isaa keessatti yoo mirkaneesserraan kan hafe namni sun mallatoo keeti jedhamee dirqisiifamuu akka hin qabne seerri hariiroo hawaasaa kwt 1728 ni tuma.

Haaluma kanaan, hojiin sanada mirkaneessuu, gama tokkoon, hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa hojii amanamummaa fi itti fufiinsa sochii daldalaan mirkaneessu waan ta'eef,

⁴⁴ Miljalee lak 36, kwt 951

⁴⁵ Mijalee olii, kwt 630, 632, 903 fi 965

⁴⁶ Miljalee olii, kwt 1724

invastimantii dagaagsuu keessatti shoora guddaa taphata; guddina misooma biyyaa deeggaruuuf hojii hojjetamuu ta'a jechuu dha. Gama biraan, waliigaltee lammiileen taasisan bu'uura seeraa kan qabuu fi mirgaa fi dirqama isaanii kan kabachiisu ta'uu hojiin kun kan mirkaneessu waan ta'eef akkasumas waliigalteen seera duratti fudhatama qabu kun ammoo galmaa'ee kan olka'amu waan ta'eef wal-haaluu fi wal-shakkuu waliigaltootaa kan hir'isuu dha. Kan wal-haan yoo ta'e ammoo haala salphaa ta'een qaama murtii kenuun murtii haqa qabeessaa fi saffisaa ta'e argachuu waan danda'uuf hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii haqa mirkaneessu kan deeggaruu dha.⁴⁷

2.5. Seenaa Dhufaatii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu: Akka Itoophiyaatti

Biyya Itoophiyaa keessatti hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu namoota dhuunfaa biyya alaatiin bara 1557 eegalee hojjetamaa kan ture yoo ta'u, bara 1938 qaama mootummaatiin (Mana murtii olaanaa) keessatti hojjetamuu jalqabe.⁴⁸ Bara 1968 mana murtii keessaa bahee ministeera haqaatiin akka hojjetamu kaan ajajame yoo ta'u labsiin 8/1980 kwt 36 (12) *waajjira waliigaltee fi ragaalee* kan jedhamu hundeessun itti waamamni isaa ministeera haqaatiif akka ta'u tumee jira.⁴⁹ Bara 1985 labsii 41/1985 fi labsii birolee haqaa naannoo hundeessuuf bahanii hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu naannoleen akka raawwatamu gadi bu'e. Akka federaalaatti, waajjirri waliigaltee fi ragaalee hundaa'uun hojii kana hojjechaa erga turee booda labsii 334/1995 waajjira mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa jedhamee irra deebiin hundaa'uu fi maqaa jijiirrachuun hojjechaa tureera. Bara 2008 eegalee waajjirri sun labsii 922/2008tiin gara Ejensii Mirkaneessaa fi galmeessa Sanadootaa Federaalaatti jijiiramuun hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka hojjetu ta'ee jira.

Bu'uura kanaan, biyya keenya keessatti hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu sadarakaa Federaala fi naannoo keenyaatti qaamolee hojjetan adda baasuuf labsii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa fi labsii qaamolee raawwachiiftuu hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahanii hojirra jiran ilaaluun barbaachisaa dha. Labsiin qaamolee raawwachiiftuu mootummaa Oromiyaa irra deebiidhaan hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe, lak 199/2008, qaamolee hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa kan ibsu yoo ta'u labsiin

⁴⁷ Miljalee olii, kwt 897

⁴⁸ Miljalee lak 6, Finfinnee, 11

⁴⁹ Miljalee olii, fuula 11

Mirkaneessa fi Galmeessaa Sanadoota lak 922/2008 sadarkaa federaalaatti qaamolee hojii kana hojjetanii fi haala raawwii hojichaa diddiriirsee tumee jira.

Labsiin sadarkaa federaalaatti bahe labsiin lak 922/2008 kwt 3 jalatti akka tumutti labsiin kun qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu sadarkaa Federaalaa fi naannotti akka hojjetaniif aangeffaman irratti raawwii akka qabu tuma. Akkasumas qaamolee mootummaa Federaalaa ta'anii aangoo sanada mirkaneessuu fi galmeessuu labsii kanaan argatan irratti labsichi raawwatiinsa akka qabaatu keewwatuma olitti eerame irratti tumee jira. Akka federaalaatti Ejensiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka hojjetuuf hundeffamee jira.⁵⁰ Ejensiin kun hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa sadarkaa Federaalaa fi magaalota mootummaa federaalaatiin bulan lamaan jechunis magaalaa Finfinnee fi Dirre Dawwa keessaatti hojjetamu raawwachuuf aangeffamee jira.⁵¹ Itti dabalees, Ejensiin kun hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa guutummaa biyyaatti gaggeeffamu qindeessuu fi deeggarsa barbaachisaa kennuutti dabalee odeeffannoon sanadoota mirkanaa'anii galmeeffamanii sadarkaa biyyaatti qindeeffamanii akka ol ka'aman gochuu irratti hojjeta.⁵² Kaayyoo kana galmaan gahuufis deeggarsa ogummaa akka kenna leenjii, waljijiirraa muuxannoo, qindoominaan waliin hojjechuu, guca waliigaltee qopheessanii raabsuu fi kkf hojjechuun hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka biyyaatti haala qindoominaa fi walsimachuu danda'uun akka raawwatuuf deeggarsa kenna.⁵³ Haaluma kanaan, hanqinaalee mootummaa naannoo keessatti gama qindeessa ragaalee fi daataa beeziitiin mul'atan furmanii hojiin mirkaneessaa fi galmeessa ragaalee bifa tokkoon haala walsimuu danda'uun akka hojjetamuuf qorannoo gabaabaa gaggeessuun furmaata waarawaa akka argatan gochuu irrattis hojjechuun qaamolee dhimmi ilaalu wajjiin mari'achuuf qophii irra jira.⁵⁴

Itti dabalees, akka federaalaatti qaamoleen mootummaa Federaalaa garagaraa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa akka hojjetaniif aangeffamaniiru. Haaluma kanaan, Imbaasotni fi qonsilootni Itoophiyaa biyya alaa jiran sanadoota biyya alaatii gara Itoophiyaatti ergaman

⁵⁰ Dambii hundeffama ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota federaalaa, Dambii Mana Marii Ministeroota Federaalaa lak 379/2008, wagga 22ffaa, Lak 50, Bitootessa 10, 2008, Finfinnee, kwt 3

⁵¹ Mijalee lak 10, kwt 4

⁵² Dambii hundeffama ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota federaalaa, Dambii Mana Marii Ministeroota Federaalaa lak 379/2008, kwt 6(4)

⁵³ Mijalee lak 50, kwt 6 (2)

⁵⁴ Obbo Meresa G/yesusu, Daarikteera Olaanaa Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, ibsa leenjiifamtootaaf gaafa 23-2-2010 kennan irraa kan fudhatame (Sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi qabiinsa ragaalee irratti hojjiwwan mootummaaleen naannoo Tigray, Amaaraa, SSUK, fi Oromiyaa hojjechaa jiran, Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sandoota Federaalaa, Waxabajji (2009))

mirkaneessu, Ministeerri Aajaa Alaa a sanadoota Imbaasotaa fi qonsiloota Itoophiyaa irraa ergaman akksumas sanadoota Imbaasota biyya alaa Itoophiyaa keessa jiran irraa dhufan simatee mirkaneessa, muudamtoota kuuta raayyaa biyyaa sanada raayyotni ajaja irra jiran isaaniif dhiyeessan mirkaneessu, hoggantoota komishinii mana sirreessaa sanada sireeffamtootni/ hidhamtootni beellama yeroo dhiyeessan mirkaneessu akkasumas muudammtootni kutaa komishinii poolisii Federaalaa sanada miseensotni dirqama irra jiran isaaniif dhiyeessan mirkaneessu.⁵⁵ Qaamoleen kanneen hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota akkaakuu hunda osoo hin taane sanadoota kaayyoo hundeffama isaanii wajjiin walqabatu qofa hojjetu. Sadarkaa federaalaatti, kanaafuu, qaamni sanada mirkaneessuu fi galmeessu adda durummaan Ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Federaalaa yoo ta'el ee qaamoleen biroo hojii kana haalli isaan itti hojjetan jira jechuu dha.

Qaamoleen Ejensii ala jiranii fi hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa hojjetan hojii kana qofaa isaanii hojjetanii kan xumuran osoo hin taane sanadni jedhame isaaniif dhiyaachuu fi sanadichi isaan biraabahuu isaa kan ibsu mallattoo, maqaa fi tiitarii hogganaa fuuldura sanadichaatti dhahuu, fi caappaa waajjira dugda duuba sanadichaatti erga godhanii booda seera-qabeessummaa fi duudha uummataa wajjiin kan wal hin faallessine ta'u mirkaneessee akka galmeessuuf gara Ejensichaatti ergu. Ejensichaatti maalummaa namoota sanadicha qopheessanii, seera-qabeessummaa fi duudhaa uummataa kan hin faallessine ta'u sanadichaa erga mirkaneessee booda sanadicha galmeessee ragaa abbootii dhimmaatiif kenna jechuu dha.⁵⁶

2.6. Seenaa Dhufaatii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu: Akka Oromiyaatti

Gara Mootummaa Naannoo Oromiyaatti yoo deebinu, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu tumamuu labsii mana hojii abbaa alangaa Oromiyaa hundeessuuf bahe lak 6/1986 irratti kan hundaa'u yoo ta'u manni hojii sun hojii yakkaa fi hariiroo hawaasaa akka hojjetu aangesseera; haaluma sanaan hojii ragaalee mirkaneessuu fi galmeessuu hojjechuu eegale. Labsii qaamolee raawwachiiftuu mootummaa naannoo Oromiyaa irra deebiidhaan hudeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe labsii lak 87/1997 hojii waliigaltee fi ragaalee galmeessuu Biirroo Haqaa fi Nageenyaatii kan kenne yoo ta'u labsiin Biirroo Haqaa of dandeessisee dhaabe labsii 105/1998 kwt 16(12) jalatti hojii waliigaltee fi ragaalee galmeessuu fi ragaalee kennuu Biirroon Haqaa akka

⁵⁵ Mijalee lak 50, kwt 5(1); Miljalee lak 10, kwt 6

⁵⁶ Miljalee lak 39

hojjetu aangessee jira. Haaluma kanaan, Biiroon haqaa hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akaakuu hundaa ofitti fudhatee mirkaneessaa, galmeessuu fi ol'kaa'uu hojjechaa tureera.

Hata'u malee, sanadni JBAH Biiroo Haqaatiin bara 2000 keessa qophaa'ee dhiyaate hojii sanada galmeessuu fi mirkaneessuu qaamolee mootummaa garagaraatiif akka kennamu taasiseera. Qaamolee garagaraatiin akka hojjetamu ta'uun hojii kanaa labsii 170/2004 (labsii 163/2003 fooyyessuuf baheen) aguuggii seeraa yeroo jalqabaaf argateera. Haaluma kanaan, Biiroon Lafa Baadiyyaa fi Eegumsa Naannoo waliigaltee kira, waliin misoomsuu, kennaa yookaan dhaalaan mirga qabiyee lafa baadiyyaa dabarsuu akka mirkaneessuu fi dabarsu seeraan aangeffameera.⁵⁷ Ejensiin Geejjibaa waliigaltee kira konkolaataa akka galmeessuu fi waliigaltichaatiif eegumsa akka taasisutti aangoon kennameefii jira.⁵⁸ Bifuma walfakkaatuun, Bulchiinsi Magaalotaa, waliigaltee bittaa-gurgurtaa, kira fi wabiin mana qabsiisuu irratti raawwatan akka galmeessu Labsiin lak 170/2004 kwt 3(3) irratti tumee jira.

Labsiin qaamolee raawwachiiftuu irra deebiin hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe lak 199/2008 fi Dambii Labsii Magaalotaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Raawwachiisuuf Bahe, Dambii Lak 186 /2008 tumamuun hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qaamolee raawwachiiftuu garagaraatiin raawwatamuu isaa cimee akka itti fufu ta'eera. Bu'uura labsii fi dambii kanneeniitiin, yeroo ammaa kana, hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetaa jiran baay'ee dha. Isaanis, Biiroo Haqaa Oromiyaa, Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa, Biiroo Misooma Magaalaa fi Manneenii, Abbaa Taayitaa Geejjibaa, Ejensii Misoomaa fi Manajimantii Lafa Magaalaa fi kkf caqasuun ni danda'ama.⁵⁹ Qaamoleen kanneen hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti kan hirmaatan yoo ta'eliee sanadni isaan mirkaneessanii fi galmeessan baay'inaan gahee hojii isaanii idilee wajjiin kan walqabatanii dha: Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa waliigaltee kira, kennaa, dhaamoo fi waliin misoomsuu mirga qabiyee lafa baadiyyaa; Ejensii Misoomaa fi manajimantii lafa magaalaa waliigaltee bittaa-gurgurtaa, kira fi kenna mana ni galmeessa; Biiroon Daldalaa fi Misooma Gabaa qaboo yaa'ii moggaasa maqaa daldalaa; Biiroo Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa waliigaltee qaxarrii hojjataa fi hojjachiisa gidduutti taasifamu ni mirkaneessa, ni galmeessa; Abbaa Taayitaa Geejjibaa waliigaltee kira konkolaataa, kennaa, gurgurtaa fi

⁵⁷ Labsii lak 170/2004, Labsii qaamolee raawwachiiftuu mootummaa naannoo oromiyaa aangoo fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe lak 163/2003 fooyyessuuf bahe, labsii lak 170/2004 fi labsii 163/2003, kwt kwt 27(5)

⁵⁸ Miljalee olii fi labsii lak 163/2003, kwt 41(19)

⁵⁹ Mijalee lak 2, kwt 19 (7), 24 (17), 27(9), 28(5), 33(6), fi 38(22), Obbo Abdulkariim A/Diggaa, raawwataa hojii galmeessa Ragaalee fi Kenna Hayyamaa Biiroo Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010, Obbo Moosisa Disaasaa, raawwataa galmeessa fi kenna hayyamaa Biiroo Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010

qabsiisanii liqeefachuu konkolaataa akkasumas waliigaltee oppireetaroota gidduutti taasifamu ni galmeessa simatanii mirkaneessuun galmeessuu irratti argamu.⁶⁰

Biiroon Haqaa Oromiyaa, akka labsiin 199/2008 kwt 24(17) tumutti, ragaalee qaamoleen biroo akka galmeessaniif seeraan aangeffamanii ala jiran ni galmeessa, ragaa ni kenna. Haala kanaan, aangoo Biirroo Haqaa Oromiyaa adda baasuuf aangoo waajjiralee biroo ilaaluun waliigalteewwan qaamni biraan akka mirkaneessuuf irratti hin aangeffamne sakatta'uun waliigalteewwan biroon haqaa mirkaneessuu fi galmeessu kan adda baasan ta'a jechuu dha. Haala kanaan, waliigalteewwan adda bahanii fi biiroon haqaa mikaneessuu fi galmeessu hedduu dha; fknf, waliigaltee bakka bu'ummaa, barreffama hundeffamaa, dambii ittiin bulmaata, qaboo yaa'ii waldaalee daldalaa, hiikkoo afaanii, fi kkf simatee mirkaneessuun galmeessaa jira.⁶¹

2.7. Fudhatamummaa Sanadoota Mirkana'anii Galmaa'anii

Armaan olitti akka ilaalle, hojiin sanada mirkaneessuu hojii seerummaa fi duudha-qabeessummaa sanada tokkoo mirkaneessuu dha; hojii sanada dhiyaate irratti namootni mallatteessan dandeettii, mirgaa fi aangoo qabaachuu isaanii adda baasuu dha; hojii qabeenya waliigalteen irratti raawwatame qabsiisaan kan hin kennamnee fi murtii m/murtiin kan hin dorkamne ta'uu aqulqulleessuu fi garagalcha/waraabbii sanada tokkoo sirrii ta'uu qulqullessanii mirkaneessuu dha.⁶²

Hojiin sanada mirkaneessuu hojii sanada hanqina barreffamaa, seeraa, duudhaa fi amanamummaa qaban akka hin mirkanoofne taasisuu, fi kanneen hanqina barreffamaa, seeraa, duudhaa uummataa fi amanamummaa hin qabne akka mirkanaa'anii fi fudhatamummaa argatan taasisu waan ta'eef hojii kenniinsa tajaajila haqaa mirkaneessuu keessaa akka tokkootti fudhatamuu dha. Hojiin qabiyyee sanada tokkoo mirkaneessuu hojii seera-qabeessummaa fi duudha-qabeessummaa sanadichaa mirkaneessuu waan ta'eef hojii fudhatamummaa sanadichaa mirkaneessuu dha. Sanadni mirkanaa'ee galmaa'e tokko ragaa amanamummaa guutuun irratti gatamuu fi qaama kamiinuu murtiin irratti dhaabbatamee kennamuu danda'uu dha.⁶³ Haaluma kanaan, mana murtii ykn qaama murtii kamiinuu kennuu danda'u duratti sanadni mirkanaa'ee

⁶⁰ Miljalee lak 2, kwt 24 (17), 27(9), 28(5), 33(17), fi 38(9 fi 14), Dambii Magaalota Mootummaa Naannoo Oromiyaa Lakk. 186 /2008, kwt 9(7)

⁶¹ Obbo Abdulkariim A/Diggaa, raawwataa hojii galmeessa Ragaalee fi Kenna Hayyamaa Biirroo Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010, Obbo Moosisaa Disaasaa, raawwataa galmeessa fi kenna hayyamaa Biirroo Haqaa Oromiyaa, 17-2-2010

⁶² Miljalee lak 10, kwt 8

⁶³ Miljalee olii, kwt 23; hata'u malee, sanadni mirkanaa'ee galmaa'e tokko seeraa ala mirkanaa'e jedhamee qaama sanadicha mirkaneesseen dorkamee jiru hanga dhorkichi hin kaanetti akka sanadichi hin mirkanoofnetti fudhtamuun fudhatamummaan sanadichaa amantaan guutuun kan irratti hin gatamne ta'a jechuu dha

galmaa' e tokko akka ragaatti yoo dhiyaate qabiyyeen sanadichaa sirrii ta'uusaa simatanii amanamummaa guutuun murtii irratti kennuu ni danda'u jechuu dha.

Amanamummaa sanada mirkanaa' ee galmaa' e irratti gaaffiin kan uumamu yoo ta'e gaaffii dhiyaatu simatee manni murtii amanamummaa fi fudhatamummaa sanadichaa irratti murtii kan kennu ta'a. Gaaffiin amanamummaa fi fudhatamummaa sanadaa irrtti dhiyaatu haala lamaan dhiyaachuu danda'a. Tokkoffaan, sanadni mirkanaa' ee dhiyaate tokko seeraa ala mirkanaa' e jedhamun akka dhimma murtii barbaadu tokkotti dhiyaata. Sadarkaa lammaffaatti, adeemsa falmii dhimma murtii barbaaduuf dhiyaate tokko keessatti gaaffii amanamummaa sanada mirkanaa' ee akka ragaatti dhiyaate irratti ka'uu danda'uu dha. Bu'uura yaada isa jalqabaatti, sanadni tokko ogeessota sanada akka hin mirkaneessine dhorkamaniin kan mirkanaa' e yoo ta'e, foormalitii fi ijoowwan adeemsa mirkaneessa sanadaa keessatti hammatamuu qaban osoo hin hammachiisin kan mirkanaa' e yoo ta'e, fi ragaalee seeraa-ala ta'an dhiyeessuun sanadichi kan mirkanaa' e yoo ta'e namni qabiyee sanada mirkanaa' ee ykn abbaan qabeenyaa sanadni sun ilaallatuu fi qaama sanada sana mirkaneessa himata mana murtiitti dhiyeessuun sanadni jedhame seera ala kan mirkanaa' e waan ta'eef akka haqamu gaafachuu kan danda'anii dha.⁶⁴ Akka adeemsa tokkoffaa kanaatti amanamummaa/fudhatamummaan qabiyee sanada mirkanaa' e tokkoo dhimma falmii galmeen saqameef ta'uun manni murtii akka barbaachisummaa isaatti seeraa fi ragaa rogummaa qaban madaaluun sanada mirkanaa' e akka haqamu fi hin haqamne murtii kennuu danda'a.

Haala fudhatamummaa/amanamummaan qabiyee sanada mana murtiin akka ilaalamuuf itti dhiyaatu keessaa karaan lammaffaan ijoo falmii biroo irratti falmiin osoo gaggeeffamaa jiruu qaamolee falmii gaggeessan keessaa tokko sanadni mirkanaa' ee akka ragaatti dhiyaachaa jiru fudhatamummaa hin qabu akka ragaatti dhiyaachuu hin danda'u kan jedhu yoo ta'ee dha. Ijoo falmii qulquelleessuuf sanadni mirkanaa' ee akka ragaatti dhiyaate ragaa amanamummaa guutuun irratti hin gatamneedha qaamni jedhu yoo jiraate, dhimmi kun akka ijoo falmii isa lammaffaatti hiyaachuu kan danda'u ta'a jechuu dha. Seerummaan sanada akka ragaatti dhiyaate kanaa qaama mootummaa aangoo fi gahumsa sanada mirkaneessuu qabuutiin kan mirkanaa' e waan ta'eef amanamummaa guutuu kan qabuudha; sababa gaaffiin irratti dhiyaate qofaaf manni murtii waa'ee amanamummaa sanadichaa ijoo falmii kan biraan hin taasisu; ragaa amanamummaa qabu kan dhiyaatu yoo manni murtii haala addaatiin amanamummaan ragaa dhiyaatee irratti falmiin akka gaggeeffamu gochuun akka barbaachisummaa isaatti seeraa fi ragaa irratti hundaa' e murtii

⁶⁴ Miljalee lak 10, kwt 28

dabarsuu danda'a. Haala addaan manni murtii dhimmicha keessummeessuuf dursa hayyamuu akka qabu seerri kan tumeef sababa adda addaa kaasuun amanamummaa sanada mirkanaa'e tokkoo gaaffii jala akka hin galle kan taasisuu fi falmii mana murtiitti akka hin baayyanne kan godhuu dha.

2.8. Sanadoota Mirkana'anii Galmaa'an Dhorkanii Tursiisuu

Bu'uura labsii 922/2008 kwt 25tti qaamni sanada tokko mirkaneesse yeroo murtaa'aaf hojiirra akka hin oolle daangessuu ni danda'a. Haal-dureewwan lama guutamanii yoo argaman jechuunis, sanadni jedhamu seeraa ala mirkanaa'ee kan galmaa'e ta'uun ragaa gahaatiin kan mirkanaa'e yoo ta'ee fi sanadichi atattamaan daangahuu yoo baate miidhaa salphaatti haqamuu hin danda'amne kan geessisu yoo ta'e namni dhimmichi na galcha jedhu yookaan qaamni mirkaneesse kaka'umsa mataa isaatiin sanadichi daanga'ee akka turu taasisuu ni danda'a. Sanadni tokko seeraa ala mirkanaa'ee galmaa'e kan jedhamu raawwattoota sanadicha mirkaneessuu hin qabneen kam mirkanaa'e yoo ta'e, ijoowwan fi foormiilee bu'uuraa qulqulla'anii mirkanaa'uu qaban osoo hin qulqulla'iin kan mirkanoeffaman yoo ta'ee fi sanadootni mirkanaa'uu hin qabne kan mirkanaa'an yoo ta'ee dha. Sanadni mirkanaa'ee galmaa'e tokko aangoo qabeenya tokko qaama biraatti dabarsuu fi gurguruu nama biraan kan gonfachiise yoo ta'e namni sun qabeenyicha qaama biraatti kan dabarse yoo ta'e miidhaan gama kanaan gahuu danda'u salphaatti kan haqamu miti. Hojiin qulqullessa sanada kanaa raawwattoota sanadii gadii hin taaneen erga raawwatee booda hogganaa mana hojichaatiin mirkanaa'ee akka dhorkamu ta'a.

Haaluma kanaan, haal-dureewwan lamaan kanneen guutamanii kan argaman yoo ta'e qaamni sanadicha mirkaneesse iyyannoona nama dhimmi isaa ilaallatu yoo dhiyaatee fi kaka'umsa mataa isaatiin sanada mirkaneesse yeroo jiha tokko hin caalleef dhorkee tursiisuu ni danda'a.⁶⁵ Sanadni tokko yeroo daanga'ee jiru keessatti akka mirkanaa'ee hin galmeeffamnetti kan lakkaa'amu ta'a jechuu dha.⁶⁶ Daangaan yeroo baatii tokkoo akka xumurametti namni dhimmi nagalcha jedhu yookaan sanadichi kaka'umsa qaama mirkaneesseetiin kan daangeffame yoo ta'eef namni na galcha jedhu yoo dhibe mana murtii aangoo qabutti himata dhiyeessuun sanadni mirkanaa'ee galmeeffame irratti murtii qaamni mirkaneesse kenne sirrii ta'uun yookaan sirrii ta'uun dhabuu irratti murtii akka kennuu taasifamuu qabu. Manni murtii ragaa dhiyaatuuf irratti hundaa'uun

⁶⁵ Mijalee lak 10, kwt 28

⁶⁶ Miljalee olii, kwt 27

murtii qaama sanada mirkanaa'e daangesse madaaluun sanadicha akka haqamu yookaan murtii qaamni mirkaneesse kenne akka haqamu gochuun murtii kan dabarsu ta'a jechuu dha.

BOQONNAA SADII

Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa: Xiinxala Dataa

Boqonnaa kana jalatti hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Oromiyaa keessatti gaggeeffamu ilaachisee uwvisa seeraa fi haala raawwii hojichaa akkasumas caaseffama qaamolee hojicha raawwatani fi mijaa'ina naannoo hoiin wal-qabatee hanqinaalee qabatamaan jiran kan xiinxalaman ta'u. Haaluma kanaan, dhimmootni gurguddoon kanneen mata-dureewwan adda addaa jalatti keessummeeffamaniiru.

3.1. Hojiwwanii fi Adeemsa Raawwii Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu

Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu irratti hubannoон jiru maal akka fakkaatu ilaachisee deebii ogeessotni kennan gamsinni hubannoo dogoggaraa irratti kan hundaa'ee dha. Hubannoон dogoggoraan kunis, gama tokkoon, labsii waajjiraalee isaanii hundesse irraa kan madduu dha; labsiin qaamolee raawwachiiftuu Oromiyaa hundeessuuf irra deebiin bahe, labsiin lak 199/2008 keewwata garagaraa irratti aangoo ragaalee galmeessuu akka qaban ibsa; aangoo sanadoota mirkaneessuu akka qaban hin ibsu.⁶⁷ Gama biraan, qaaamoleen hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetan baay'een, *adeemsa/garee galmeessa ragaalee* jedhu qabu. Maqeessa maqaa kana irraa ka'uun ogeessotni hojii kana hojjetan gaheen hojii isaanii hojii sanada galmeessuu qofa irratti kan daanga'e akka ta'etti kaasu. Hima biraatiin, ogeessotni hojii kana hojjetani fi af-gaaffii deebisan muraasni gaheen hojii isaanii sanada dhiyaatu mirkaneessanii galmeessuu osoo hin ta'iin, sanada galmeessuu qofatti kan daanga'e akka ta'etti fudhatu⁶⁸. Fakkeenyaaaf, ogeessi tokko yaada gama kanaan qaban akkasitti ibsu:

Maqaan adeemsa hojii keenyaa galmeessa ragalee fi kenna hayyamaati; hojii Biiron Haqaa gama kanaan hojjetu hojii galmeessa ragaalee malee hojii mirkanneessa ragaleeti jechu hin dandeenyu. Hojiin mirkanneessa sanadaa ogummaa/leenjii addaa, meeshalee ittiin mirkanneefatanii fi dhimma mirkaneeffamuuf dhiyaatu daataa/odeeffannoo duraa ittiin qulqulleeffatan kuusaa giddu-galaatti walitti qabuu fi itti fayyadamuu barbaada. Ejensiin Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa mallattoo fi chaappaa mirkanaa'uuf dhiyaatan ijaan ilaaluu qofaan kan hojjetu malee meeshaa hammayyaa

⁶⁷ Miljalee lak 10, kwt 19 (7), 24 (17), 27(9), 28(5), 33(6), fi 38(22)

⁶⁸ Daani'eel Altaayyee, A/Ade/Gahumsa konkolaataa godina Sh/Lixaa fi Tamasgeen Diidhaa, raawwataa galmeessaa fi sakata'iisa gahumsa konkolaataa godinaa Sh/Lixaa (04-05-10), Waganee Damisee, raawwataa galmeessa ragaalee abbaa taayitaa geejjibaa GAONF, 7/5/2010

tokkonilee kan hin deegaramne waan ta'eef, innumtuu dhuguma hojii mirakanneessuu raawwata jechuun rakkisaa dha.⁶⁹

Akkaataa yaada ogeessota olitti eerame kanaatti hojiin sanada tokko mirkaneessuu hojii dhugummaa qabiyyee sanadichaa qulqulleessuu waan ta'eef, bakka ogummaa fi meeshaalee dhugummaa qabiyyee sanadichaa ittiin qulqulleessan hin qabnetti hojii sanada mirkaneessuu raawwachaa jirra jechuun rakkisaa dha. Haala qabatama Naannoo Oromiyaa keessa jiru irraa ka'uun yaaddoo ogeessotni kanneen qaban yaada xiyyeffannoo barbaadu yoo ta'elée, hojiin gama kanaan hojjetamaa jiruu fi bu'aan hojichaa akka hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessutti fudhatamu; sanadootni galma'aan, sanadoota mirkana'anii galmaa'uun amantaan irratti gatamuu dha.⁷⁰

Gama biraatiin, ogeessotni baay'een Biirroon Haqaas hata'u waajjiraaleen biroo hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjechaa akka jiran ibsu.⁷¹ Hojiin sanada mirkaneessuu hojii seerummaa fi duudha hawaasaa wajjiin wal-simuu sanada dhiyaatee, dandeettii fi mirga qabaachuu mallatteessitootaa, dhorkii fi daangeffamuu irraa bilisa ta'uu dhimma ijoo sanadichi aguugu qulqulleessuu hammata. Ogeessi hojii kana hojjetu sanadni dhiyaate tokko tumaaleen seeraa rogummaa qaban irratti kan hundaa'e, duudhaalee uummataa kan hin faallessine, mallatteessitootni mirga, aangoo fi dandeettii kan qaban ta'uu fi dhimmi qulqullaa'aa jiru dhorkii kamirraayyuu bilisa ta'uu erga adda baafatee booda, sanadicha irratti mallatteessuun sanadichi kan amantaan irratti gatamu ta'uu mirkaneessa. Qabxiilee gurguddaa kanneen qulqulleessuun yeroo, ogummaa fi meeshaalee rogummaa qaban kan barbaadu waan ta'eef, ogeessotni hojii kana hojjetan ulaagaalee kanneen guuttatanii hojjetu jedhamee yaadamuu yoo baatellee, hojiin gama kanaan hojjetamu hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuuti.

Galmeessi sanadoota bittaa-gurgurtaa manaa fi konkolaataa mirkana'anii haala seerri barbaaduun raawwatamaa hin jirani; waliigalteen bittaa-gurgurtaa akka mirkanaa'een osoo waliigaltichatti lakkofsa itti hin kenninii fi hin galmeessin gara maqaa abbaa qabeenyummaa manichaa/konkolaatichaa jijiiruutti darbu. Do'iilee taasifamanii fi sanadoota hojjetaman irraa akka hubatamutti, waliigalteen bittaa-gurgurtaa kun of-danda'ee hin dhaabatu jechuu dha.

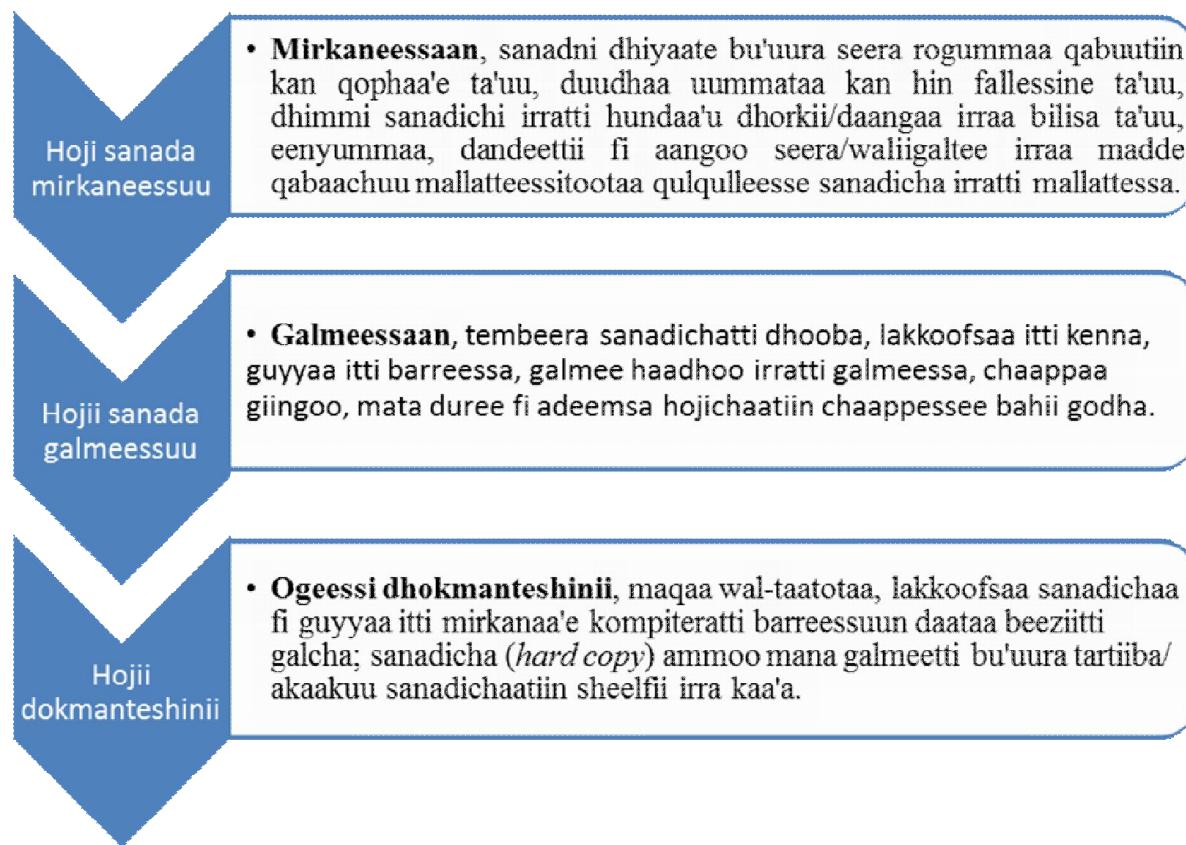
⁶⁹Gannat Taayyee, Abbaa Alangaa BHO Adeemsaa Galmeessaa Ragalee fi Kennaa Hayyamaa irratti hojetan (14/05/10)

⁷⁰Miljalee lak 10, kwt 23(1)

⁷¹Abdukariim Abbaa Digaa, Abbaa Alangaa BHO Adeemsaa Galmeessaa Ragalee fi Kennaa Hayyamaa irratti hojetan (14-05-10); Fufaa Laggasaa, ittigaafatamaa kutaa tajaajila seeraa biirro bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa oromiyaa, 16-7-2010

Kanaafuu, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qixa barbaadamuuun hubatamee hojiirra ooluu irratti hanqinni akka jiru dhimma bal'inaan hubatamuudha.

Adeemsa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa keessatti hojiwwan hojjetaman hedduu dha; isaanis, hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii jedhamanii bakka gurguddaa sadiitti kan qoodamman yoo ta'an hojiwwan gurguddoo kanneen keessatti hojiwwan xixiqqaar aawwataman garagaraa jiru. Hojiwwan gurguddoo kanneen keessatti ciminaalee fi hanqinaaleen jiran mata dureewwan adda addaa jalatti gaditti ibsamaniiru; asitti ogeessa hojiwwan kanneen hojjetan, hojiwwan hojjetamanii fi duraa-duuba raawwii isaanii gabaabinaan maappii armaan gadiitiin agarsiifameera.

Adeemsa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa keessatti, fiixan bahusa hojichaa fi itti-quufinsa maammilootaa dabalaan deemuuf, Biiroo Haqaa hojiwwan gurguddaa lama itti fufee hojjeta. Isaanis, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu istandardii ka'ame keessatti hojjetamaa jiraachuu hordofuuf guca qophaa'e irratti galmeessanii qabachuu, fi hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu posti odiiti gochuu dha. Sanadni tokko istandardii ka'ame keessatti hojjetamuu isaa adda baasuuf gucni tokko qophaa'eera; gucni sunis hojiin kun

istaandardii yeroo ka'ame keessatti hojjetamee xumuramuu kan hordofuu dha. Gabatee armaan gadii keessatti haala istandardiin kun ittiin to'atamu fakkeenya sanada bakka bu'ummaa hojjetame tokkoo fudhachuun haa ilaallu:

Lakkoofsa sanada hojjetamee	Guyyaa	Istaandardii taa'e	Yeroo sanadni kun keessatti hojjetamee itti xumurame
6457/1/2010	9/6/2010	9'	8' (istandardii ka'ame keessatti hojjetame jechuu dha)

Gabatee armaan oliirraa hubachuun akka danda'amu sanadni bakka bu'ummaa dhiyaate tokko yeroo hojiin mirkaneessuu eegalee kaasee hanga chaappeffamee galmaa'ee bahii ta'utti daqiiqaa 9 fudhata jedhamee JBAHn taa'ee jira.⁷² Daqiiqaan 9 kunis bakka sadiitti qoodameera: daqiiqaan 4 hojii mirkaneessuuf; daqiiqaan 2 hojii chaaphessuu, lakoofsa fi guyyaa itti kennuuf; daqiiqaa 3 ammoo hojii tembeera gurguruu fi dhoobuu, fi galmeessanii bahii gochuutti hirameera. Bu'uura istaandardii kanaatiin hojiin sanada bakka bu'ummaa mirkaneessuu fi galmeessuu qulqullinaan hojjetamuu qofa osoo hin ta'iin, yoo xiqlaate daqiiqaa sagalitti hojjetamee xumuramuu qaba. Hata'u malee, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu yeroo hanganaa keessatti hojjetamee xumuramuu qaba hojmaatni jedhu waajjiraalee hojii kana hojjetan biroo keessatti diriiree hin jiru.

Xumura irratti hojii hojjetame kana posti odiiti gochuudha; hogganaan waajjira haqaa ykn abbaan adeemsa hojichaa hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu istandardii yeroo kaa'ame keessatti hojjetamee xuramuu, hojiin mirkaneessuu seeraa fi mirga maammilootaa bif a kabajeen hojjetamuu, fi hojiin galmeessuu lakkoofsa, guyyaa fi chaappaalee barbachisoo ta'an hunda hammatee raawwatamuu isaa qulqulleessuun guca dhimma kanaaf qophaa'e irratti guutee mallatteessee gara nama sanadicha tartibessee ol-kaa'utti erga/deebisa. Hojiin posti odiiti kun hogganaa waajjira haqaa godinaa ykn aanaatiin kan hojjetamu waan ta'eef, sababa baay'ina hojii hoggansaa fi sanada posti odiitii ta'uutiin, waajjiraalee tokko tokkotti hojiin kun yerootti hin hojjetamu.

Do'ii hojii taasifameen Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa fi Godina Addaa Oromiyaa Naannawaa Finfinnee akkasumas aanolee garagaraa keessatti sanadootni posti odiitii ta'uuf

⁷² Miljalee lak 38, fuula 23

waliirratti kuufamanii jiran hedduu dha. Sanadootni bifa sanaan kuufamanii ta'an osoo odiitii hin ta'iin guyyaa lama sadii ykn isaa ol taa'uu danda'u. Yerootti hojjetamuun dhabuun hojii kanaa dogooggorii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti mudatan osoo miidhaa hin dhaqqabsiisin gara furmaataatti akka hin deemne gufuu ta'aa jira.⁷³ Hojiin sanada galmeessuu fi mirkaneessuu qofatti adda bahee qaamolee biroo hojii kana hojjetan biratti waan hin ilaalamneef (armaan gaditti ibsameera), hojiin posti odiitii qaamolee Biirroo Haqaa ala jiran biratti itti hojjetamaa hin jiru; kanaafuu dogoggora hojii keessatti gama kanaan mudatu yerootti furuuf carraa hin argatan jechuu dha.

3.2. Uwwisa Seeraa Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu

Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu kan gaggeessu seera - seera adeemsa raawwii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bituu fi seera bu'uuraa qabiyyeen sanada tokkoo irratti hundaa'uu bituu dha. Seera adeemsa raawwii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bitu Oromiyaan of-dandeesee tumathee hin jirutu: labsiin, dambiin ykn qajeelfamni akka waliigalaatti hojii kana bitu Mootummaa Oromiyaatiin tokkollee bahee hojirra hin oolle. Dhimma kana kan bitu seerri yeroo jalqabaaf akka biyyaatti bahe labsii lak 334/95 yoo ta'u, labsiin kun bu'uura yaada kallattii qabsiisu Manni Maree Federeeshinii Mana Mare Bakka Bu'oota Uummataaf Heera Mootummaa Federaalaa kwt 55(6) irratti hundaa'ee kenneen kan tumame waan ta'eef, guutummaa biyyattii irratti raawwatiinsa kan qabu ture.⁷⁴

Labsiin kun bara 2008 keessa kan haqame yoo ta'u, labsii lak 922/2008 kan fooyya'iinsa muraasa taasiseen bakka bu'e; yeroo si'anaa kana hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu guutummaa biyyaattii keessatti bu'uura labsii lak 922/2008n akka gaggeeffamu labsichi ni tuma.⁷⁵ Labsii kana irratti hundaa'un dambii fi qajeelfama hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bitu Manni Maree Ministerotaa akka baasuu danda'u labsichi (labsii 922/2008) kwt 37, 24 fi 22 irratti tumee jira. Hata'u malee, dambii fi qajeelfamni kun hanga yoonaatti hin tumamne. Kanaaf, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu, bu'uura labsii kanaatiin Oromiyaa keessatti gaggeeffama jechuu dha.

⁷³ Rakkoo Hojmaata hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu, Biirroo Haqaa Oromiyaa, bara 2009, fuula 23

⁷⁴ Labsii 334/95 kwt 3(1)

⁷⁵ Miljalee lak 10 kwt 3 fi 4 fooyya'iinsi labsiin kun taasise inni guddaan qaamolee sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka biyyaatti hojjetan gidduu hidhati akka jiraatu gochuu dha; kanaaf, daataan sanadootaa galmaa'anii ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa federaalaatti ergamanii bakka tokkootti kufamuu qabu

Qaamoleen hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Oromiyaa keessatti hojjetan garuu labsii olitti caqasame kana bu'uura godhatnii hojii kana hojjechaa hin jiran jechuun ni danda'ama. Ogeessota hojii kana hojjetanii fi af-gaaffiin waliin taasifame keessaa labsii olitti eerame kanarratti hunda'anii hojjechuun ha afuu, jiraachuu labsiichaallee ogeessotni beekan baay'ee muraasa; ogeessota wajjira haqaa sadarkaa biiroo, fi waajjira haqaa godina muraasa keessaa jiran qofatu waa'ee labsichaa quba qaba. Labsiin kun Oromiyaa keessatti hojiirra akka hin oolle sababootni taasisan bakka gurguddaa lamatti quodamuu danda'u; isaanis, tokkoffaan, hubannoo fi xiyyeffannoo ogeeyiin dhimmi ilaallatu seera ittiin bulmaata hojii kana irratti qaban laafaa ta'u yoo ta'u, lammaffaan ammoo labsii kana simatanii hojiirra oolchuu irratti rincica ogeessotni agarsiisanii dha.

Sababa isa lammaffaa akka qabxii tokkootti asitti ilaaluuf (inni duraa mata-duree of-danda'e jalatti barreffama kana gara dhumaal jalatti ilaameera), labsiin 922/2008 dhimma hariiroo hawaasaa Heerri Mootummaa RDFI mootummaaleen naannoo seera irratti baasuuf aangoo qabu jedhee kenne keessaa tokko kan tumu yoo ta'u, Mootummaan Federaalaa bu'uura Heera Mootummaa RDFI kwt 55(6)tti hojmaata hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu walfakkeessuu fi tilmaamamaa gochuun hawaasa dinagdee tokkoo uummuuf jecha akka ba'u kan taasisee dha. Itti dabalees, labsiin kun naannoleen haala qabatama naannoo isaanii giddugaleessa godhataniii labsii bahee jiru kana irratti hundaa'uun dambii fi qajeelfama akka hin baafanne dhorkee jira; aangoo kana mana mare ministeerotaatiif kenneera. Gama biraatiin, hojmaata mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa diriirsuu keessatti sanadootni mootummaalee naannootiin mirkana'anii galmeeffaman federaalatti ol ergamanii kuusaa tokko keessatti qabamuu akka qabu ni dirqisiisa; tumaan seeraa kun gama tokkoon mirga ofiin of-bulchuu naannolee akka sarbetti fudhatanii namootni ilaalan kan jiran yoo ta'u gama biraatiin ammoo seera kana hojiirra oolchuun tekinooloojii, humna namaa fi maallaqa dabalataa kan barbaadu waan ta'eef ofitti fudhatanii akka itti hin hojenne dhiibbaa taasisseera.

Rincici kun akka waliigalaatti kan jiru yoo ta'ellee ogeessotni tummaalee labsii kanaatti fayyadamanii hanqina hojii keessatti isaan quunnamu furan ni jiru. Fakkeenyaaaf, waajjirri tokko sababoota adda addaatiif sanada mirkanaa'uun hin qabne kan mirkaneesse yoo ta'ee fi sanadni sun dogoggoraan mirkanaa'uun fi miidhaa kan dhaqqabsiisu ta'uun dafee kan hubate yoo ta'e kaka'umsa mataa isaatiin sanada sana dhorkee tursiisuu akka danda'u labsichi kwt 25 irratti aangessee jira; aangoo seerri waajjira sanaaf kennatti fayyadamanii sanadoota dogoggoraan

mirkana'an dhorkanii tursiisuuf tumaa labsicha akka fayyadaman namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu.⁷⁶ Itti dabalees, caaseffamni waajjiraalee hojii sanada hojjetanii fi gurmaa'inni hojjetootaa keessumaa dhimma sanada dogoggoraan mirkanaa'e tokko dhorkanii tursiisuu irratti tumaalee labsichaa hojiirra oolchuu kan dandeessisu miti jechuun ni danda'ama.

Kanas hata'uu sana, labsiin kun Mana Maree Bakka Bu'oota Uummataatiin bahee hojiirra hanga jirutti seera; seera hojmaata sanada mirkaneessuu fi galmeessuu sadarkaa federaalaa fi naannootti hojjetamu kan bituu dha. Daataa sanadoota mirkana'anii bakka tokkotti akka walitti qabamu ajajuun labsichaas hanqinaalee gama wal-dubbisuu qaamolee sanada mirkaneessaniitiin jiru hambisuun miidhaa ragaa sobaa jiru xiqqeessuu irratti kan xiyyeffatuu dha. Ogeessi wixinee labsichaa irratti hirmaatanii fi Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota Federaalaa hogganaa turan akka ibsanitti⁷⁷, tumaan seeraa kun akka tumamu kan taasise sababa qindoomina dhabuu qaamolee hojii kana hojjetaniin miidhaa uummata dhaqqabuu danda'uu dha. Taatee tumamuu tumaa seeraa sanaaf sababa ta'e tokko ogeessi sun akka armaan gadiitti ibsaniiru:

Namni tokko sanada aangoo bakka bu'ummaa mana jirenyaa qaama sadafkaatti dabarsuu fi waajjira haqaa Naannoo Harariitiin mirkanaa'e jedhu qabachuun, Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota Federaalaatti bakka bu'ummaa dabarsee nama biraatiif kenne. Bakka bu'aan lammaffaan kun aangoo bakka bu'ummaa kennameef irratti hundaa'uun mana caqasame sana gurgure. Booda keessa dhimma kana irratti falmiin yoo ka'u Ejensichi sanada sobaa irratti hundaa'ee aangoo bakka bu'ummaa kan kenne ta'uun qulqullaa'e. Osoo Ejensii fi waajjira haqaa sana gidduu wal-dubbisaa deemuun jiraatera ta'ee ragaan sobaa sana salphaatti adda baasuun ragaa sobaa irratti hundaa'uun ragaan dhugaa hin kennamu ture; namni dhimma kana hin beeknes qabeenya isaa hin dhabu ture.

Taatee armaan olitti ibsame kan fakkaatu Naannoo Oromiyaa keessattis raawwateera⁷⁸. Bakka bu'ummaa sobaa Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaatti kenname jedhame tokko Waajjira Haqaa Godina Jimmaatti dhiyeessuun aangoon bakka bu'ummaa nama biraatiif kenname; bakka bu'uaan lammaffaan kun aangoo bakka bu'ummaa kennameef kanatti fayyadamee mana gamoo abbaa darbii tokko Magaalaa Jimmaa keessaa bara 2009 gurgure. Dhimmi kun falmii kaasuun mirgi nama mana sana

⁷⁶ Abdukariim Abbaaddigga fi Ganneet Tayyee, abbootti alangaa BHO (14-05-10)

⁷⁷ Yirgaa Taaddasee, Daarikteera Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaala (23/2/2010)

⁷⁸ Huseen Muhammad n 4 vs. Faaxumaa Huseen n-3, Mana Murtii Godina Jimmaa, galmee lak 40072 (19-03-2010)

bitee fi manni sun jala gurguramee gaaffii keessa galee jira (dhimmi kun mata-duree bira jalatti bal'inaan xinxalameera).

Kanaafuu, qaamoleen sanada mirkaneessan, akka biyyaatti, akka wal-dubbisaa deeman gochuun labsichaa faayidaa hundaa kan mirkaneessu waan ta'eef, tumaa seeraa kana akka miidhaatti ilaaluun bu'a qabeessa hin fakkaatu; seericha achi ofirraa dhiibuurra hanqina gama afaanii, tekinoooloiji, humna nاما fi baajataan jiru akka furamu taasisuun qindoomina qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu biyya keenya keessatti hojjetan lafa qabsiisutu caalaa fudhatama kan qabuu dha.

Sababoota armaan olitti eeramaniif jecha adeemsi raawwii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Oromiyaa keessatti labsii, dambii ykn qajeelfama rogummaa qabuun gaggeeffamaa hin jiru⁷⁹; hojichi guutummaatti JBAH qaamoleen hojicha hojjetan baafatan irratti hundaa'ee gaggeeffama: JBAH gama Biiroo Haqaatiin, seera bu'uuraa dhimma qabiyyeen sanada Abbaan Taayitaa Geejjibaa, Ejensiin Manajimantii fi Bulchiinsa Lafa Magaalaa fi Biiroon Bulchiinsaa Ittifayyadama Lafa baadiyyaa mirkaneessan irratti hunda'an bu'uureffachuun hojjetama. JBAH qaamoleen kanneen baafatan dhimmoota muraasa qofa kan hammatan fuula lama-sadii qofatti kan daanga'an yoo ta'u isaan keessaa JBAHn fooyya'iinsa qabu kan Biiroo Haqaati. JBAHn Biiroo Haqaas hanqinaalee gurguddaa kan qabuu fi hojii mirkaneessa Biirichi hojjetu guutummatti bituu kan danda'u miti.

JBAHn Biiroo Haqaa bara 2004 irra deebiin fooyya'ee bahe hanqinaalee garagaraa kan qabuu dha; Maanuwaaliin kun sanada Biiroon haqaa mirkaneessuuf aangoo hin qabne kenneefii jira; fakkeenyaaaf, dhaamoo lafa baadiyyaa Biiroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyatu mirkaneessu⁸⁰ fi waliigaltee qaxarrii hojjetaa-hojjechiisaa ammoo Biiroo Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaatu mirkaneessuu qabu Biiroon akka mirkaneessu kallattii kaa'a.⁸¹ Sanadoota qabatamaatti Biiroon Haqaa mirkaneessaa jiru hammachuu dhabuu fakkeenyaaaf qabeenya gaa'ilaa duraa, guddifanna fi IMX galmeessuu maanuwaalichaan hin hammatamne. Aangoo waajjiraalee haqaa sadarkaan jiran ulaagaa tokko malee quoduun maamiltootni tajaajila dhaqqabamaa akka hin arganne taasiseera; hojii turjumaanaa fi garagalcha sanadaa mirkaneessuu sadarkaa Biiroo qofatti mirkana'a. Mirga wal-fuutotaa kabachiisuuf sanada gaa'ilaa qabaachuu ykn dhabuu

⁷⁹Daani'eel Altaayyee, A/Ade/Gahumsa konkolaataa godina Sh/Lixaa fi Tamasgeen Diihhaa, raawwataa galmeessaa fi sakata'iisa gahumsa konkolaataa godinaa Sh/Lixaa (04-05-10), Abdukariim Abbaaddigga fi Aad. Ganneet Tayyee abbootti alangaa BHO adeemsaa galmeessaa ragalee irratti hojetan (14-05-2010)

⁸⁰Dambii bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa Oromiyaa, lak 151/2005 kwt 3(12)

⁸¹Miljalee lak 2, kwt 33(17)

mirkaneessuu akka barbaachisu caqasuu dhabuu fi rakkoo hedduu kan qabuu dha.⁸² Itti dabalees, maanuwaaliin kun yeroo gara yerootti kallattii Biiroon afaaniin kennuun fooyya'aa kan jiru waan ta'eef haala qabatama hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu guutummaatti maanwalii bitu miti jechuun ni danda'ama.

Seerri lammafaan hojii mirkaneessa fi galmeessa sanadootaa bitu seera bu'uraa qabiyyee sanadni tokko qabu kan bitu yoo ta'u, seerotni kanneen akaakuu fi qabiyyee sanada mirkanaa'uuf dhiyaate irratti hundaa'ee garagarummaa kan qabaatu ta'a. Seerotni yeroo baay'ee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti hojiirra oolan, Heera mootummaa RDFI (labsii 1/87), seera hariiroo hawaasa (labsii 1/1952), seera deemsa falmii hariiroo hawaasaa (labsii 1/87), seera daldalaa (labsii 166/1952), seera hojjetaa-hojjechiisaa (labsii 377/96), labsii gahee hojii qaamolee raawwachiiftuu bitu (labsii 199/2008), labsii fi dambii bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa (labsii 130/199, dambii 151/2005), labsii fi dambii kenna hayyamaa fi galmeessaa dhaabbilee daldalaa (labsii 980/2008, dambii 379/2009), seeraa maatii (Labsii 69/95 fi 83/96), labsii fi dambii kenniinsa hayyamaa fi bulchiinsa abukaatoo fi barreessitoota uummataa (labsii 182/2005, dambii 177/2008), labsii invastimentii, labsii geejibaa (468/98), labsii liizii (721/2004), dambii magaalota Oromiyaa (182/2008), qajeelfama lafa magaalaa (6/2008) fi kkf caqasuun ni danda'ama.

Seerotni caqasaman kanneen, dhimma dhiyaate irratti hundaa'uun, qabiyyee sanada tokkoo of-danda'anii kan bitan ykn seera bira waliin ta'uun kan bitan ta'uu danda'u; fakkeenyaaaf, waliigaltee bakka bu'ummaa mirkaneessuuf akka dhimma isaatti seerri hariiroo hawaasaa kwt 2187 fi kan itti fufanii jiran, seera deemsa falmii hariiroo hawaasaa kwt 57, 58, 63 ykn 66, seera daldalaa kwt 44-55 wal-bira qabamanii ilaalamuun mirkaneessuun ni danda'ama. Qabiyyee sanadoota dhiyaatan irratti hundaa'uun seerota rogummaa qaban sakatta'uun hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu raawwatama; gama kanaan, gahumsa ogeessotni sanada mirkaneessan qaban laafaa akka ta'ee ragaaleen walitti qabaman kan akeekan yoo ta'u akka waliigalatti rakkinni kun humna namaa gahumsa qabu ramaduu dhabuu fi hojmaata hojii sanada mirkaneessuu qindeessuu dhabuurraa kan madduu dha (dhimmootni kanneen kallattii garagaraatiin mata-dureewwan adda addaa jalatti keessummeeffamaniiru).

⁸²Masarat Guutanee, ittigaafatamuttuu waajjiraa haqaa aanaa amboo (03-05-10)

3.3. Sanadoota Mirkanaa'anii Galmeeffaman

Boqonnawwan darban keessatti akka ilaalle sanadoota qaamolee mootummaa dhimmi ilaalutti dhiyaachuun mirkanaa'an bakka gurguddaa lamatti qoodamu: sanadoota seerri yoo mirkana'a malee fudhatama hin qaban jedhuu fi sanadoota fedhii abbootii dhimmaa irratti hundaa'uun mirkanaa'uun galmaa'anii dha. Sanadoota Naannoo Oromiyaa galma'an kanneen, hojii qorannoo kanaaf akka tolutti, qaamolee isaan galmeessan irratti hundoofnee adda quoduun ilaalla. Akka waliigalaatti, hojii qorannoo kanaaf mijaa'aa akka ta'utti kaa'uuf, sanadootni sanadootni mirkanaa'uun galmaa'an sanadoota mirga ittifayyadama qabiyee lafa baadiyyaa dabarsuu, sanadoota mirga abbaa qabeenyummaa konkolaataa dabarsuu fi kireessuu, sanadoota mirga ittifayyadama manaa kireessuu, sanadoota mirga abbaa qabeenyummaa manaa dabarsuu, fi sanadota akaakuu garagaraa Biroon Haqaa mirkaneessuun galmeessu jedhamanii adda quoduun danda'u. Haaluma kanaan, sanadoota mirkana'anii galmaa'uu danda'anii fi hanqinaalee hojii keessatti mudatan armaan gaditti xinxalamaniiru:

3.3.1. Sanadoota Konkolaataa Ilaallatan Mirkaneessanii Galmeessuu

Konkolaataa ilaalchisee waliigalteen bittaa-gurgurtaa, kennaa, kira fi qabsiisanii liqeefachuu irratti taasifamu Abbaa Taayitaa Geejjibaa Oromiyaatiin mirkanaa'ee akka galmaa'u akkasumas sanadootni dhimma kana ilaallatan Abbaa Taayitaa kanaan akka eegamuu/ol ka'amuu qaban seerri ni tuma.⁸³ Haaluma kanaan, waliigalteewan gama kanaan mirkanaa'anii galmeeffamanii fi raawwii hojii sanaa keessatti hanqinalee jiran gabaabinaan akka armaan gadiitti ilaalu yaalla.

A. Kira konkolaataa

Waliigaltee kira konkolaataa mirkaneessuu ilaalchisee hojmaatni Abbaa Taayitaatiin diriiree jira jechuun ni danda'ama: maanuwaalii, fi gucni waliigaltee kira yeroo gabaabaa irratti guutamu qophaa'eera, kan yeroo dheeraa jiraachu baatus.⁸⁴ Waliigalteen kira konkolaata yeroo dheeraa guca waliigalteen yeroo gabaabaa irratti galmaa'u irratti galmaa'aa jira.⁸⁵ Haal-dureewwan kanneen yoo jiraatanillee hojiin waliigaltee kira konkolaataa galmeessuu bal'inaan hin gaggeeffamu.⁸⁶ Bakka muraasaan alatti waliigalteen kira konkolaataa yeroo gabaabaas ta'e

⁸³ Miljalee lak 2, kwt 38(9)

⁸⁴ Af-gaaffii Obbo Masfin G/Igzaabiher, abbaataayitaa geejjibaa Magaalaa Baatuu 26/5/2010

⁸⁵ Waliigaltee kira konkolaataa Obbo Sayid Muhaamadii fi Waldaa Dhuunfaa i/g/m Booraan Fuudis, ji'oota 11f Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Baatuu, gaafa 24/4/2010 waliigalaniiru

⁸⁶ Abusalaam Abdurahaman, Abbaa Adeemsa Hojii Gahumsa Konkolaataa, Abbaataayitaa Geejjibaa Godina Harargee Lixaa, 1/5/2010; Obbo caalaa Garmamee, Abbaa Adeemsa Hojii Gahumsa Konkolaataa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa; Waganeed Damisee, raawwataa galmeessa ragaalee abbaa taayitaa geejjibaa GAONF, 7/5/2010

yeroo dheeraa galma'aa hin jiru.⁸⁷ Keessattuu waliigalteen kiraan konkolaataa yeroo dheeraa bakka muraasa qofatti galmaa'aa jira (fakkeenyaaaf, bakkeen daataan irraa walitti qabame keessaa kiraan konkolaataa yeroo dheeraa Abbaan Taayitaa Geejjibaa Bulchiinsa Magaalaa Baatuu biratti galmaa'eera). Waliigalteen kun bal'inaan akka hin hojenne sababoota taasisan baay'ee keessaa muraasni isaanii hubannoo fi hayyamamoo ta'uu dhabuu waliigaltootaa irratti hundaa'a. Fakkeenyaaaf, namni af-gaaffi deebisan rakkoo gama kanaan jiru muraasa akka armaan gadiitti ibsaniiru:

Sanadootni waliigaltee kiraan, qabsiisanii liqeefachuu, bittaa-gurgurtaa fi kennaa faayila konkolaatichaa kan maqaa abbaa libireetiin galmaa'ee qabamu keessa ta'u. Lakoofsi maalummaa sanadichaa ibsan qofatti hin kennaman. Kanaaf, namootni waliigaltee kiraan kennuuf bakka konkolaataan sun gabatee itti baafate deemu.⁸⁸

Konkolaataa fe'umsaa ilaachisee Abbaan Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa konkolaattota kuntaala 70 gadi fe'an qofa galmeessuun gabatee kennuufii danda'a. Konkolaattotni kuntaala 70 ol fe'uu danda'an garuu Finfinnee fi Federaalatu galmeessu. Konkolaattota kuntaala 70 gadi fe'aniifis yoo ta'e abbootiin qabeenyaa gabatee Finfinnee yoo baafatan konkolaataan isaanii ispaaltii naannowaa finfinnee fi naannoo barbaadan deemanii hojjechuu danda'u jedhanii waan yaadaniif, konkolaattota Oromiyaa keessatti hojjetaniif illee Finfinneetti gabatee baasuun waliigaltee kiraan, qabsiisanii liqeefachuu ykn gurgurtaa fi kennaa konkolaattota achitti galmeeffaman irratti raawwatan Finfinneetti akka mirkana'anii fi galmeeffaman taasisu.⁸⁹

Waajjiraaleen abbaa taayitaa geejjibaa aanolee, bakka baay'eetti hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hin hojjetan; hojii kana kan hojjetu waajjira abbaaa taayitichaa godinaa fi naannoo irratti argamantu bal'inaan hojjeta. Aanolee keessaa wajjiraalee aanolee bulchiinsa magaalaa jala jiran qofatu hojjeta; isaan kaan hojii kan keessatti hirmaannaan isaan qaban hin jiru jechuun ni danda'ama.⁹⁰ Aanoleen bakka sochiin konkolaataa itti hedduummatan jiranillee hojii waliigaltee kiraan konkolaataa raawwachaa hin jiran; fknf, Abbaan Taayitaa Geejjibaa Bulchiinsa Aanaa Magaalaa

⁸⁷ Sanada waliigaltee kiraan konkolaataa yeroo gabaabaa abbaa taayitaa geejjibaa godina shawaa lixaa keessatti gaafa 28/7/2008 guyyoota shaniif kenname galmaa'eera

⁸⁸ Yoomiyuu Fiqaaduu, Daarikteera Gahumsa Konkolaatotaa Abbaan Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa (16/8/2010)

⁸⁹ Bafuqaadyy Gurnaa, Hoggaanaa Itaanaa Abbaan Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa, (16/7/2010)

⁹⁰ Jamaal Mussaa, Ogeessa bobbaati konkolaataa aanaa xuullo (3/5/2010), Kadir Waariyoo, Ogeessa Galmeessa Ragaalee Rikoordii Abbaan Taayitaa Geejjibaa Aanaa Adaamii Tulluu (26/5/2010)

Dukam, Bulchiinsa Aanaa Magaalaa Bishooftuu, Aanaa Xuulloo, Aanaa Adaamii Tulluu fi kkf yeroo daataan qorannoo kanaa walitti qabame hojjechaa akka hin jirre ibsu⁹¹.

Kira yeroo dheeraa namootni walirraa fudhatanii akka hojjetan ni beekna, fakkeenyaaaf warshaaleen garagaraa konkolaattota hojjetoota deddeebisan kireeffachuuun itti hojjetu garuu waliigaltee kira isaanii gara keenyatti dhiyeessani hin galmeeffatan.⁹² Warshaaleen kanneen moora Isaanii nu hin seensisan waan ta'eef qabatamatti konkolaataan itti fayyadaman kan Isaanii ykn kiraan kan itti fayyadaman ta'uu adda baasuu hin dandeenyu, tiraafikootni ammoo daandii irratti waa'ee konkolaataa kiraan hojjetoota deddeebisanii hin kaasani.⁹³

Itti dabalees, hojiin waliigalteewwan garagaraa konkolaataa irratti raawwatan waan hin galmoofneef, kiraan konkolaataas hojii kooti jedhamee abbaa taayitaatiin galmaa'aa hin jiru; namootani qilleessa irratti hayyama tokkollee osoo hin qabaatiin hojjechaa akka jiran abbaan taayitaa osoo beekuu hojii kana gara ofisaatti fudhataa hin jiru. Gama kanaan mootummaan gahee hojii isatii waan hin baaneef namootni dhuunfaa illee tajaajila kira konkolaataa argachuuf baay'ee rakkatu.⁹⁴ Waliigalteen kira konkolaataa yeroo galmaa'u mootummaan gatii waliigaltee keessaa %2 kan argatu waan ta'eef sanadoota kanneen galmeessuun mootummaaf madda galii uumuudha. Galmaa'u dhabuun kira konkolaataa, kanaafuu, mootummaan galii baay'ee akka dhabuuf sababa ta'eera jechuun ni danda'ama.

Bakka tokko tokkotti ammoo haallii fi bakki kira konkolaataa itti raawwatan haala seerri fi hojmaatni jedhu osoo hin taane waliigaltee kira yeroo gabaabaa (warraa gaddaa fi cidhaa deemuu, daawwanna fi waaqeffanna deemuu jecha waliigaltee namootni waliin seenan bakka buufata konkolaataatti, ogeessotni bobbaatii konkolaataa to'atan waliigalchisiisaa jiru. Fakkeenyaaaf, Aanaa Ambootii fi Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Baatutti ogeessota bobbaatii konkolaata to'atantu bakka buufata konkolaataatti waliigaltee kira namootni waliin mallatteessanitti chaappaa qofa gochuun haftee tokko qabachuun isa kaan abbootii dhimmaatiif

⁹¹ Tafarii Saamu'eel, ogeessa sakatta'a gahumsa konkolaataa abbaa taayitaa geejjibaa magaalaa bishooftuu (28/5/2010); Kadir Waariyoo, Ogeessa Galmeessa Ragaalee Rikoordii Abbaa Taayitaa Geejjibaa Aanaa Adaamii Tulluu (26/5/2010); Jamaal Mussaa, Ogeessa bobbaatii konkolaataa aanaa xuulloo (3/5/2010)

⁹² Masfin G/Igzaabiher, abbaataayitaa geejjibaa magaalaa baatuu, 26/5/2010

⁹³ Masfin G/Igzaabiher, abbaataayitaa geejjibaa magaalaa baatuu, 26/5/2010

⁹⁴ Caalaa Garmaamee, Abbaa Adeemsaa Galmeessa Ragaalee Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa (14/5/2010)

kennu; garuu galmeessanii hin qabatan.⁹⁵ Hima biraan, sanada kiraa konkolaataa galmaa'uuf lakkofsii addatti laatamuuf kan hin jirree waan ta'eef faayila laccoofsa gabatee konkolaatichaa duraan keessa ta'uu keessa kaa'ama; hojiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa bifaa guutuu ta'een gama kanaan hin raawwatamu jechuu dha.

B. Bitaa-Gurgurtaa Konkolaataa

Waliigaltee bitaa-gurgurtaa konkolaataa raawwachuuf raawwii ittaananii jiran raawwachuun barbaachisaa dha.⁹⁶ Isaanis, barreffama waliigaltee bitaa fi gurgurtaa abbootiin dhimmaa irratti waliigalan, waraqaa eenyummaa isaanii fi kan ragoolee sadii, waraqaa ragaa fuudhaa-heerumaa wal-taatotaa, konkolaataan qaamaan bakka waajjiraatti dhiyeessuu, haalli konkolaataa fi ragaalee barbaachisaa ta'an hundi jiraachuu sakatta'uu, dhorkii irraa bilisa ta'uu konkolaataa adda baasuu, qajeelfama biiroon baase irratti hundaa'uun tilmaamni konkolaataa gaggeessuu, bitaa fi gurguraan tilmaama konkolaatichaa %2, %2 waajjira galiitti kaffaluu, gurguraan hayyama daldalaan deebisuu, waldaalee konkolaataa biraa idaan akka irra hin jirree waraqaa qulqullinaa fidu, guca qophaa'e irratti waliigalteen bitaa-gurgurtaa guutuu, fi bitaa-mirgi kaffaltii waliif raawwachuu isaanii fi iddaa walirraa qaban raawwachuu isaanii ni qulqulleessuun guca qophaa'e irratti isaanii fi raga-baatotni akka mallatteessan taasisu. Haaluma kanaan, waliigalteen bitaa-gurgurtaa konkolaataa raawwata; garuu sanada kanaaf lakoofsii addatti kennamu hin jiru. Hojiin bitaa-gurgurtaa konkolaataa raawwachiisuu kunis hojii of-danda'ee dhaabatu osoo hin taane hojii maqaa abbaa libiree (maqaa gurguraa irraa) gara maqaa bitataatti jijiiruu keesssatti hammatamu godhanii fudhachuutu bal'inaan mul'ata.

Gumuruk daataa/ragaa konkolaattota biyya keessatti galanii galmeessee interneetii irratti gadi lakkisuun ofii bitaa-gurgurtaa konkolaataa yeroo raawwatu online fayyadama; abbaan taayitaa geejjibaa Oromiyaa sadaraka aanaa fi godinaa irra jiran garuu online kanatti fayyadamuuuf carraa hin qaban. Dhugummaa sanadoota konkolataa dhiyaatan kallattiin online seenanii ilaaluun waan hin danda'amneef ogeessotni hojii kana hojjetan sanada dhiyaate irratti hundaa'anii hojjechuu ykn Gumurukitti xalayaa barreessuun deebi'ii achii dhufu eeguu qabu. Adeemsi kun ragaa sobaaf waajjirichi akka saaxilamuu fi hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka harkifatu

⁹⁵ Baqqalaa Uumaa, B/B/A/A/Hoj/ gahuumsa konkolaataa Bu/Mag/ Amboo (03-05-10); Masfin G/Igzaabiher, abbaataayitaa geejjibaa magaalaa baatuu (26/5/2010); Waliigaltee gurgurtaa konkolaataa bakka bu'uummaan ob. Tasfayee Goshimee fi Boggaleechi Taayyee jidduutti taasifamee ATG godina Sh/ixaan mirkanna'e ilaaluun ni danda'ama.

⁹⁶ Caalaa Garmaamee, Abbaa Adeemsa Galmeessa Ragaalee Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa (14/5/2010)

dhimmoota taasisaa jiran keessaa akka tokkootti kan fudhatamuu dha. Dhimma kana irratti ogeessi hojii kana akka godinaatti hoogganu tokkoakkasi jechuuni soda qaban ibsu:

Sanadootni gara gumurukaa dhufan tokko forjidummaa qabu, hanqina sanadootni sunniin qaban adda baasuuf network qabaachuu nugaafata, nuyi ammoo kana waan hin qabneef hojii kana gahumsaan raawwachuun nu rakkisa.⁹⁷

Abbaan Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa, waajjiraaleen isaa godinaa fi aanaa irratti argaman gurgurtaa konkolaataa akka ittiin raawwatuuf guca baasee gadi dabarseera, guci sun bakka maqaa abbaa qabeenya konkolaata irratti galmeessan malee bakka haadhawarraa/abbaawarraa gurguraa irratti galmeessan hin qabu⁹⁸. JBAH Abbaa taayitichaa bara 2001 bahes waliigaltee gurgurtaa konkolaataa irratti haatiwarraa/abbaawarraa dhiyattee/dhiyathee mallatteessuu akka qabdu/qabu hin ibsu; seerri garuu kana akka raawwatan ni dirqisiisa.⁹⁹

Manni murtii ajaja qajeelfama bittaa-gurgurtaan ittiin raawwatamu waliin hin deemne gara abbaa taayitaatti yeroo barreessan ni qabu. Fakkeenyaaaf, duuchaatti jijiirraa maqaa raawwadhaatii raawwii isaa nu beeksisaa jedhu; abbootiin qabeenyaam ammoo kaffaltii barbaachisaa ta'e osoo hin raawwatiin akkasumatti akka raawwatamuuf gaafatu; bakka baay'eettis kaffaltii seerri gaafatu kaffaluuf raawwii abbaa mirgas hata'u raawwii abbaa idaa hayyamamoo hin ta'an. Itti dabalees, gama biraatiin, konkolaataa/mootora tokko ragaa seeraan biyya galuu isaa ibsu osoo hin qabaatiin gara biyyaa seenan gara maqaa nama biratti akka abbaan taayitaa geejjibaa jijiiru ajaja kan dabarsan yoo ta'u bu'uura ajaja kanaatiin raawwachuuf qajeelfamni ni dhorka. Maqaa abbaa libiree tokko gara maqaa nama biraatti jijiiruuf konkolaataan sun faayila qabaachuu qaba; maqaa nama tokkootiin galmaa'ee jiraachuutu irraa eegama.¹⁰⁰

Waliigaltee bittaa-gurgurtaa keessatti namootni raga-baatota ta'anii dhiyaatan, bakka tokko tokkootti, namoota bitaa fi mirga hin beekne akkasumas namoota waa'ee dhimmaa waliigalteen irratti taasifamaa jiruu quba hin qabnee dha. Fakkeenyaaaf, Magaalaa sabbataa keessatti namootni

⁹⁷ Obbo caalaa Garmaamee, abbaa adeemsa hojii gahumsa konkolaataa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa 14/5/2010; Abusalaam Abdurahaman, abbaa adeemsa hojii gahumsa konkolaataa Abbaataayitaa Geejjibaa Godina Harargee Lixaa, 1/5/2010

⁹⁸ Abdusalaam Abdurahamaan fi Gomerrawu Gudar, ogeessota sakatta'a gahumsa konkolaataa fi galmeessa ragaalee Godina Harargee Lixaa, 2/5/2010,

⁹⁹ Dajanee Tamiruu, abbaa adeemsa waliigaltee dhimma konkolaataa waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Sabbataa, 8/5/2010

¹⁰⁰ Abdusalaam Abdurahamaan fi Gomerrawu Gudar, ogeessota sakatta'a gahumsa konkolaataa fi galmeessa ragaalee Godina Harargee Lixaa, 2/5/2010,

konkolaataa walitti gurguran akka raga-baatotaatti namoota ragaa bahuuf jecha balbala abbaa taayitaa geejjibaa bulchiinsa magaalichaa taa'anii dhiyeessu, namootni sunniin deddeebi'anii akka raga-baatotaatti kan dhiyaatan yoo ta'an fudhatamummaa isaanii irraatti ogeessotni shakkii akka qaban ibsu.¹⁰¹

C. Kennaa Konkolaataa

Kennaa konkolaataa ilaalchsiee sanadootni akka mirkana'aniif dhiyaatan akka kennaatti mirkana'ani galma'aa hin jirani. Akka namootni af-gaaffii deebisan ibsanitti, hojmaatni kennaa konkolaataa ittiin mirkaneessanii galmeessan diriiree waan hin jirreef bu'uura hojmaata bittaa-gurgurtaa konkolaataatiin gaggeeffamaa jira. Kennaa fi gurgurtaa gidduu garagarummaan waan jiruuf haala tokkoon akka raawwataman taasisuu keessatti dhimmi akka rakkinaatti ilaalamu baay'ee dha. Seerri bittaa-gurgurtaa bituu fi seerri kennaa bitu gargar jiru; kennaan sochii dinagdee keessaa akka tokkootti kan lakkaa'amu miti (not a transaction) waan ta'eef bu'uura s/h/h kwt 2427 fi 2443-2446 bituun gaggeeffama: waliigalteen gama kanaan taasifamu bu'uura seera dhaamoo ykn seera bittaa-gurgurtaa qabeenyichaa bituun raawwatamuu danda'a. Waliigaltee kennaa konkolaataa galmeessun konkolaaticha qaama tokko irra gara qaama biraatti dabarsuu jechuu waan hin taanee yeroo waliigaltee kana galmeessan kaffaltii tajaajila kanaaf gaafatamuu qabuu ol bu'uura bittaa-gurgurtaatiin gaafachuun seera qabeessa miti. Namni konkolaataan sun kennameef maqaa abbaa konkolaataa sanaa gara maqaa isaatti jijiiratu kaffaltii barbaachisuu akka aguugu gochuun ni danda'ama ture.

Namni tokko konkolaataa nama biraatiif kennaan dabarsuu kan barbaadu yoo ta'e bu'uura bittaa-gurgurtaa ittiin raawwataniin idaa konkolaaticha irra jiru hunda kaffalee xumuruutu irraa eegama; idaa wajjiin nama biraatiif konkolaataa kennuun hin danda'amu. Adeemsi kun garuu nama kennaa raawwatu qofa osoo hin taane nama kennaa sun raawwatamuufis kan miidhuudha. Namni tokko konkolaataa idaan irra jiru kennaa kan argatu yoota'e idaa sana hojjeteet kaffaluu ni danda'a ta'a; kanaaf hojmaata mataa isaa dhabuun kennaa abbootii dhimmaa mufaasisaa jira jechuun ni danda'ama.¹⁰²

¹⁰¹ Dajanee Tamiruu, abbaa adeemsaa waliigaltee dhimma konkolaataa waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Sabbataa 8/5/2010

¹⁰² Obbo caalaa Garmaamee, abbaa adeemsaa hojji gahumsa konkolaataa Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa 14/5/2010; Abusalaam Abdurahaman, abbaa adeemsaa hojji gahumsa konkolaataa Abbaataayitaa Geejjibaa Godina Harargee Lixaa, 2/5/2010

D. Konkolaataa Qabsiisanii Liqeeffachuu

Abbaan Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa waliigaltee namootni konkolaataa qabsiisanii maallaqa liqeeffachuuf waliigalan galmeessuuf aangoo seeraan argateera; hata'u malee, qabatamatti hojii kana hojjechaa hin jiru. Namootni garuu tajaajila kana argachuuf yeroo baay'ee gara abbaa taayitaa kanaa deemuun tajaajilicha kan gaafatan yota'ellee waajjirichi keessummeessaa hin jiru.¹⁰³

Gara fuul-duraatti abbaan taayitaa geejjibaa waliigaltee galmeessuu qabu jedhanii ka'an keessaa tokko waliigaltee qaxarrii abbootii konkolaataa fi konkolaachistoota gidduutti taasifamuu dha. Namootni af-gaaffii deebisan akka ibsanitti, seerri jechuu yoo baatellee, waliigalteen konkolaachisaa fi abbaa konkolaata gidduutti raawwatu abbaa taayitaa geejjibaa biratti akka galmaa'u gochuun rakkoo wal-amantaa gama sanaan mudatu hiikuutti dabalee mootummaaf akka madda galii tokkootti tajaajiluu kan danda'uu dha.¹⁰⁴ Kanaafuu, seerri ajajuu yoo baatellee abbootii dhimmaa kan gaafatan taanaan abbaan taayitaa kaffaltii tajaajilaa barbaachisaa ta'e kaffalchiisuun waliigaltee qaxarrii kana akka hin galmeessine seerri dhorku hin jiru jechuun ni danda'ama.

3.3.2. Sanadoota Mana Magaalaa Ilaallatan Mirkaneessanii Galmeessuu

Waliigalteewan bittaa-gurgurtaa, kira, qabsiisanii liqeeffachuu fi kennaa mana magaalaa namoota dhuunfaa gidduutti gaggeeffaman bu'uura labsii liizii lak 721/2004, dambii bulchiinsa lafa magaalaa lak 182/2008 fi qajeelfama lafa magaalaa 5-6/2008 bu'uura godhachuuun kan mirkanaa'u Ejensii Misoomaa fi Manjmantii Lafa Magaalaa Oromiyaati. Waliigalteewan kanneenii fi hanqinaalee hojii keessatti mudatan gabaabinaan akka armaan gadiitti xiinxalamaniiru:

A. Bittaa-gurgurtaa manaa

Ejensiin kun adeemsa hojii waliigaltee bittaa-gurgurtaa mana mirkaneessuu kan eegalu waliigaltee bittaa-gurgurtaa walataatni dhiyeeffatan bu'uura godhateeti. Waliigalteen barreeffamaan abbootiin dhimmaa waliin taasifatan akka dhiyaateen faayilli mana sanaa mana galmeetii akka bahu taasisuun gibira barbaachisaa ta'e hunda kaffalamee xumuramuu, manichi

¹⁰³ Abusalaam Abdurahaman, abbaa adeemsa hojii galmeessa konkolaataa abbaataayitaa geejjibaa godina harargee lixaa, 1/5/2010

¹⁰⁴ Obbo caalaa Garmaamee, abbaa adeemsa hojii gahumsa konkolaataa Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa 14/5/2010;

idaa fi dhorkii irraa bilisa ta'uu akkasumas eenyummaa abbaa qabeenyaan ni qulqulleeffama; manicha ogeessi qaamaan ilaaluun bu'uura isataandardii jiruun kan ijaarame ta'uu adda baasee gatii manichi baasu tilmaama. Gatii waltaatotni dhiyeessanii, istandardiin magaalichaa hayyamu fi tilmaama ogeessi dhiyeessa keessaa isa olaanaa bu'uura godhachuun mootummaaf gatii manichaa 4% ashuraa fi %2 tembera kaffalama. Namootni mirga mana sanarraa qabu jedhamanii yaadaman kan akka abbaawarraa ykn haadhawarraa akkasumas namni bitatee fi raga-baatotni dhiyaatanii waliigatee sana irratti erga mallatteessanii booda waliigaltichi mirkanaa'a; ittaanee galmaa'uu qaba.¹⁰⁵ Hata'u malee, hojiin waliigaltee bittaa-gurgurtaa manaa mirkaneessuu qofatti ofdanda'ee kan galmaa'u miti¹⁰⁶; qaama maqaa abbaa qabeenyaan jijiiruu fi kaartaa baasuu godhamee kan fudhatamu waan ta'eef xumura hojii kaartaa sana irratti galmaa'a.

Waliigaltee bittaa-gurgurtaa mirkaneessuu keessatti gatii mana gurguramuu adda baasuuf bakka tokko tokko gatii waltaatotni dhiyeessan fi tilmaama ogeessi kennu, bakka biraatti ammoo gatii waltaatoni dhiyeessan, tilmaama ogeessi kennuu fi istandardii gatii magaalaa irratti hundaa'uun gatii manichaa adda baasu. Fakkeenyaaaf, Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Adamaa, Ciroo, Hirnaa, fi ka biroo adeemsa isa jalqabaa fayyadaman yoo ta'u Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Bishooftuu fi Jimmaa ammoo hojmaata isa lammaffaa hordofu. Unkaaleen ejnsiin kun ittifayyadamu bifaa garagaraa kan qabuu fi tokkummaa hojii mirkaneessuu irratti hanqina kan qabuu dha.

B. Kiraan Manaan

Waliigaltee kiraan mana magaalaa mirkaneessuu kan man jirenyaa fi daldala Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalatiin mirkanaa'ee galma'a jira.¹⁰⁷ Ejensiin kun waliigaltee kiraan mana jirenyaa fi daldala akka galmeessuu danda'u irratti ogeessotni garagaraa hubannoo gahaa hin qaban jechuun ni danda'ama; ogeessotni Ejensichaa muraasnii fi ogeessotni Biirroo Misoomaa Magaalaa fi Manneenii tokko tokko hojii kana kan hojjetu Biirroo Misoomaa Magaalaa

¹⁰⁵ Biziwarqi mitiku fi Getinat Raddaa, ogeessota adeemsa hojii xiqa galmeessaa fi mirkaneessa qabiyyee Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Bishooftuu (22/5/2010);

¹⁰⁶ Tashoomaa Dhugaasaa A/adm/Bul/Qab/Lafaa bulchiisnsa mag. Amboo fi Kiflee Dagafaa Abbaa adeemsa hojii xiqa galmeessaa fi mirkaneessa waliigaltee (04-05-10; keenyaaf, Waliigaltee gurgurtaa mana jirenyaa Daandalla ffaa N₂ fi Biraanuu Tabajjee jiddutti raawwatamee ilaaluun ni danda'ama

¹⁰⁷ Amaanu'eel Bulchaa B/B A/adm/Hoj/gal/mir/qab/lafa magaalaa Gimbi (09-05-10); Gammadaa Buzunee, ittigaafatammaa waajjirichaa fi Malkaamuu Waqgaarii A/adm/xiq/gal/mirk/waliigaltee waajjira bul/mag/Gimbi (09-05-10); waliigaltee kiraan mana daldala Girmaa Laggasaa fi Solomoon Sexxeny giddutti gaafa 1/5/2010 wajjira misoomaa fi manajmantii magaalaa gimbiitti mirkanaa'e, fi waliigaltee kiraan mana daldala Misaa Marshaa fi Hiruut Xaankir giddutti taasfame ejensiin misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa Sabbataa gaafa 24/4/2010 galmaa'e

fi Manneenii akka ta'etti kan fudhatan baay'ee dha.¹⁰⁸ Akkuma hojii sanada bittaa-gurgurtaa manaa mirkana'an lakkofsaa fi guyyaa addatti itti kennanii galmeessuu irratti hanqinni guddaan jiru, waliigaltee kira manaa mirkana'an lakkofsaa fi guyyaa itti kennanii galmeessuunn qabachuu irratti Ejensiin kun hanqina guddaa qaba. Gabaabaatti, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu eessaa kaasee hanga eessaa akka deemu adda baasanii irratti hojjechuu irratti hanqina hubannoo fi hojmaataa guuddatu mul'ata.

Ejensiin misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa waliigaltee mana magaalaa irratti taasifamu simatee galmeessu akka danda'u kan aangeffame yoo ta'elée waliigaltee kennaa manaa fi dhaamoon mana dabarsuu simatanii galmeessaa hin jiran; bakka baay'eetti waliigaltee gama kanaan dhiyaatu ofirraa dhiibu, yookaan bu'uura waliigaltee bittaa-gurgurtaatiin simatanii galmeessu. Ogeessotni ejensichaa af-gaaffii deebisan waliigaltee kennaa fi dhaamoo mana irratti taasifaman galmeessuu hubannoo seeraa kan gaafatatu waan ta'eef, ittigaafatamummaa cimaa fiduu danda'a jechuun ofirraa akka dhiiban ni ibsu.¹⁰⁹

3.3.3. Sanadoota Mirga Qabiyyee Lafa Baadiyyaa Ilaallatan Mirkaneessanii Galmeessuu

Labsiin bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa Naannoo Oromiyaa,¹¹⁰ waliigalteen kira lafa baadiyyaa seera durattu fudhatama kan argatu yoo *Biiroo Qonnaa fi Misooma Baaddiyyaa Oromiyaa*¹¹¹ biratti galmaa'ee mirkanaa'e qofa akka ta'e ni tuma. Waliigaltee abbaan qabiyyee tokko abbaa qabeenyaa wajjiin hundeesee qabiyyee isaa misoomsuun waliin fayyadamuu, fudhatama kan argatu yoo mirkanaa'e qofa akka ta'e seerichi ni ibsa.¹¹² Waliigalteen kennaa ykn dhaamoo qabiyyee lafa baadiyyaa irratti taasifamanii fi waliigalteen qabiyyee walitti siqfachuu galmaa'uu akka qaban labsichi tumuu yoo baatellee, dambiin bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa

¹⁰⁸ Geetinnat Fidaa fi Biziwarqi Mitikkuu, ogeessota galmee fi mirkaneessa waliigaltee qabiyyee lafa magaalaa bishooftuu (22/5/2010), Obbo Lammeessaa Jambaree, abbaa adeemsaa bulchiinsaa fi dabarsa manneenii, 21/5/2010

¹⁰⁹ Taaddalaa Girmaa fi Awal Ahimad, ogeessota qalmeessa qabiyyee fi mirakneessa waliigaltee bulchiinsa Magaalaa Hirnaa (3/5/2010); Geetinnat Fidaa fi Biziwarqi Mitikkuu, ogeessota galmee fi mirkaneessa waliigaltee qabiyyee lafa magaalaa bishooftuu (22/5/2010), Obbo Lammeessaa Jambaree, abbaa adeemsaa bulchiinsaa fi dabarsa manneenii, 21/5/2010

¹¹⁰ Bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa naannoo oromiyaa kwt 10(3)

¹¹¹ Yeroo si'anaa kana caaseffamni waajjirichaa jijjiiramuun Biirroon Qonnaa fi Misooma Baadiyyaa bakka gurguddaa lamatti addaan qoodameera: Biirroo Qonnaa fi Qabeenya Uumamaa, fi Biirroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Oromiyaa jedhamaniiru. Mirga abbaa qabiyyee lafa baadiyyaa dabarsuu irratti kan hojjetu Biirroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa waan ta'eef hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa kan raawwatu isa ta'eera jechuu dha.

¹¹² Labsii Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Naannoo Oromiyaa, labsii lak 130/99, Kwt 10(8)

baadiyyaa kwt 3 (12) kana ni akeeka.¹¹³ Bu'uura labsii kanaantiin waliigateen mirga qabiyee kiraan laachuu ykn waliigalteen abbaa qabeenyaa wajjiin misoomsuu seera duratti fudhatama argachuuf, qaama mootummaa duratti dhiyaachuun mirkanaa'uu qabu. Kaayyoo mirkaneessa sanadoota kanneenis mirgi abbaa qabiyee akka hin sarbamne gochu, mirgi ittifayyadamtoota qabiyichaa (miseensa maatii) akka hin sarbamne gochuu fi kunuunsi barbaachisu lafa sanaaf akka taasifamu gochuu dha.¹¹⁴ Kaayyoo fi adeemsaa mirkaneessaa fi galmeessa sanada mirga qabiyee lafa baadiyyaa hubachuu fi dabarsuu keessatti hanqinaalee jiran akka armaan gadiitti gabaabinaan dhiyataniiru:

A. Kira Qabiyee Lafa Baadiyyaa

Waliigalteen qabiyee lafaa irratti akka galma'aniif dhiyaatan keessaa sadarkaa duraa irratti kan argamuu fi aguuggii seeraa fi hojmaataa bal'aa kan argate waliigaltee kira qabiyee lafa baadiyyaati. Waliigalteen kiraakaakkuu lama qaba: waliigaltee kira bifa aadaatiin gaggeeffamu (wagga 1-3) fi waliigaltee kira bifa ammayyaatiin gaggeeffamu (wagga 1-15) jiruu dha. qonnaan bulaan tokko lafa roobaa qabu irraa $\frac{1}{2}$ isaa kireessuu kan danda'u yota'u lafa jallisii qabu irraa ammoo $\frac{1}{4}$ isaa qofa kireessuu danda'a.

Waliigaltee kira mirkaneessuuf haal-dureewan qulqulleeffamuu fi hordofamuu qaban baay'ee dha. Isaanis, qabiyee kireessuuf jedhu dhugumaan qabaachuu fi amma irratti ajajaa jiraachuu isaa kan ibsa xalayaa ganda irraa dhiyeeffachuutu irraa eegama; xalayaan ganda irraa dhiyaatu kun qaboo yaa'ii koreen gandaa qabatani waa'ee lafa kira kennamuu, maatii nama lafa kira kennuu, hariiroo kennaa fi fudhataa, haala lafaa fi hanga lafa sanaa gandi qulqulleessee waajjiratti dabarsa.¹¹⁵ Xalayaa deeggarsaa kana irratti namni lafa isaa kireessuu jedhu kun kanaan dura lafa kana kiraan laatee kan hin jirre ta'uu, maatii meeqa akka qabu, haadhamanaa meeqa akka qabuu, ijoolee haati irraa duute qabaachuu fi kkf jiraachuu isaanii xalayaa ibsu dhiyeessuutu irraa eegama. Waraqaa ragaa abbummaa lafaa qabaachuu isaa ofarkaa isa qabuu fi waajjira kan jiru walbira qabuun ni ilaalam; lafa qaburraa hangam kireessuu akka danda'u adda baasuun gara waliigaltee raawwachiisuutti adeemama¹¹⁶. Itti dabalee, qonnaan bulaan akka hin miidhamnetti gatii isaan waliigalan gabaa amma jiruu wajjiin kan deemu ta'uu isaa

¹¹³ Miljalee lak 80, lak 151/2005,

¹¹⁴ Labsii 130/99 kwt 10(4-7); Fufaa Laggasaa, ittigaafatamaa kutaa tajaajila seeraa biiroo bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa oromiyaa, 16-7-2010

¹¹⁵ Aabuu Shumiyyee, qindeessaa garee kadastiraalaa fi galmees lafa baadiyyaa waajjira bulchiinsa itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa aqaaqii

¹¹⁶ Aabuu Shumiyyee, qindeessaa garee kadastiraalaa fi galmees lafa baadiyyaa Waajjira Bulchiinsa Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Aqaaqii, 30/5/2010

qulqulleessuu kaffaltii madaalawaa ta'e akka argatu gochuuf yaaliin ni taasifama. Hata'u malee, qoodpii lafa baadiyyaa irratti namni tokko lafa roobaa qarxii 2 gadi lafa jallisii ammoo qarxii 1 gadi akka qabaatu seerri hin hayyamu; qabatamatti garuu qabaachaa jiru. Namootni lafa ulaagaa hin guutnee fi nama biraatti darbuu hin dandeenye kana dabarsuuf barbaadu. Namootni lafti kennameef isaan jiraachisuu waan hin dandeenyeef jiraachuuf bakka biraa deemuuf lafa isaanii kireessuu barbaadu, seerri kana akka hin mirkaneessine dhorka.¹¹⁷

Lafti baadiyyaa qonnaan bulaaaf kan kennamu inni maatii isaa wajjiin qotee akka itti fayyadamuuuf jedhameeti; hata'u malee haala addaatiin, fakkeenyaaaf, sababa dhukkubaa, umuriin jaajuu, hidhamuu fi kkf jecha lafa isaa kiraan kennee fayyadamuu danda'a. Lafti jallisii waggaatti si'a 2ykn3 qotamuu waan danda'uuf haalli kiraan lafa jallisii itti kennamu lafa roobaarrraa adda ta'uu qaba ture, gucni bahee jiru dhimma kana hin aguugu waan ta'eef osoo sirratee mirga waltaatotaa kabachiisuu cinatti lafa jallisii waliin gahuu irrattis gahee qaba.¹¹⁸

Lafa qixxee waliin qotuu yookaan kiraan lafaa calla midhaaniitiin kennamu ilaachisee waliigaltee dhiyaatu akka hojjetamu Biiroon gucaa fi hojmaata dabarsee jira.¹¹⁹ Waliigalteen kiraan lafa baadiyyaa midhaan callaan kennamu garuu bakka muraasa qofatti beekama; waajjiraaleen dhimmi ilaalus mirkaneessaa jiru. Namootni qixxee akka walitti hin kennine sababootni taasisaa jiran hedduu ta'uu ni malu. Isaanis, midhaan oomishame waldhoksuu, kiraan qarshiin kennamu filachuu, midhaan qulqulluu oomishame walii kennuurra kan qulqulluu hin taane walii kennuu namootni haala itti filatan jiraachuun waliigalteen kiraan midhaan callaan kennamu bal'inaan akka hin gaggeeffamne sababa ta'e.

Lafa baadiyyaa kireessuuf qotee buaan tokko baasii guddaa baasa; fknf, ragaalee sadii, isaa fi-niitii isaa kan fidu yoo ta'u baasii isaaniitiif gatii guddaa kaffalu; dhimma kana irratti komii guddaa dhageessisu; rakkoo kana baqas waliigaltee kiraan osoo hin mirkaneessisin haalli itti afu ni jira.¹²⁰ Kanaaf waliigalteen kiraan lafaa bulchiinsa gandaa irratti yoo mirkanaa'e saffina hojii fi haala salphaan tajaajila abbootii dhimmaatiif kennuuf filatamaa akka ta'etti namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu.

¹¹⁷ Aabuu Shumiyee, qindeessaa garee kadastiraalaa fi galmees lafa baadiyyaa waajjira bulchiinsa itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa aqaaqii 22/5/2010

¹¹⁸ Hundumaa Kababuu, ogeessa safaraa fi qabeenya lafa baadiyyaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Sabbataa Hawaas, 8/5/2010

¹¹⁹ Obbo Fufaa Laggasaa, Ittigafatamaa kutaa tajaajila seeraa biroo bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa Oromiyaa 15/8/2010

¹²⁰ Tseggaayee Raggaasaa fi Girmaa G/Hiwot, raawwattoota dhimma lafa baadiyyaa aanaa Ada'aa 21/5/2010

Qotee buaan tokko qabiyee isaa qonaa aadaaf waggaa sadiitti qonaa hammyyaatiif ammoo waggaa kudhashanitti kireessuu kan danda'u ta'uu labsiin ni tuma; armaan olitti akka ilaalle waliigalteen kiraan kunis qaama dhimmi ilaalu biratti galmaa'u qaba. Waliigalteen taasifamu kun akka galmaa'u seerri kan ajajuuf tokko kara seeraa alaa lafti nama tokkorraa gara nama biraatti akka hin dabarre ittisuuf yaadameeti. Gochaa dhorkame kana kara seeraa mirkaneeffachuu jecha namni tokko, fakkeenyaaaf lafa kiraan qonna aadaatiif waggaa sadiif kireeffate irra-deddeebi'ee yeroo baay'eef kireeffataa kan jiru yoo ta'u, waliigaltee kana akka hin galmoofne ittisuuf seerri kan isaan deeggaru waan hin taaneef ogeessotni waajjira lafaa ni ibsu.¹²¹

B. Ooyiruu Walitti Siqfachuu/Ooyiruu Waljijiiruu

Ooyiruu walitti siqfachuun bu'aa baay'ee qabaachuu danda'a: kaayyoon isaa lafa qe'eerraa fagoo jiru lafa qe'ee ofitti dhiyoo jiruun jijiirachuu waan ta'eef, bu'aan waliigaltee kanaa yeroo qotee buaan laficha itti hojjetu kan quatuudha; lafa kunuunsuu keessattis bu'aa qaba, oomishas ni dabala, wal-dhabdees ni hir'isa, oomisha waliigalaa fi qulqullina isaa guddisuu keessatti gumaachaa guddaa qabaata. Garuu bakka baay'eetti hojmaatni kun kan hin beekamnee fi itti hojjetamaa hin jirreedha: maanwaliin hojii keessatti hin hammatamne, guci kanaaf qophaa'es hin jiru.¹²² Hata'u malee, waliigalteen ooyiruu wal-jijiiruu Aanaa Ciroo fi Adaamii Tulluu keessatti hojjetamaa akka jiru namootni hojii mirkaneessa sandaa waajjiraalee kanneen keessa hojjetan ni ibsu.¹²³

C. Mana Jirenyaa Baadiyyaa Wal-jijiiruu

Qabiyee lafaa irratti waliigalteen akka mirkanaa'uuf dhiyaatu tokko jijiirraa mana jirenyaa baadiyyaa kan ilaallatuu dha. Namootni mana jirenyaa ni jijiiranna waliigaltee kana nuuf mirkaneessa jedhanii gaafatu, qaamni mootummaa garuu hin mirkaneessinu; haala addaatiin, hata'u malee, mirga daa'immanii fi dubartootaa kabachiisuuf jecha bulchiinsa ganda waliin ta'uun waliigaltee dhimma kana irratti dhiyaatu carraan mirkaneeffamu ni jira¹²⁴. Gaaffiin ijoo kanarratti dhiyaatu furmaata tokko akka argatutti qajeelfamni gara fuul-duraatti akka bahu seerri

¹²¹ Tseggaayee Raggaasaa fi Girmaa G/Hiwot, raawwattoota dhimma lafa baadiyyaa aanaa Ada'aa 21/5/2010

¹²² Hundumaa Kababuu, ogeessa safaraa fi qabeenya lafa Baadiyyaa Waajjira Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Sabbataa Hawaas, 8/5/2010

¹²³ Qonjut Solomon, raawwattuu dabarsa mirga itti fayyadama lafa baaddiyyaa fi Firehiwot G/Silaasee, raawwattuu hojii kadastiraalii, Waajjira Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ciroo, 4/5/2010; Sooressaa Kiisuu, ogeessa galmeessaa fi rikordii qabiyee Waajjira Bulchinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Adaamii Tulluu , 24/5/2010

¹²⁴ Aabuu Shumiyyee, qindeessaa garee kadastiraalaa fi galmee lafa baadiyyaa waajjira bulchiinsa itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa aqaaqii, 30/5/2010

ni tuma, hanga seerri jedhame kun bahutti raawwiin isaa attamitti deemuu akka qabu kallattii ka'anii itti deemuun barbaachisaa dha.

D. Kennaa fi Dhaamoo Lafaa

Waliigaltee kennaa mirga qabiyyee lafa baadiyyaa galmeessuu wajjiin wal-qabatee hanqinni hubannoo qaamolee garagaraa bira jira. Labsiin 130/99 waliigalteen kennaa fi dhaamoo mirga qabiyyee qaama mootummaa biratti galmaa'uu akka qabu hin tumu; dambii 152/2005 kwt 3(12) irratti garuu waliigalteewwan kanneen galmaa'uu akka qaban tuma. Rakkoon gama kanaan jiru tokko dirqama labsiin hin keenye dambiin kaa'uunsaa nama dirqisiisuu kan danda'u ykn kan hin dandeenye ta'uu adda baasuu dhabuu dha. Gama kanaan, ogeessota bira yaada lamatu jira: waliigalteen kennaa lafaa galmaa'u qaba kan jedhu dambii malee labsii waan hin taaneef galmaa'uun dhabuun isaa fudhatamummaa waliigaltichaa irratti dhiibbaa hin fidhu kan jedhuu fi ulaagaalee labsiin teechise irratti hundaa'uun akka galmeeffamu dambiin kan dubbatu waan ta'eef bu'uura dambiitiin galmaa'uu qaba kan jedhuu dha.¹²⁵ Murtiin dhimma kana irratti kennname tokko yaada lammaffaa kana kan deeggaruu dha:

Aashaa Sulee himatamtootni Qashiroo Hamiid faa n-2¹²⁶ lafa koo humnaan waan qabataniif akka gadi lakkisan akka murtaa'u jechuun himatteetti. Himatamtootni ammoo lafa jedhame sana himattuu kennaa akka laatteef ibsuun himatni dhiyaate kufaa akka ta'u gaafataniiru. Manni murtii falmicha xiinxaluun akka murteesetti kennaa mirga qabiyyee lafa baadiyyaa barreffaman ta'uu fi qaama dhimmi ilaalu biratti kan hin galmoofne waan ta'eef seera dhuratti fudhatama kan qabu miti jedhuun murteessee jira.

Waliigaltee kennaa lafa baadiyyaa waajjiraaleen bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa haala barbaadamuu ofitti fudhanii galmeessuu dhabuun dhimma akka qabxii tokkootti ilaalamuu qabuu dha. Hanga dambiin 151/2005 bahutti waajjirri qonnaa fi eegumsa naannoo waliigaltee kennaa akka galmeessuuf seerri hin aangessine; erga seerri aangesees hojii kana kan hojjetaa ture Biirroo Haqaati;¹²⁷ waajjirri bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa, kanaaf, hojii kana guutummaatti ofitti fudhatanii hin hojjetan.¹²⁸ Dambiin 151/2005 kwt 3(12) waliigaltee dhaamoo fi kennaa mirga qabiyyee lafaa irratti taasifamu akka mirkaneessu Biirroo

¹²⁵Lamaa Tuujii, abbaa seeraa mana murtii ol'aanaa Go/Sh/Lixaa, 3/5/2010

¹²⁶Aashaa Sulee vs. Hasan Mefuhamed, Mana Murtii Aanaa Xulloo, galmee lak 34285

¹²⁷Fakkeenyaaaf, waliigaltee kennaa lafa baadiyyaa aadde Ihiitee Damxee obbo Salamoo Azzanaa namoota sadii waajjirri haqaa aanaa Ciroo gaafa 12/12/2003

¹²⁸Iyyoob Dastaa, hogganaa wajjira haqaa aanaa ada'aa, fi Fayyee Dhufeeraa, A/A waajjira haqaa aanaa ada'aa, 22/5/2010; Abdusalama Yesuuf, hogganaa waajjira haqaa aanaa Xuulloo, 2/5/2010; Obbo Musaa Immayyuu, A/A mirkaneessa hojii sanadaa waajjira haqaa godina shawaa bahaa,

Qonnaa fi Eegumsa Naannoo kan aangesse yota'el ee hanga yoonaatti sanada dhaamoo mirkaneessaa kan jiru Biiroo Haqaati¹²⁹; hojiiwwan walfaana qaama biraatiif kennaman keessaa tokko, dhaamoo, Biiron Haqaa hojjechaa waan jiruuf, hojii galmeessa waliigaltee kennaallee Biiroo Haqaatiin hojjetama jedhanii namootni fudhatu. Ogeessotni galmeessa sanadootaa waajjira lafaa bakka tokko tokkootti hojii galmeessa waliigaltee kennaa hin hojjennu jechuun akka waajjiraatti haalli beeksisa itti baasan ni jira.¹³⁰ Itti dabales, kennaan mirga qabiyee tokko irraa qaban guutummaatti qaama biraatti kan dabarsu ta'uu isaa irraa kan ka'ee ogeessotni waajjira bulchiinsaa fi ittifayyadama lafaa waliigaltee kana simatanii mirkaneessuu irratti of-qabu; hojin mirkaneessa waliigaltee kennaa hubannoo seeraa kan gaafatu waan ta'eef waajjiraaleen kanneen hojii kana gara qaamolee haqaatti achi dhiibu.¹³¹

Mata-duree kana jalatti dhimmi akka hanqinaatti ka'u tokko waliigalteewwan dabarsa mirga qabiyee lafa baadiyyaa irratti hundaa'an bu'uura seeraatiin hiikamanii hojiirra ooluu dhabuudha. Hanqinni kun gama tokkoon qaama sanada mirga qabiyee lafaa dabarsu galmeessuu biratti kan raawwatamuu dha. Qaamoleen kanneen, bakka muraasattis hata'u malee, sanada dhaamoo fi kennaa ulaagaa seeraa hin guutni bakki itti galmeessan ni jira. Akka fakkeenyaaatti sanada dhaamoo mirkanaa'e tokko armaan gaditti haa ilaallu:

Obbo Lalisa Baqqalaa haadhawarraa akka hin qabne mana murtii hawaasummaa irraa murteessisanii dhiyeessuun qabiyee lafa ganda qotee bulaa Bayyoo Qurbii keessaa bakka afurii qaban Obbo Warqinaa Abbabaa, nama firooma waliin hin qabnee fi akka maattiitti waliin hin jiraanne akkasumas qabiyee lafa dhaamoo kennamu irraa hin fayyamneef dhaamaniiru. Wajjirri Haqaa Aanaa Amboo sanada dhiyaateef kana simatee mirkaneessuun galmeessee jira.¹³²

Waajjirri haqaa dhaamoo dhaamame sana mirkaneesse namni dhaamoo qabu ijoollee qabachuu isaa fi firooma nama dhaamoon dhaamameef gidduu jiru osoo hin qulqulleeffatiin

¹²⁹ Fakkeenyaaaf, Dhaamoo Obbo Lalisa Baqqalaa lafa qonnaa bakka afurii qaban Obbo Warqinaa Abbabaatiif dhaaman Waajjirri Haqaa Aanaa Amboo gaafa 22/3/2010 mirkaneessee galmeesseeera; dhaamoo Adde Zannabech Gootoo intala ishee adde Wrqinash W/Mikaa'elif dhaamte Waajjira Haqaa Godina Jimmaatti mirkanaa'ee gaafa 07/5/2010 galmaa'eera.

¹³⁰ Aabbuu Shumiyyee, qindeessaa garee kadastiraalaa fi galme lafa baadiyyaa waajjira bulchiinsa itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa aqaaqii fi Hundumaa Kababuu, ogeessa safaraa fi qabeenya lafa baadiyyaa waajjira bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa sabbataa hawaas akka jedhanitti waliigaltee kennaa lafaa ilaachisee seerrii fi maanuwaaliin waan dubbatu waan hin qaneef hojjechuu dhaabanii akka turan ni ibsu

¹³¹ Abdusalamo Yesuuf, hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Xuullo, 2/5/2010;

¹³² Sanada dhaamoo Obbo Lalisa Baqqalaa Obbo Warqinaa Abbabaaf ittiin dhaaman, Waajjira Haqaa Aanaa Amboo, lak 6052/10 gaafa 22/3/2010

mirkaneesseera. Maqaa fi fuula dhaamoo kennaa fi fudhataa gidduu firummaan akka hin jirre ni akeeku; mana murtii hawaasummaa gandaatti hadhawarraa akka hin qabne mirkaneessisuun hariiroo isaan waliin qaban ammoo bulchiinsa gandaarraa osoo hin dhiyeessisin hafuun isaanii daandiin ittiin deeman hanqina akka qabu tilmaama akka fudhatan nama taasisa.

Obbo Siilashii Wandimaageny fi Aadde Minstuwaab Baalaayinaa manneen lamaa fi lafa magaalaa m² 500 ijoollee isaanii Yimmenyushalii fi Azeeb Siilashiitiif kan dhaaman yoo ta'u Waajjirri Haqaa Aanaa Xuulloo lak B/B/B/213/10 gaafa 26/3/2010 dhaamoo sana mirkaneesee galmeesseera. *Dhaamoo sana keessatti manneen dhaamoo kennitootnii fi dhaamoo fudhatootni waliin keessa jiraatan gaafa dhaamoon sun galmaa'ee kaasee dhaamoo fudhatootni kaartaa manneenii fi lafachii gara maqaa isaaniitti akka jijiirratan aangeffamaniiru*; dhaamichis bu'uura s/h/h kwt 881 mirkanaa'ee galmaa'eera. Itti dabalees, sanadni kun akka ibsutti kennaan dhaamoo sun bu'uura s/h/h kwt 1731 fi 2005 ajajutti seera duratti fudhatama kan argatu akka ta'etti ibsameera.

Qonnaan bultootni, bakka tokko tokkotti, lafa isaanii maqaa bakka bu'ummaa guutuu fi addaa kenuutiin gara nama biraatti haalli itti dabarsaa jiran kan jiru yoo ta'u to'anno fi hordoffiin qaama mootummaa gama sanaan taasisuus lafaafina akka qabu namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu. Rakkoo gama kanaan dhufuu danda'u hir'isuuf waajjiraaleen haqaa hojmaata godhachaa akka jiranitti namootni mirga qabiyyee sanarrraa qaban qabiyyee sana waliigaltee bakka bu'ummaatiin nama biraatti kennuu keessatti kan hirmaatan ta'uu mirkaneeffachaa jiru.

3.3.4. Sanadoota Adda Addaa Biirroon Haqaa Mirkaneesee Galmeessu

Biirroon Haqaa waliigalteewan qaamni mootummaa biroo akka galmeessaniif hin aangeffamne hunda simatee mirkaneessuuun galmeessuu akka danda'u labsiin qaamolee raawwachiiftuu irra deebiin hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuf bahe, labsiin lak 199/2008 ni tuma. Hima biraatiin, Biirroo Haqaa sanadoota dhimma lafaa, manaa, konkolaataa fi hojjetaa-hojjechiisaa wajjiin wal-hin qabanne hunda mirkaneesee galmeessa. Mata-duree xiqqaa kana jalatti sanadoota Biirroon kun hojjetuu fi hanqinaalee hojii keessatti mul'atan akka armaan gadiitti ilaalla:

A. Sanadoota Aangoo Bakka Bu'ummaa Ibsan

Sanadni aangoo bakka bu'ummaa qabeenya/qabiyyee kamirrattiyuu kennamu hundi yeroo ammaa kana Biiroo Haqaatiin akka mirkanaa'u manuwaaliin galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa Biiroo Haqaa ni ibsa.¹³³ Haaluma kanaan, waliigalteen bakka bu'ummaa waliigalaa (s/h/h kwt 2199 fi 2203) fi addaa (s/h/h kwt 2199 fi 2005) qabeenya kamirrattiyuu kennuu, waliigaltee bakka bu'ummaa abukaatoo fi abbaa dhimmaa gidduutti taasifamu (s/d/f/h/h 57), fi waliigaltee bakka bu'ummaa mana murtii waliif dhabbachuuf firoota gidduutti taasifamu (s/d/f/h/h kwt 58) akka kennu maanuwaalichi ni agarsiisa. Manuwaalin ibsuu yoo baatellee, bakka bu'ummaa bu'uura s/d/f/h/h kwt 66 namootni waliin bakka tokkotti falmii mana murtiitti dhiyeessan ykn bakka tokkootti waliin himataman nama isaan keessaa bakka isaan bu'u adeemsa itti bakka buufatan yoo ta'u bakka bu'ummaan akaakuu kanaas qabatamatti Biiroon Haqaa mirkana'aa jira.

Sanada aangoo bakka bu'ummaa mirkaneessuuf, qaamni aangoo sanada mirkaneessuu qabu, akka dhimma isaatti, sanada ibsituu eenyummaa fi qabeenya bakka bu'ummaan irratti kennamu, fi hariiroo bakka buusaa fi bakka bu'aan waliin qaban hubachiisan dhiyeessisee qulqulleeffachuu qaba. Haaluma kanaan, bu'uura maanuwaalii JBAHn sanada aangoo bakka bu'ummaa mirkaneessuuf, waraqaa eenyummaa, sanada maalummaa qabeenya/qabiyyee bakka bu'ummaan irratti kennamu ibsu, qaboo yaa'ii, barreeffama hundeeffamaa fi daambii ittiin bulmaataa, sanada firooma/hariiroo bakka buusaa fi bakka bu'aa gidduu jiru ibsu, hayyama abukaatummaa hareeffame, fi kkf caqasuun ni danda'ama. Sanadoota kanneenii fi kkf irratti hundaa'uun eenyummaa waliigaltootaa fi maalummaa qabeenya/qabiyyee mirkaneeffachuun, mirgi namoota waliigalticha hundeessanii fi mirgi qaama sadaffaa akka hin sarbamne tiksун sochiin dinagdee fi hawaasummaa akka saffisu gumaacha taasisa. Adeemsa mirkaneessa sanadoota aangoo bakka bu'ummaa keessatti hanqinaalee gama seeraa fi hojmaataatiin mul'atan akaakuu bakka bu'ummaa kennaman irratti hundaa'uun akka armaan gadiitti gabaabinaan xinxalamaniiru:

- **Sanada Angoo Bakka Bu'ummaa Waliigalaa fi Addaa**

Sanada aangoo bakka bu'ummaa waajirri haqaa mirkaneesu keessaa baay'inaan kan dhiyaatan waliigaltee bakka bu'ummaa waliigalaa fi addaa bu'uura s/h/h kwt 2103 fi 2205 kennamanii dha. Kenna tajaajila mirkaneessa aangoo bakka bu'ummaa kanneenii keessatti iftoomina dhabuu

¹³³ Miljalee lak 38, fuula 5

hojmaataa, hubannoo barbaachisu dhabuu raawwattootaa fi dhiyaachuu ragaa sobaa dhimmoota akka hanqinaatti ilaalamanii dha.

Waliigalteen bakka bu'ummaa waliigaltee addaa namoota lama gidduutti hundeffamuu dha; waliigaltee hayyama bakka buusaa fi bakka bu'aa irratti hunda'u yoo ta'u hariiroo fi wal-amantaan isaan waliif qaban hundeffamaa fi hojiirra oolmaa waliigaltichaatiif hedduu barbaachisaa dha. Waliigalteen bakka bu'ummaa waajjirra haqaatiin mirkanaa'a jiru bakka bu'ummaa hayyama bakka buusaa irratti hundaa'ee kennamuu fi mirga qabeenya ofiitti fayyadamuu nama tokkoo guutummaatti hojiirra akka oolu taasisuudha jechuun ni danda'ama. Gama kanaan, dhimma akka hanqinaatti ogeessotni waliigaltee bakka bu'ummaa mirkaneessanii fi maammiltootni af-gaaffii deebisan akka ibsanitti, namootni gahee (aksiyoona (share)) waldaa aksiyona Odaa Geejiba Qinda'aa bitan hundi walgahii waldichi waamu irratti hirmaachuu ykn barreffama hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata waldichaa irratti dhiyaatanii mallatteessuun waan ulfaatuuf, nama bakka isaanii bu'ee mirga isaanii kana raawwachiisuuf aanaa tokko keessaa namni tokko waldichaan/mootumaan eeramuun abbootiin aksiyonaa nama kana qofa bakka akka buusan haalli itti hojjetamaa jiru ni mul'ata.¹³⁴ Abbaan qabeenya nama inni hin beekne bakka isaa bu'ee mirga qabeenya isaa irratti akka murteessu aangessuuf ni rakkata; bakka buusaa fi bakka bu'aa gidduu wal-beekumsa qofa osoo hin taane wal-amantaanillee jiraachuu akka qabu seerri dhimmi ilaalu ni akeeka.

Haaluma kanaan, dhimmoota xiyyeffanna barbaadan keessaa tokko sanada aangoo bakka bu'ummaa tokko irratti aangoo bakka bu'ummaa garagaraa kennuu irratti garagarummaan hubannoo fi hojmaataa jiraachuu isaati. Waajjirri haqaa duraan aangoo bakka bu'ummaa garagaraa sanada tokko irratti kennaa kan turan yoo ta'u yeroo dhiyoo asitti Biiron Haqaa sanada tokko irratti aangoo bakka bu'ummaa tokko qofti kennamuu qaba jedhamee afaaniin nutti himame jechuun ogeessotni waajjiraalee haqaa ni ibsu¹³⁵; hata'u malee, Ogeessotni sadarkaa Biiroo irra jiran garuu ajaja kana akka hin laatne ni dubbatu.¹³⁶ Qajeelfama kennname jedhan kana irratti hundaa'uun waajjiraaleen haqaa sanada aangoo bakka bu'ummaa lama ykn isaa ol qabu bakka baay'eetti simatanii hin mirkaneessan, abbootiin dhimmaa aangoowwan sana sanadoota garagaraa irratti adda baasanii akka dhiyeeffatan ajaju-haala kanaan sirreessanii yoo dhiyeessan

¹³⁴ Magarsaa Abdiisaa, hogganaa waajjira haqaa aanaa magaalaa dukam, Bashuraa Galmaa, a/a fi raawwataa sanada mirkaneessuu fi galmeessuu waajjira haqaa aanaa bulchiinsa magaalaa dukam 22/5/2010

¹³⁵ Adde Badiriyyaa Usmaan, hoggantuu waajjira haqaa aanaa aqaaqii 22/5/2010

¹³⁶ Abdukariim Abbaaddigga fi Ganneet Tayyee, abbooti alangaa BHO adeemsaa galmeessaa ragalee irratti hojetan (14-9-10)

qofa mirkaneessu jechuu dha. Hojmaata kana keessatti qabxiileen xiyyeffannoo barbaadan adda addaa jiru; isaanis, hojmaatni kun hundee seeraa qabaachuu, mirgaa fi dantaa tajaajilamtootaa kabachiisuu fi qabatamatti raawwiin isaa rakkisaa ta'uu isaati.

Ogeessotni af-gaaffii deebisan tokko tokko akka ibsanitti, aangoon bakka bu'ummaa kennamu bifa ifa ta'een kan ibsame yoo ta'e sanada tokko irratti bakka bu'ummaa akaakuu garagaraa akka hin kennine seerri hin daagessu jedhu.¹³⁷ Bu'uura yaada kanaatiin, aangoon bakka bu'ummaa qabeenya bulchuu (kwt 2203) kennamuu fi aangoon bakka bu'ummaa aaddaa fakkeenyaaaf qabeenya tokko qaama sadaffaatti dabarsuu (2205) akkasumas ulaagaa barbaachisu kan guuttate yoo ta'e qabeenya sana ilaachisee mana murtii dhaabbatanii falmuu (s/d/f/h/h 58/57) walfaana sanada tokko irratti akka hin kennamne seerri hin dhorku kan jedhuu dha. Adeemsi kun yeroo, maallaqa fi humna tajaajilamtootaa fi qaama mirkaneessuu kan qusatu akka ta'ettis ni ilaalamu. Seerri hariroo hawaasaa kwt 2179 akka ibsutti aangoon bakka bu'ummaa seeraa ykn waliigaltee irraa akka maddu ni tuma; daangaan (bal'inni) aangoo bakka bu'ummaa tumaaleen seera rogummaa qabaniin ykn/fi tumaaleen waliigaltee bakka bu'aa fi bakka buusaa giddutti hudeeffamuun akka murtaa'u seerichi kwt 2181 irratti tumee jira.

Qabatamatti bakka bu'ummaa yeroo ammaa mirkana'aa jiranis yoo ilaalle bal'inaan keewwata seeraa aangoo bakka bu'ummaa garagaraa kennan caqasuun kan mirkana'an muraasa yoo ta'elnee jechootaan aangowwan bakka bu'ummaa garagaraatu mirkana'aa jira. Fakkeenyaaaf, Waajjirri Haqaa Godina Harargee Lixaa bakka bu'ummaa lak 03490 gaafa 6/3/2010 mirkaneesse akkasumas Waajjirri Haqaa Aanaa Gommaa lak 1132/10 gaafa 03/4/2010 mirkaneesse irratti bakka bu'aa mana isaanii akka bulchu (kwt 2204) akka qaama sadaffaatti dabarsu (kwt 2206) ilaachisee bakka bu'ummaa sanada tokko irratti kennname mirkaneessanii jiru; sanadoota kanneen keessatti kwt 2204 fi 2205 caqasamaniiru. Bifuma wal-fakkaatuun, aangoo bakka bu'ummaa Waajjirri Haqaa Godina Shawaa Lixaa lak l-sh 4084/2010 gaafa 1/5/2010 fi lak l-sh 2970/2009 gaafa 17/9/2009 mirkaneesse irratti aangoo qabiyyee bakka bu'ummaan irratti kennaman bulchuu fi to'achuu (aangoo bakka bu'ummaa waliigalaa) fi qabiyyee sana irratti mana ijaaruu fi abukaatoo seeraa dhaabuu (aangoo bakka bu'ummaa addaa) kennaman mirkaneesseera. Hojmaatni gama Ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa federaalaatiin jirus kanuma fakkaata.¹³⁸ Ejensiin kun bakka bu'ummaa intalli abbaa isheetiif bakka bu'ummaa

¹³⁷ Tafarii Tufaa, abbaa adeemsa murtii haqaa kennisiisaa wajjirra haqaa magaalaa baatuu 24/5/2010

¹³⁸ Fakkeenyaaaf, bakka bu'ummaan lak 4/6663/2008 gaafa 23/3/2008 fi bakka bu'ummaa lak 3339/13/07 gaafa 04/2007 mirkana'a'e irratti bakka bu'aan qabeenya bakka buusaa hunda irratti aangoo bakka bu'ummaa waliigalaa fi addaa kennname Ejensici mirkaneesseera.

qabeenya bulchuu fi dabarsuu akkasumas qabeenya kana irratti mormii yoo ka'e mana murtii dhaabatnii akka falman ykn abukaatoo seeraa akka dhaaban aangoo bakka bu'ummaa waliigalaa (kwt 2203), addaa (kwt 2205) fi mana murtii dhaabatanii falmuu (s/d/f/h/h kwt 58) kan kennite mirkaneesseera; bakka bu'ummaa kennname kanarratti hundaa'uun bakka bu'ummaa bakka bu'aan kenne Waajjirri Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam ni ibsa.¹³⁹

Sochii dinagdee yeroo ammaa jiru keessatti aangoo bakka bu'ummaa addaa jedhamee kennamu keessatti aangoon qabeenya sana bulchuu akkasumas gibira mootummaa kaffaluu adda bahee dhimma ilaalamu dhimma bakka bu'ummaan waliigalaa qofatti irratti kennamu ta'aa hin jiru. Kanaafuu bakka buusaan bakka bu'ummaa waliigalaa fi addaa aangoo sanada tokko irratti bakka bu'aaf kan kenne yota'e hojmaata seera faallessu, mirga waliigaltootaa fi qaama sadaffaas kan miidhu miti waan ta'eef fudhatamummaan yaada aangoon bakka bu'ummaa sanadoota garagaraa irratti bibittinaa'ee kennamu qaba jedhu laafaadha.

Ijoo dubpii armaan olitti ilaalle wajjiin kan walfakkaatu tokko bakka buusaan qabeenya/qabiyyee bakka bu'ummaa irratti kenu hunda adda baasee osoo hin caqasiin dimshaashatti qabeenya/qabiyyee maqaa isaatiin jiran irratti aangoo bakka bu'ummaa garagaraa kennuun wal-qabatee dhimma caqasamuun dha. Oromiyaa keessatti aangoon bakka bu'ummaa haala kanaan kennamu yoo baatellee b/b federaalatti kennaman tokko tokko dhimma b/b irratti kennamu adda osoo hin basin (hin caqasiin) duuchaatti qabeenya fi qabiyyee maqaa bakka buusaatiin bakka kamittiyuu galma'anii jirani fi fuul-duraatti horataman ilaachisee bakka bu'ummaa waliigalaa fi addaa garagaraa osoo kennamanii mul'atu.¹⁴⁰ Fakkeenyaaaf,

Durbree Saamiraawiit Efreet Ayyanaa abbaa ishee Obbo Efreet Ayyanaa Nagaraa qabeenya socho'aa fi hin sochoone maqaa isheetiin galmaa'ee jiru hunda akka bulchu, akka akka gurguru, manaa fi qabiyyee akka bitu, cheekii irratti akka mallatteessu, qabeenya qabsiisee ykn osoo hin qabsiisin maallaqa akka liqeeffatuu, nama akka bakka buusu, akka kaasu fi kkf jechuun bakka bu'ummaa lattee jirti.¹⁴¹ Bakka bu'ummaa Aadde Aster Gabiit Obbo Solomoon Biraanutii Ejensichi laattes haaluma bakka bu'ummaa olitti ilaalleetiin kan kennamee dha.

¹³⁹ Magarsaa Abdiisaa, hogganaa waajjira haqaa aanaa magaalaa dukam, Bashuraa Galmaa, a/a fi raawwataa sanada mirkaneessuu fi galmeessuu waajjira haqaa aanaa bulchiinsa magaalaa dukam 22/5/2010

¹⁴⁰ Magarsaa Abdiisaa fi Bashuraa Galmaa, hogganaa fi raawwataa sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Waajjira Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam, walduraa duuban (6/6/2010), Dajanee Gonfaa fi Yashii Laggasee, abbootii alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Sabbataa Hawaas, 8/5/2010)

¹⁴¹ Bakka bu'ummaa Adde Saamiraawiit Efreet Obbo Efreet Ayyanaatiif Ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota federaalaatti, lak Q/3339/13/07 gaafa 04/7/07 mirkanaa'ee kennname

Bifa kanaan, bakka bu'ummaa Federaalatti kennamu irratti hundaa'uun bakka bu'ummaan Oromiyaatti haala kanaan akka kennamu kan gaafatamu yoo ta'u, sanadni mirkanaa'ee olii dhiyaatee fi hojmaatni Naannoo keenyaa waan wal hin simneef raawwiin isaa rakkisaa akka ta'etti ka'a. Sanada aangoo bakka bu'ummaa dhiyaate irratti qabeenyi bakka bu'ummaan irratti kennamu kan caqasame yoo ta'e namni bakka bu'ummaa kennu mirga abbaa qabeenyaa ta'uu isaa ibsu sanada rogummaa qabu akka dhiyeesu JBAHn ni gaafata.¹⁴² Qabeenyi bakka bu'ummaan irratti kennamu adda bahee akka kennamu gochuun aangoo kennname sirriitti hubachuu, mirga bakka buusaa fi qaama sadaffaa kabachiisuuf akkasumas aangoo bakka bu'ummaa kennname salphaatti hojiirra oolchuu keessatti gahee guddaa qaba¹⁴³; ija kanaatiin yoo ilaalamu hojmaatni JBAHn diriirse ija gaariitiin kan ilaalamuu dha. Hata'u malee, seerri hariiroo hawaasaa kwt 2202(2) akka tumutti bakka bu'ummaan dhimma adda bahee ibsame tokko ykn muraasa irratti qofa yookaan dhimmoota bakka buusaan qabu hundaa irratti kennamuu danda'a. Hima biraatiin, namni tokko qabeenya isaa adda bahee maqaan ibsame irratti yookaan qabeenyawwan isaa adda bahanii maqaan hin ibsamne irratti aangoo bakka bu'ummaa qaama biraatiif kennuu danda'a jechuu dha. Gama kanaan, hojiin mirkaneessa sanadoota bakka bu'ummaa armaan olitti caqasaman seeraa wajjiin kan wal-dhiitu miti jechuun ni danda'ama. Seerri hojmaata sana kan deeggaru yoo ta'elée qabeenya aangoon bakka bu'ummaa irratti kennname tokko adda baasanii waliigaltee qaama sadaffaatti dabarsuu ykn bakka bu'ummaa qaama sadaffaaf kennamu keessatti hojiin hojjetamu miidhaa ragaa sobaaf saaxilamuu danda'a. Haala kanaan aangoo bakka bu'ummaa kennname mirkaneessuu irrattis yoota'e aangoo bakka bu'ummaa kennname irratti hundaa'uun waliigaltee dhiyaatan mirkaneessuu keessatti mirgi bakka buusaa fi qaama sadaffaa akka hin miidhamnetti xiyyeffannoo kennun bu'uruma seerichaatiin itti adeemuun barbaachisaa akka ta'etti kan ilaalamuu dha.

Mata-duree kana jalatti dhimmi xiyyeffannoo barbaadu tokko waajjirri haqaa waliigaltee aangoo bakka bu'ummaa kennname tokko yoo mirkaneessu, aangoo bakka buusaan kennu hojii bakka bu'aatiin hojjetamuu danda'u ta'uu erga mirkaneessee booda waliigaltee bakka bu'ummaa dhiyaate mirkaneessuu qaba. Fakeenyaaf, namni tokko qabeenya ykn qabiyyee qabu namni biraakka bulchuu fi qaama sadaffaatti akka dabarsu akkasumas falmiin qabeenya/qabiyyee sana irratti yoo ka'e isa bakka bu'ee mana murtii dhaabbatee akka falmu kan aangesse yoo ta'e

¹⁴² Miljalee lak 38, fuula 5

¹⁴³ Baqqalaa Uumaa, B/B/A/A/Hoj/ gahuumsa konkolaataa Bu/Mag/ Amboo (03-05-10); Bashuraa Galmaa, a/a fi raawwataa hojii sanada Mirkaneessuu Waajjira Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam (6-6-2010); Kiflee Leellisaa, abbaa alangaa godinaa hojii mirkaneessaa sanadaa irraa yeroo dheeraf hojeeete fi hojeechaa jiru (3/5/2010)

qaamni mootummaa waliigaltee kana osoo hin mirkaneessin dura bakka buusaa fi bakka bu'aa gidduu firomni dhiigaa ykn gaa'ilaa s/d/f/h/h kwt 58 gaafatu jiraachuu mirkaneeffachuu qaba. Firooma s/d/f/h/h kwt 58 gaafatu osoo hin qabaatiin waliigalteen bakka bu'ummaa bu'uura s/d/f/h/h kwt 58 kennamuu qabu bu'uura s/h/h kwt 2204 fi 2205 mirkana'an hedduu dha.

Seerri hariroo hawaasaa kwt 2205(2) akka tumutti namni tokko dhimma isa ilaallatu irratti namni biraan mana murtii dhaabatee akka falmu akkasumas qaamolee aangoo abbaa seerummaa qaban biroo bira deemuun dhimma isaa akka raawwachiisu aangessuu akka danda'u ni ibsa. Tumaan seera kanaa akka ibsutti aangoo nama tokko bakka bu'anii mana murtiitti ykn qaama aangoo abbaa seerummaa qabutti dhiyaachuun falmii gaaggeessuu fi hojiwwan isaan hidhata qaban raawwachuuf aangoo bakka bu'ummaa addaa qabaachuun barbaachisaa ta'uu isaati. Hima biraatiin agarsiisuuf, namni tokko nama bakka isa bu'ee mana murtii ykn qaama aangoo abbaa seerummaa qabu dhaabatee isaaf akka falmutti hojii kana maqaa dhahee aangessuu kan danda'u ta'uu aangoo kan kenuuf yoo ta'u, namni inni bakka buusuun danda'us nama isaa wajjiin firooma s/d/f/h/h kwt 58 gaafatu qabu ykn bu'uura s/d/f/h/h kwt 57 fi 63tti abukaatoo seeraa ta'ee dha. Nama tokko bakka bu'anii mana murtiitti ykn qaama aangoo abbaa seerummaa qabutti falmii gaggeessuu ulagaalee s/d/f/h/h gaafatu guutuun barbaachisaa dha jechuu dha. Ijoo dubbii kana irratti Manni Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddachi Ijibbaataa murtii dirqisiisaa gal mee lak 91493 irratti kennee jira.¹⁴⁴ Akka murtii kanaatti namni tokko bu'uura s/h/h kwt 2205(2) tiin nama firooma dhiigaa/gaa'ilaa s/d/f/h/h kwt 58 gaafatu hin guutne isa bakka bu'ee mana murtiitti dhiyaachuun falmii akka gaggeessuu kan bakka buuse yoo ta'el ee, aangoon kennname mana murtii dhaabate falmii akka gaggeessu isa hin dandeessisu jechuun murtii kenneera.

Murtii kana baay'ee bal'isanii hiikuutiin namni tokko nama firooma waliin hin qabne bu'uura s/h/h kwt 2204 fi/ykn 2205 bakka buusuun qabeenya isaa akka bulchu, qaama sadaffaatti akka dabarsuu, falmiin irratti yoo ka'e abukaatoo bakka buusuun mirga isaa akka eegsisuuf yoo aangesse, namni bakka bu'e kun abukaatoo bakka buusee mirga abbaa qabeenya kabachiisuu hin danda'u jechuun haalli itti murteessan jira:

Falmii Yoonaas Taaddasaa fi Baamilaak Alamaayyoo n-3 gidduu ture irratti himataan Aadde Sannaayit Irkoo isa bakka buutee qabeenya isaa akka bulchituu fi falmiin irratti yoo ka'e abukaatoo dhaabuun mirga isaa mana murtiitti akka kabachiiftuuf bu'uura s/h/h kwt 2199 fi ittaananii jiraniin aangesseera. Aadde Sannayit qabeenya akka bulchaniif aangeffaman irratti

¹⁴⁴ Falmii obbo Ayyalee Minamoo vs. Aseffaa Baayyuu, Mana Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Gal mee Lak 91493, Jildii 6ffaa

mormiin waan uumameef abukaatoo seeraa bu'uura s/d/f/h/h kwt 57 fi 63 bakka buusuun mana murtii dhaabatee mirga bakka buusaa isaanii akka kabachiisuuf aangessan. Abukaatoon himatamtootaa falmii duraa dhiyeesse irratti bakka bu'ummaan abukaatoo himataaf kennname nama aangoo bakka bu'ummaa kenuuf aangoo hin qabneen kan kennname waan ta'eef seera duratti fudhama hin qabu jechuun falmeera. Abukaatoo himataa gama isaatiin Aadde Sannaayit abukaatoo bakka buusuuf aangoo ifaan kennname irratti hunda'anii bakka waan isa buusaniif falmiin dhiyaate kufaa akka ta'u gaafateera. Manni murtii falmii dhiyaate yoo xinxalu Obbo Yoonaas Taaddasaa (bakka buusaa) fi aadde Sannaayit Irkoo (bakka buutuu) gidduu firoomni hin jiru. Kanaaf, bakka bu'anii mana murtii dhaabbachuu hin danda'an. Namni mana murtii dhaabatee falmuu hin dandeenye sababa waliigaltee bakka bu'ummaa irratti abukaatoo seeraa bakka buusuu ni danda'a jedhame aangeffame qofaaf, abukaatoo seeraa bakka buusee mirga himataa akka eegsisu gochuu hin danda'u jechuun murtii kenneera.¹⁴⁵

Yeroo si'anaa kana, kanaafuu, namootni aangoo bakka bu'ummaa kennan irratti bakka bu'aan bakka koo bu'ee falmii akka gaggeessu jedhanii hin aangessan; qabiyyee ykn qabeenya koo irratti waldhabdeen yoo uumame abukaatoo seeraa dhaabee mirga koo naaf ha kabachiisu jechuun nama firooma waliin hin qabne ykn abukaatoo seeraa hin taane aangessu.¹⁴⁶ Aangoo bakka bu'ummaa bu'uura s/h/h kwt 2203 fi 2205 caqasamanii kennaman irratti bifuma walfakkaatuun aangoo abukaatoo seeraa bakka buusuu aangessu.¹⁴⁷ Aangoon bakka bu'ummaa waliigalaa (kwt 2204) aangoo qabeenya bakka bu'ummaan irratti kennname tursiisuu, supuu, wallaanuu akkasumas qabeenya turmaata keessa manca'uu danda'u gurguruu kan hammatuu dha. Hojiin qabeenya tiksuu, kunuunsuu ykn eeguu raawwii qabeenyi sun qaama biraatiin seeraa ala akka hin fudhatamne ittisu ofkeessatti kan hammatuu akka ta'etti fudhatama. Kanaafuu, qabeenya bakka bu'aan akka bulchuuf kwt 2203 itti kennname irratti falmiin yoo ka'e, abukaatoo bakka buusee falmii akka gaggeessuuf ifatti aangeffamuu yoo baatellee, abukaatoo seeraa bakka buusee falmii gaggeessuu ni danda'a jechuu dha. Aangoo bakka bu'ummaa kwt 2205 kennname

¹⁴⁵ Yoonaas Taaddasaa vs. Baamilaak Alamaayyoo n-3, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee, galmee lak 28998, gaafa 24/4/2010

¹⁴⁶ Aangoo bakka bu'ummaa wajirri haqaa godina shawaa lixaa lak l-sh 4084/2010 gaafa 1/5/2010, 4081/2010 gaafa 1/5/2010, 4082/2010 gaafa 1/5/2010 fi l-sh 2970/2009 gaafa 17/9/2009 irratti kennaman yoo illallu bakka bu'aan abukaatoo seeraa dhaabee mirga bakka buusee mana murtiitti kabachiisu akka danda'u aangeessee jira.

¹⁴⁷ Miiljalee olii jalatti bakka bu'ummaan lak l-sh 2970/2009, 4084/2010 fi 4081/2010 kennaman bu'uura s/h/h kwt 2203 fi 2204 kennaman yoo ta'u bakka bu'ummaan lak 4081/2010 kennamee fi Ejensii Mirkaneessaa Fi Galmeessa Sanadaa Federaalaa lak Q4/6663/2008 gaafa 23/3/2008 kennaman ammoor bu'uura s/h/h kwt 2205 kan mirkana'anii dha

keessatti bifa ifa ta'een qabeenya akka bulchu, qaama sadafkaatti dabarsu ykn sanadoota maallaqa daddarboo irratti mallatteesee akka dabarsuu, qabeenya aangoon bakka bu'ummaa irratti kennname kana ilaalchisee falmiin yoo ka'e abukaatoo seeraa bakka buusee mirga bakka buusaa akka kabachiisu kan aangeffame yoo ta'e abukaatoo seeraa akka bakka hin buufne seerri hin daangessu.

Tarii mata-duree kana jalatti dhimma akka ijootti ilaalamuu dadna'uu fi namootni af-gaaffii deebisan baay'een kaasan tokko waliigalteen bakka bu'ummaa mirkanaa'ee kennname hanga yoomitti tajaajuluu danda'a kan jedhuu dha.¹⁴⁸ Namootni sanada bakka bu'ummaa wagaa kudhan-digdama dura kennname qabatanii dhimma tokko ittiin raawwachiiisuuf waajjira mootummaa deemu; qaamni mootummaa sanadni akkasii dhiyaatuuf amanataa guutuu qabaachuun sanadicha irratti hundaa'ee hojjechuu ni rakkata.¹⁴⁹ Ijoo kana irratti dhimmi ogeessotatti danqaa ta'u gama lamaan kan ilaalamuudha- waliigalteen bakka bu'ummaa erga mirkanaa'ee waggaa baay'ee booda dhiyaate kun gidduutti carraa haqamuu qabaachuu danda'a jedhamee shakkama; dhimmi haqamuu fi haqamuu dhabuu waliigaltee bakka bu'ummaa dhimma ifaan qaama mootummaa waliigalticha mirkaneesee fi bakka bu'aatti barreeffamaan ibsamuu danda'u waan ta'eef bakka bu'aan aangoon bakka bu'ummaa isaaf kennamu haqamuu osoo beekuu kan hojjete yoo ta'e bu'uura seeraatiin kan itti gaafatamu ta'a (dhimmi kun armaan gaditti bal'inaan aguuggii argateera). Gama biraatiin ammoo turmaata yeroo keessaa bakka buusaan du'uu, dandeetii dhabuu, eessa buuteen isaa dhabamuu ykn kasaaruu waan danda'uu fi dhimma waliigaltee bakka bu'ummaa yeroo dheeraa dura kennname irratti hundaa'anii sanada dhiyaatef tokko mirkaneessuun ogeessota kanneenitti ni ulfaata; itti gaafatamummaa hordofsiisuu danda'a.

- **Aangoo Bakka Bu'ummaa Bu'uura S/D/F/H/H Kwt 58tiin Kennamu**

Aangoo bakka bu'ummaa addaa keessaa tokko aagoo bakka bu'ummaa obboleessi, obboleettiin, ilmoon (mucaan), abbaan ykn akaakayyuun namaa tokkoo gatii osoo hin fudhatiin bakka nama sanaa bu'ee mana murtiitti falmii gaggeessuu, himanna dhiyeessu ykn deebii kennuu dandeessisuu dha.¹⁵⁰ Biroon Haqaa barreeffama bakka bu'ummaa akkaataa seeraatiin qophaa'e, ragaa bakka buusaa fi bakka bu'aan hariiroo firummaa olitti ibsame waliin qabaachuu isaanii

¹⁴⁸ Dajanee Tamiruu, abbaa adeemsa waliigaltee dhimma konkolaataa waajjira abbaa taayitaa geejjibaa magaalaa sabbataa 6/5/2010

¹⁴⁹ Obbo Dajanee Gonfaa fi Aadde Yashii Laggasaa, abbootii alangaa waajjirra haqaa aanaa sabbataa hawaas, 9/5/2010; Yoomiyyuu Fiqaaduu, Daarikteera Gahumsa Konkolaatotaa Abbaa Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa (16/8/2010)

¹⁵⁰ Miljalee lak 36, kwt 58(1)

ibsu fi waraqaa eenyummaa isaanii, fi ragaa bakka bu'ummaa irratti kan caqafame qabeenyi ykn mirgi addaa yoo jiraate ragaa abbaa qabeenyummaa/mirgaa / ta'uu mikaneessu kan abbootiin dhimmaa dhiyeessan irratti hundaa'ee bakka bu'ummaa akaakuu kanaa mirkaneessa.¹⁵¹ Hojmaatni kenniinsa bakka bu'ummaa bu'uura s/d/f/h/h kwt 58 kennamu JBAH kanaan barreeffamaan kan diriire yoo ta'elée raawwii keessatti hanqinaaleen garagaraa ni mul'atu.

Hanqinaaleen gama kanaan mul'atanis bakka bu'umaa akkaataa s/d/f/h/h kwt 58 fi s/h/h kwt 2205 waliin makuun laachuu dha.¹⁵² Keewwatoonni kanneen ergaa fi kaayyoo garaagaraa kan qaban waan ta'eef bakka bu'ummaan kaayyoo keewwatoota kanneenii waliin makuun bakka bu'ummaa bu'uura s/d/f/h/h kwt 58 kenname fakkeessanii baasan fudhatama kan qabu miti.

Ragaalee barbaachisaa fi ulaagaa barbaachiisaa guutamuu osoo hin qulqulleessiin barreeffama bakka bu'ummaa dhiyaate mirkaneessuun darbee darbee kan mul'atu yoo ta'u keessumaa ragaa sobaa bulchiinsa gandaa irraa firummaa ibsutti bu'uureffamee bakka bu'ummaan kennamu carraa ragaa sobaa irratti hundaa'uu bal'aa kan qabu ta'uun qabatamaan mul'achaa jira. Ijoo kana irratti bakka bu'ummaa waajjira haqaa godina shawaa lixaatiin kenname tokko akka fakkeenyaatti haa ilaallu:

Aadde Daraartuu Bantii mana murtii hawaasummaa Ganda Qotee Bulaa Abeebee Dooyyootti raga-baatota nama sadii dhiyeessuun Obbo Mangistuu Dhiyaanaa wajjiin haadha tokkorraa kan dhalatan obbolaa ta'uu isaanii murteessisuun Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaatti bu'uura s/h/h kwt 2204 fi s/d/f/h/h kwt 58 bakka bu'ummaa laachuun baakka ishee bu'ee qabiyyee ishee akka bulchuu fi mana murtii dhaabbatee falmii akka gaggeessuu aangessisteetti.¹⁵³ Namni Aadde Daraartuuun kara bakka bu'aa ishee Obbo Mangistuu walitti falmitu Aadde Birqee Uumaa gaafa 20-8-2006 waajjira haqaa godinichaatti iyyata dhiyeessaniin Aadde Daraartuu fi Obbo Mangistuu haadha tokkorraa kan dhalatan obbolaa akka hin taane ibsuun bakka bu'ummaan kenname akka haqamu gaafatteetti. Waajjirichis ragaa mana murtii hawaasummaatti kenname soba ta'uusaa waajjirri haqaa aanaa Amboo fi waajjirri poolisii aanaa Amboo akka qulqullessan ajaja kenuun ragaan kenname soba yoo ta'e bakka bu'ummaa kenname

¹⁵¹ Miljalee lak 38, fuula 6

¹⁵² Tafarii H/Maariyaam, gaggeessaa garee siivilii mana murtii aanaa magaalaa immaa fi Faadil Abbaa Tamaam A/seeraa mana murtii Aanaa Jimmaa (23-05-10)

¹⁵³ Bakka bu'ummaa addde daraartuu Bantii Obbo Mangistuu Dhiyaanaatiif I-Sh-582/2005 irratti gaafa 10-07-2005 kenname

akka haqu mana murtii, waajjira haqaa fi waajjira poolisii aanaa amboo hubachiiseera.¹⁵⁴ Xalayaa kana irratti waajjirri haqaa ragaa barbaachisaa yoo argate bakka bu'ummaa kenne haquu akka danda'u kan ibse yoo ta'ellee af-gaaffii abbaa alangaa hojjetaa adeemsichaa fi nama xalayicha barreessee wajjiin taasifame irraa akka hubatametti waajjiri haqaa bakka bu'ummaa kenne haquu ykn daangessuu akka hin dandeenyee ibseera; gochuu kan danda'u sanadichi ragaa sobaa irratti hunda'ee kan kennname yoo ta'e namoota ragaa sobaa bahan yakkaan akka gaafataman gochuu dha.¹⁵⁵ Haaluma kanaan, bakka bu'ummaan oliitti ibsame ragaa sobaa irratti hundaa'ee kan kennname ta'uu waajjirri haqaa aanaa Amboo qulquelleessee waajjira haqaa godina shawaa bahaaf dhiyeessee jira; garuu waajjirichi bakka bu'ummaa ragaa sobaa irratti hundaa'ee kenne hin haqne.

- **Aangoo Bakka Bu'ummaa S/D/F/H/H Kwt 66 Kennamu**

Seerri deemsa falmii hariiroo hawaasaa kwt 66 akka ibsutti namootni dhimma tokko irratti waliin himata dhiyeessan ykn dhimma tokko irratti himataman, nama isaan bakka bu'ee waa'ee isaaniitiif falmu bakka buusuu danda'u. JBAH Biirroo Haqaa hojmaata bakka bu'ummaan akaakuu kanaa itti kennamu diriirsee kan hin jirre yoo ta'ellee qabatamaan simatee mirkaneessaa jira.¹⁵⁶ Fakkeenyaaaf, sanada miseensotni afooshaa muluwangeelii Naannoo Akhiloo namoota 18 ta'an falmii mana murtii Aanaa Aambootii qaban ilaachisee of-keessaa namoota lama Waajjira Haqaa Aanaa Ambootti gaafa 23-1-2010 lak WHAA/5107 irratti bakka buusaniiru; akkasumas Aadde Dirribee Fiqaaduu fi Aadde Tsehaayi Magarsaa himanna dhimma beenyaa ilaachisanii nama biroo himatanii turan irratti Aadde Dirribeen bu'uura s/d/f/h/h kwt 38 fi 66tiin Aadde Tsehaayin Waajjira Haqaa Godina Wallaggaa Lixaatti bakka bu'ummaa lak 00247/3/13/2010 gaafa 20-4-2010 kennameen bakka buusteetti.

Haa ta'u malee, ulaagaalee bakka bu'ummaan kun irratti hundaa'uun mirkanaa'uun qabu JBAHtiin hammatamuun dhabuun isaa iftoomina hojii gama sanaan jiru hanqina akka qabaatu gochuutti dabalee qajeelfamoota Biirroon barreeffamaa ala afaaniin dabarsu hanqina akka qabutti ogeessotni hojii kana hojjetan ni ibsu. Qajeelfamoota afaaniin darban keessaa tokko namootni

¹⁵⁴ Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixa, lakkofsa xalayaa L-Sh-53/2006 gaafa 21-8-2006 barreeffame

¹⁵⁵ Kifilee Leellisaa bakka bu'aa abbaa adeemsa hojii ragaalee galmeessuu fi hayyama kennuu Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixa 3/5/2010

¹⁵⁶ Mulgeetaa Getaachoo, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Aanaa Gommaa (22-05-10), Masarat Guuttanee fi Adaneech Mangistuu, abbootii alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Amboo (03-05-10), Guutu Oljiraa, ittigaafatamaa waajjira haqaa Go/W/Lixa (08-05-10)

bakka bu'ummaa akaakuu akkanaa kennuuf bakka buusotnii fi bakka bu'aan falmii ijoo tokko irratti himataa ykn himatamaa jiraachuu isaanii ragaa agarsiisu mana murtiitti dhiyeessuu qabu kan jedhuu dha.¹⁵⁷ Hima biraatiin, akka yaada kanaatti, galmeek tokko irratti ykn dhimma waliigalaa tokkoo irratti waliin himata dhiyeessuu yookaan himatamuun namootaa isaan keessaa nama tokko bakka buusuu isaan hin dandeessisu; dhimmi isaan irratti himataman ykn himatan ijoo falmii tokko ta'uutu irraa eegama. Bu'uura s/d/f/h/h kwt 66tti namootni nama biraabakka buusan nama bakka bu'ee wajjiin akkaataa s/d/f/h/h kwt 38tti namootni ijoo falmii tokko waliin mana murtiitti qabachuu osoo hin ta'iin falmii kallattiinis ta'e alkallattiin faayidaa fi dantaa walii isaanii ta'e kan waliin qaban taanaan bakka wal buusuu danda'u; kanaafuu, ijoo falmii tokko qabaachuu qabdu jechuun daangessuun seera qabeessa hin fakkaatu. Haala kanaan adda baasanii ragaa mana murtiirraa dhiyeessuunis rakkisaa ta'uu waan danda'uuf hojmaatni kun akka hojmaata mirga namootni gama kanaan qaban daangessuutti ilaalamuu kan danda'u dha.¹⁵⁸ Qabatamatti garuu bakka bu'ummaan olitti eeraman ulaagaa Biiroon afaaniin kenne jedhamu kanaan adda bahee kan mirkanaa'e miti.

• Aangoo Bakka Bu'ummaa Abukaatoo

Bu'uura manuwaalii JBAHtiin waajjirri haqaa waliigaltee bakka bu'ummaa abbaan dhimmaa abukaattoof bu'uura s/d/f/h/h kwt 57 kennu mirkaneessuuf, barreeffama waliigaltee bakka bu'ummaa waliigalootni dhiyeeffatan, waraqaa eenyummaa,(paaspoortii ykn hayyama konkolachisaa) bakka-buusaa, fi hayyama abukaatummaa abukaattoo haaromsame barbaachisaa yoo ta'u¹⁵⁹; dabalataan bu'uura dambii abukaattoo fi barreessitoota dhimmaa lak 177/2006 kwt 29(5) tiin waliigalteen kaffaltii abukaattoo fi abbaa dhimmaa gidduutti raawwatus Biiroo Haqaatti dhiyaatee mirkanaa'u qaba. Hima biraatiin, bakka bu'ummaa abbaan dhimmaa abukaatoof bu'uura s/d/f/h/h kwt 57tiin kennu mirkaneessuuf hayyamaa qabaachuu fi hayyamicha haaromsuu abukaattoo qulqulleeffachuu qofa osoo hin taane, hangi kaffaltii tajaajila abukaatommaa daangaa labsii fi dambii abukaatootiin kan raawwatame ta'uusaa mirkaneeffamuu qaba.¹⁶⁰

Wajjiirri haqaa waliigaltee kaffaltii tajaajila abukaattoo osoo hin galmeessin kaffaltii tembeeraa bu'uura labsii tembeera 77/94tiin raawwachiisuu akka qabu dambichi ni tuma. Kanaaf, yeroo

¹⁵⁷ Guutu Oljiraa, ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Godina Wallagga Lixaa (08-05-10) fi Habtee Tafaraa A/Seeraa Godina Wallagga Lixaa (08-05-10)

¹⁵⁸ Masarat Guutanee fi Adaneech Mangistuu, abbaa alangaa waajjira haqaa aanaa Amboo (03-05-10)

¹⁵⁹ Miljalee lak 38, fuula 6

¹⁶⁰ Miil-jalee olii fi aawwannaa taasifameenis kan ilaallame

ammaa kana waliigaltee abukaattoo bu'uura s/d/f/h/h kwt 57 mirkaneessuuf waajjirri haqaa barreeffama waliigaltee bakka bu'ummaa, waraqaa eenyummaa, hayyama abukaattoo fi barreeffama waliigaltee kaffaltii tajaajila abukaatummaa ilaaluun barreeffamootni dhiyaatan seeraa wajjiin kan walitti hin buune yoo ta'e barreeffama waliigaltee abukaatummaa dhiyaate sana irratti chaappaa mata-duree, chaappaa giindoo, chaappaa guyyaa fi lakkofsaa, fi titera/maqaa fi mallatoo ogeessaan mirkaneessa.

Waajjirri haqaa hanga kaffaltii tajaajila abukaatummaa abukaattoon abbaa-dhimmaa wajjiin waliigale daangaa seerri tumu keessatti ta'uu adda baasuuf jecha waliigalticha dhiyeesisuun waliigaltee bakka bu'ummaatti hidhee ol-teechisa. Haa ta'u malee, daataan walitti qabame akka agarsiisutti, waajjirri haqaa hedduun isaanii akka seerri ajajutti kaffaltii tembeeraa kaffalchiisuun waliigalticha mirkaneessaa hin jiran. Akka hambifannootti kan agarre Waajjirri Haqaa Aanaa Najjoo barreeffama waliigaltee bakka bu'ummaa fi waliigaltee kaffaltii tajaajila abukaatummaa qofa qofaatti kaffaltii tembeeraa kaffalchiisuun mirkaneessaa jira. Fakkeenyaa, waliigaltee bakka bu'ummaa abukaattoo Adde Tigisti Ogii n-2 fi Obbo Abaatee Araarsoo gidduutti taasifame irratti waliigaltee tajaajila abukaattummaaf kaffaltii tembeeraa qarshii 100 kaffalchiisuun mirkaneesee galmeesseera. Dambiin abukaattotaa fi barreessitoota dhimmaa akka tumutti wajjirri haqaa ykn qaamni waliigaltee kana mirkaneessu kaffaltii tembeeraa kaffalchiisuun galmeessuu akka qabu kan tumu yoo ta'u waa'ee kaffaltii tajaajila sanada mirkaneessu fi galmeessuu waan dubbatu hin qabu; garagalchoo dubbisa tumaaleen isaa akka akeekanitti kaffaltii tajaajilaa kaffalchiisuun barbaachisaa akka hin taanetti agarsiisu jechuun ni danda'ama.

Waliigaltee kaffaltii tajaajila abukaattoo ilaachisee dhimmi xiyyeffannoo barbaadu kan biraan dambii kenniinisa hayyama abukaatummaa lak 177/2008 kwt 29(2) irratti falmii yakkaa irratti tajaajila abukaatummaa namni kenu qarshii 50,000.00 ol kaffalchiisuun akka hin qabne teechisee jira; namni qarshii caqasame kana fudhachuun tajaajila kenu mana murtii sadarkaa tokko qofa moo dhimmichi hanga murtii ol'iyataa xumuraa argatutti mana murtii sadarkaa hundaa irratti tajaajila kennuu akka qabu adda baasee hin tumu. Biiroon Haqaa dhimmichatti hiikkoo kennuun akka hojjechaa jirutti garuu kaffaltiin tajaajilaa al tokko kaffalmnaan hanga dhimmichi murtii xumuraa argatutti mana murtii sadarkaa hundatti dhiyaachuun nama sana bakka bu'uun mirga isaa kabachiisuu akka qabutti itti adeemu. Kanaaf, waliigalteen kaffaltii tajaajila abukattummaa mana murtii sadarkaa tokko qofatti daanga'ee kan dhiyaate yoo ta'e hin simatan; waliigaltee bakka bu'ummaa dhiyaates hin mirkaneessani. Hojmaatni kun seeraa ala akka ta'ee fi mirga abukaattotaa miidhaa akka jiru abukaattotni ni ibsu; fakkeenyaaaf, abukaattoo

af-gaafffin wajjiin taasifame tokko akka ibsutti falmii yakka malaammaltummaa maallaqa miliyoona saddeet irratti himatamaa bakka bu'uuf kaffaltiin tajaajila abukaattummaa qarshii 50,000 qofa akka argatu adeemsi kun kan dirqisiisu waan ta'eef dhamaatii isaaniitiif kaffaltii sirrii argachaa akka hin jirre akkasumas adeemsichi gufuu hojii sanada mirkaneessuu ta'aa akka jiru kaasa.¹⁶¹

Mata-duree kana jalatti dhimmi akka ijoo tokkotti ilaalamuu danda'u tokko dhimma nama aangoo bakka bu'ummaa kennuu danda'uu dha. Bakka bu'aan aangoo bakka bu'ummaa abukaattoof kennuu danda'u eenu gaafffiin jedhu dhimma xiyyeffannoo barbaaduu ta'eera. Manuwaaliin JBAH 2004 BHO baase waraqaa eenyummaa nama bakka buusuu gaafachuun alatti ragaa biroo barbaachisu hin caqasu: dhimma falmiif sababa ta'e ilaachisee ragaa mirga qabaachuuusaa agarsiisuu fi bakka bu'aa bakka buusaatiin kennamuu danda'uu aangoo bakka bu'ummaa tajaajila abukaattoo hin eeru. Dhimma falmiif sababa ta'e irratti mirga namni abukaattoo bakka buusu qabu waajirri bakka bu'ummaa kennu qulqulleeffatee aangoo bakka bu'ummaa yoo mirkaneesse falmii mana murtiitti ka'u xiqqeessuu fi amanamummaa hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu mirkaneessaa deema jedhamee waan amanamuuf manuwaliiin kun bu'ura kanaan akka srratu gochuun barbaachisaa dha.

Gama biraatiin bakka bu'aan qabeenya nama tokkoo akka tiks/kunuunsuu fi mormiin qabeenya kanarratti yoo ka'e abukaattoo bakka buusee himata akka dhiyeessisu ykn falmii dhiyaateef deebii akka qopheessisu akkasumas mana murtii dhaabatee akka falmu akka taasisuuf seeraan aangeffame tokko, nama bakka bu'ummaa kennee fi bakka bu'aa gidduu firoomni s/d/f/h/h kwt 58 gaafatu hin jiru yoo ta'e bu'uura aangoo bakka bu'ummaa argateen abukaattoo seeraa bakka buusuu kan danda'uu ykn kan hin dandeenye ta'uu adda baasuun dhimma xiyyeffannoo barbaaduu dha.

B. Waliigaltee Aangoo Bakka Bu'ummaa Haquu

Seerri hariiroo hawaasaa 2226 irratti bakka buusaan waliigaltee bakka bu'ummaa kenne yeroo barbaadetti daangaa tokko malee haquu akka danda'u ni tuma; bakka buusaa fi bakka bu'aan yeroo waliigaltee bakka bu'ummaa irratti waliigalan bakka buusaan waliigaltichi fedha isaatiin ykn hayyama bakka bu'aa duuba haquu akka hin dandeenye ilaachisanii waliigaluu akka hin dandeenye yookaan waliigalteen haala kanaan taasifame seera duratti fudhatama akka hin qabne bifaa ifa ta'een ni ibsa. Itti dabalees, garagalchoo tumaa kwt 2227 irra hubatamuu akka danda'utti,

¹⁶¹Bisiraat Tesfaay'ee, A/S, mana murtii olaanaa godina shawaa bahaa, Naatolii Fayyisaa, abukaattoo dhuunfaa

yeroon osoo hin ga'iin yookaan haala bakka bu'aa miidhuu danda'uun waliigalteen bakka bu'ummaa kan haqamu yoo ta'e bakka buusaan bakka bu'aaf beenyaa kaffaluu danda'a malee bakka bu'ummicha akka hin haqne kan isa taasisu akka hin jirre ni agarsiisa¹⁶².

Hata'u malee, Biiroon Haqaa Oromiyaa kallattii seerri kun itti raawwatamu agarsiisuuf jecha hojmaata hordofamuu qabu manuwaalii JBAH 2004 irratti ibsee jira. Akka maanuwaalii kanaatti, namni bakka bu'ummaa kenne haquu barbaadu iyyata waliigalteen bakka bu'ummaa kennname akka haqamu gaafatu, waraqaa eenyummaa isaa, waliigaltee bakka bu'ummaa orijinaala ittiin kenne tokkoo fi garagalcha (kopii isaa) tokko qabatee waajjira bakka bu'ummaa itti kenne deemuun akka haqamu gochuu danda'a¹⁶³. Maanuwaalii Biiroon diriirsee mirga abbootii dhimmaa kan daangessu akkasumas seeraa wajjiin kan deemu akka hin taane iyyannoон abbootii dhimmaa waajjiraalee haqaatti dhiyaatan ni agarsiisu. Gama kanaan hanqinaalee hojmaata keessatti mudatan kanneen ijoo ta'an akka armaan gadiitti kaasnee ilaalla:

Ulaagaalee JBAHn gaafatu keessaa tokko akka ibsutti, namni bakka bu'ummaa kanaan dura kenee ture haquu barbaadu sanada bakka bu'ummicha ittiin kenne orijinaala isaa qabatee waajjiratti dhiyaachuu qaba. Bifuma wal-fakkaatuun, maanuwaaliin hojmaata kenna tajaajila mirkaneessaa fi galmeessa sanada Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa gaafa 1/6/2009 qophaa'ee hojiirra oole mata-duree xiqqaa 1.1.5 jalatti namni bakka bu'ummaa kenne haqsiisuu barbaadu sanada bakka bu'ummaa duraan mirkaneessuun galmeessise qabatee dhiyaachuu akka qabu ni agarsiisa. Namni tokko sanada bakka bu'ummaa ittiin kenne kan hin dhiyeessine yoo ta'e bakka bu'ummaa kenee turee fi akka haqamu barbaadu akka haqamu gochuu hin danda'u jechuu dha. Hojmaatni kun waajjiraalee haqaa hundatti kan itti hojjetamuu fi hundee kan horate ta'uusa af-gaaffii ogeessotaa wajjiin taasifamee fi iyyatni abbootii dhimmaa ni agarsiisu.¹⁶⁴ Waajjirri haqaa orijinaalli waliigaltee bakka bu'ummaa akka haqamuuf iyyanni irratti dhiyaate qabatee kan argame yoo ta'e malee iyyanno abbootii dhimmaa osoo hin keessummeessin deebisaa turameera.¹⁶⁵ Ulaagaan kun akka ulaagaa ijoo tokkootti akka fudhatamu sababootni taasisanis jiru: isaanis, gama tokkoon, ulaagaa maanuwaaliin JBAH teechise akka kabajuuf hojjechuu yoo ta'u, gama biraatiin, mirga bakka bu'aa kabachiisuuf

¹⁶² Miljalee lak 32 kwt 2183

¹⁶³ Miljalee lak 38, fuula 6

¹⁶⁴ Adde Yoodit Dabalee fi Obbo Siisay Tasfaayee, Abbaa Alangaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee, 8-5-2010; Biiroon Haqaa Oromiyaa xalayaa lak X/A/A356/2010 gaafa 11/03/2010 barreessuun ragaa aangoo bakka bu'ummaa haqu irratti kallattii kaa'e; iyyata Obbo Baqqalaa Furii fi iyyata Obbo Bomsaa Malkaa faa n-2 irratti wajjirri haqaa godina adda oromiyaa naannawaa finfinnee xalayaa lak WHGAONF/09/2010 gaafa 13-3-2010 barra'ee fi xalayaa lak WHGAONF/13/2010 gaafa 20-0-2010 kennname akka fakkeenyaaatti ilaaluun ni danda'ama

¹⁶⁵ Fayeeraa Dhufeeraa fi Iyyoob Dastaa, Abbootii Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa, 22/5/2010

yaadameeti.¹⁶⁶ Seerri mirga bakka bu'aa kabachiisu ilaachisee sababa bakka bu'ummaan fedha bakka bu'aa ala haqameef, bakka bu'aan kan miidhamu yoo ta'e mirga isaa bu'uura s/h/h kwt 2227 kabachiifachuu akka danda'u tumee waan jiruuf kaayyoo bakka bu'ummaatiin yoo ilaalamo dhimmi kun rakkoo hin ta'u. Kanaafuu, bakka buusaan haalaa fi yeroo barbaadetti bakka bu'ummaa kenne akka hin haqne ulaagaan taasisu mirga bakka buusaa kan sarbuu fi kaayyoo seerrichaa wajjiin kan wal-hin unanne akka ta'etti ilaaluun ni danda'ama.

Haaluma kanaan, Biroon Haqaa ulaagaa JBAHn teechifamee fi haala baratame irra adda bahuun komii Obbo Baqqalaa Furii dhiyeeffate irratti hundaa'uun gaaffii ragaa aangoo bakka bu'ummaa haquu abbootii dhimmaa dhiyeeffatan akkamitti akka keessummeeffamu ilaachisee kallattii kaa'ee jira.¹⁶⁷ Haala kallattii ka'ame kanaatiin, namni aangoo bakka bu'ummaa kenne yeroo barbaadetti daangaa tokko malee bakka bu'ummicha haquu akka danda'u seerri aangesse waan jiruuf, waraqaa ragaa aangoo bakka bu'ummaa ittiin bakka buuse dhiyeeffachuu kan hin dandeenye yoo ta'el ee eenyummaa isa adda baasuun ragaan bakka bu'ummaa kennname faayila waajjira haqaa keessa sakatta'uun kopii akka taasifamu gochuun tajaalli kennamuufii qaba; sababa ragaa bakka bu'ummaa orijinala gaafatame ofarkaa dhabe qofaaf mirgi isaa daangeffamuu hin qabu waan ta'eef iyyanno amma dhiyaatee fi gara fuul-duraatti dhiyaachuu danda'u haala kanaan akka keessummeessitan hata'u, jechuun kallattii kaa'eera. Kallattiin kaa'ame kun seeraa wajjiin kn deemuu fi itti hojjetamuu kan qabu akka ta'etti kan fudhatamuu dha.

Kallattii Biroon Haqaa kenne kun, hata'u malee, hojmaata JBAHn diriirsee itti hojjetamaa jiruu wajjiin kan wal-hin simnee fi waajjira bakka bu'ummicha kennee ala waajjira biratti bakka bu'ummaa haqsiisuun kan ulfaatuu fi waajjiricha carraa dhamaasuu kan qabu akka ta'etti kan fudhatamuu dha. Itti dabalees, bakka bu'ummaan duraan kennamaa turan bakka tokko tokkotti bifaa guutuu ta'een qabamanii hin jiran; faayilootni jiran maqaa waliigaltee kennaa fi fudhataa ykn dhimmoota aangoon irratti kennaman kan agarsiisan waan hin taaneef sanada bakka bu'ummaa duraan kennname osoo harkatti hin qabataniin bakka bu'ummicha haquun rakkisaa bakka itti ta'aa jiru akka jiru namootni af-gaaffi deebisan ni ibsu.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bakka bu'ummaan addaa bu'uura s/h/h kwt 2205 qabeenya irratti yeroo si'anee kennamaa jiru baay'inaan gurgurtaa qabeenya wajjiin kan wal-qabatu waan ta'eef orijinaliin waliigaltee bakka bu'ummaa mirkanaa'ee lamaan isaa bakka bu'aati bakki itti kennamullee ni jira

¹⁶⁷ Biroon Haqaa Oromiyaa xalayaa lak X/A/A/356/2010 gaafa 11/3/2010 Waajjira Haqaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinneetiif Barreesse

¹⁶⁸ Obbo Dajanee Gonfaa fi Aadde Yashii Laggasaa, abbootii alangaa waajjirra haqaa aanaa sabbataa hawaas, 9/5/2010

Bakka bu'ummaa haquu ilaachisee hojmaatni akka hanqinaatti ka'u kan biraan, bu'uura maanuwaalii JBAHn bakka bu'ummaan kan haqamu waajjira bakka bu'ummicha kenne qofa biratti ta'uu isaati. Haaluma kanaan qabatamni jiru akka agarsiisuttis bakka bu'ummaa wajjiirri haqaa tokko kenne waajjira haqaa biroo biratti haqsiisuun hin danda'amu¹⁶⁹; hojmaatni kun garuu mirga abbootii dhimmaa kan miidhuu fi seera jiruu wajjinis kan waliin deemu hin fakkaatu. Seerichi akka tumutti namni bakka bu'ummaa kenne daangaa tokko malee yeroo kemittuu haquu kan danda'u akka ta'etti hangessee kan jiru waan ta'eef, bakka tajaajilichi itti kennamu daangessuun mirga tajaajilamaa kan daangessuu dha. Bu'uruma yaada kanaatiin hojmaatiin, muuxannoo Mootummaa Federaalaa akka agasiisutti bakka bu'ummaan kennname qaama aangoo sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qabu kamiyyuu biratti haqamuu akka danda'u maanuwaaliin hojmaataa kenna tajaajila sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Ejensii Federaalaa ni ibsa.¹⁷⁰ Qabatamaan akka hojjetaa jiranitti bakka bu'ummaa waajjira mootummaa naannootiin kennname ejensiin mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa federaalaatti haqamuu danda'a.¹⁷¹

Bakka bu'ummaa kennname haquun wal-qabatee dhimmi akka ijootti ilaalamu tokko bakka bu'ummaan qaama aangoo sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qabu biratti erga haqamee booda, sanada bakka bu'ummaan ittin kennname kan harka bakka bu'aa jiru deebisiisuu wajjiin kan wal-qabatuu dha. Namni sanadni bakka bu'ummaa ittiin isaf kennname deebisuu akka qabu seerri ni tuma, namni sun sanada isa harka jiru deebisuu yoo baate/ hayyamamaa kan hin taane yoo ta'e adeemsi deemamu maluu maal akka ta'e ifaa waan hin taaneef ogeessotni dhimma kan akka hanqina hojmaata jirutti kaasan baay'ee dha.¹⁷²

Sanadni bakka bu'ummaa haqame harka bakka bu'aatti kan hafe yoo ta'ee fi bakka buusaan kan barbaadu yoo ta'e, dirqisiisee sanadicha harkaa fudhachuu akka danda'u seerri hariiroo hawaasaa kwt 2226 irratti bakka buusaa aangessee jira. Seerri hariiroo hawaasaa kwt 2185 akka tumutti yeroo bakka bu'ummaa xumuramu bakka bu'aan sanada bakka bu'ummaa isaa ibsu bakka buusaatti deebisuu akka qabuu fi deebisuu yoo baate ammoo mana murtiitti baasii bakka bu'aatiin iyyata dhiyeessuun bakka bu'ummichi akka haqame agarsiisuu akka danda'u ni ibsa.

¹⁶⁹ Aadde Yoodit Dabalee, abaaa alangaa waajjira haqaa godina AONF

¹⁷⁰ Maanuwaaliin hojmaataa kenna tajaajila sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Federaalaa, 1/6/2009 hojiirra oole, fuula 5

¹⁷¹ Obbo Yirgaa Taaddasee, wixineessaa labsii 922/2008 fi hogganaa ejensiis mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota federaalaa duraanii, leenjii gaafa 23/2/2010 hojjetoota ejsichaaf magaalaa bishoofstuti kennan irraa kan fudhatame

¹⁷² Baacaa Ittafaa, dokmanteeshinii adeemsa galmeessaa ragaalee fi kennaa hayyamaa waajjira haqaa aanaa Gimbiif waliin af-gaaffii guyyaa (09-05-10)

Hima biraatiin, sanada harka bakka bu'aa jiru deebisiisuu mirgaa fi dirqama bakka buusaa malee qaama waligaltee bakka bu'ummichaa mirkaneesse akka hin taane tumaan seera kun ni akeeka.

Abbootiin dhimmaa garuu waajjirri dirqisiisee akka deebisisu yoo gaafatan ni mul'atu¹⁷³: fakkeenyaaaf, waajjira haqaa aanaa Daaroo Labuutti abbaanmanka fi haatimanaa tokko ilmi isaanii konkolaataa isaanii akka bulchuu fi jijjirutti bakka bu'ummaa bu'uura s/h/h kwt 2205 aangessanii turan; booda bakka bu'ummicha haquun sanada bakka bu'ummaa bakka bu'aa (ilma isaanii) bira jiru akka deebisu yoo gaafatan hayyamamaa waan hin taaneef, waajjirri dirqisiisee harkaa akka fuudhu kan gaafatan yoo ta'u waajjirichi gahee hojii kootii miti jechuun deebisee jira.¹⁷⁴ Waajjiraaleen biroos akka dubbatanitti, namni bakka bu'ummaan kennname akka haqamu taasisu sanada bakka bu'ummaan haqamu ibsu bakka bu'aatiin gahuun sanada aangoon bakka bu'ummaa ittiin kennname harka bakka bu'atii fudhachuu akka danda'u itti himuu.¹⁷⁵ Itti dabalees, haqamu bakka bu'ummaa qaama dhimmi ilaalu kan birootti beeksisuuf waajjirri sanadicha haqe/mirkaneesse dirqama hin qabu; bakka bu'uu fi qaama dhimmi ilaala kallattiinis ta'e alkallattiin haqamu bakka bu'ummaa beeksisu kan qabuu fi sanada deeffachuu kan qabu bakka buusaa dha.

Mata-duree kana jalatti dhimmi akka ijottti ka'u tokko adeemsa bakka bu'ummaan yeroo si'anaa kana waajjira haqaatti ittiin haqamaa jiruu dha. Namni bakka bu'ummaa kenne haquu barbaadu guca waajjirichi qopheesse irratti bakka bu'ummaan kennee ture haquun koo mirkanaa'ee ragaan haqamu waliigaltichaa ibsu akka naaf kennamu jechuun iyyata. Waajjirichi ammoo iyyannoo bakka bu'ummaa haquuf dhiyaate sana mirkaneessuun, xalayaa gara bakka bu'aatti akkas jechuun barreessa: bakka buusaan keessan iyyannoo dhiyeffataniin bu'uura s/h/h kwt 2226tiin bakka bu'ummaan isiniif kennamee ture akka haqamu waan gaafataniif *gaafa xalayaan kun isin gahee kaasee bakka bu'ummaan keessan akkaataa seeraatiin kan haqame ta'uu akka beektan isin beeksifna* jedha. Bakka bu'ummaa kan haqu bakka buusaa yoo ta'u kan mirkaneessu ammoo waajjira haqaati; waliigaltichi kan haqamu gaafa bakka bu'aan bakka bu'ummichi haqamuusaa dhagahu miti; inni dhaga'ees dhaga'uu baates battala waajjirri haqaa iyyaticha mirkaneesse haqama. Sa'a sanaa booda hojii bakka bu'aan hojjetu hojii aangoo osoo hin qabaatiin hojjete jedhamee fudhatamuun bu'uura seeraatiin dhimmichatti furmaatni kan itti barbaadamu ta'a

¹⁷³ Tufaa Abbabee, hogganaa waajjira haqaa bulchiinsa magaalaa buraayyuu, Adam Alii, abbaa alangaa Waajjira Haqaa Bulchiinsa Magaalaa Ada'aa, 22/5/2010

¹⁷⁴ Obbo Xilahuun Mangistuu, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Daaroo Labuu Duraanii, fi Leenjisaa ILQSO yeroo ammaa, 17/7/2010

¹⁷⁵ Tafarii Tufaa, ittaanaa hogganaa waajjira haqaa bulchiinsa magaalaa baatuu, 26/5/2010

malee haala sanaan xalayaa barreessee bakka bu'aa fi bakka buusaa yaada walaalammii keessa galchuun barbaachisaa miti. Sababa kanaaf ta'uu danda'aa bakka baay'eetti bakka bu'aan xalayaa bakka bu'ummaan isaa haqamuu ibsu yoo itti geessan simachuu hin barbaadu; ni dhokatas. Akkataa s/h/h kwt 2226 jedhutti xalayaa haqamuu bakka bu'ummaa ibsu bakka bu'aatiin gahuu dhiisun ni danda'ama.

C. Barreeffama Hundeeffamaa fi Dambii Ittiin Bulmaataa Mirkaneessanii Galmeessuu

Barreeffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaata, fi qaboo yaa'ii waldaalee aksiyoonaa, waldaalee dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e, waldaalee shariikaa garagaraa fi waldaalee IMX Biiroon Haqaa mirkaneessuuun galmeessuu akka danda'u JBAHn Biiroo Haqaa ni ibsa. Barreeffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa dhiyaatan Seera daldalaa Itoophiyaa bara 1952 bahe, labsii hayyamaa fi galmeessa daldalaa lak 980/2008, dambii hayyamaa fi galmeessa hojii daldalaa lak 392/2009 fi qajeelfamoota biroo bu'uura godhachuun kan galmeeffaman ta'a. Hima biraatiin kaa'uuf, barreeffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa mirkaneessanii galmeessuuuf ogeessotni hojicha hojjetan, waldaaleen sanaaf maqaan daldalaa mogga'uu isaa kan agarsiisu xalayaa waajjira daldalaati dhiyaate, hanga kaappitaala waldichaa, hanga buusii maallaqaan kaffalamee fi akaakuun dhiyaatee, eenyummaa, baay'inaa fi dandeettii miseensotaa mallatteessanii fi kkf qulqulleeffachuuun mirkaneessuu qabu.¹⁷⁶

JBAHn galmeessa barreeffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa jechurra mata-duree isaa *galmeessa waldaalaa daldalaa* jedha. Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii waldaalee daldalaa galmeessuurraa adda; hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii seera duratti fudhatamummaa qabaachuu barreeffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaata waldaa gara fuul-duraatti galmeeffamuuf jedhu mirkaneessuu dha. Haala kanaan, barreeffamuun mata-durichaa adeemsa hundeeffama waldaa irratti hubannoo gahaa dhabuurraa kan madde ta'uutu tilmaamama. Hanqinni hubannoo kun hojii sanadoota kanneen galmeessuu keessatti bal'inaan kan mul'atuudha. Fakkeenyaaaf, namootni af-gaaffii waliin taasifame akka kaasanitti seera daldalaa baasuuf aangoo kan qabu mootummaa federaalaa waan ta'eef mootummaan naannoo (Biiroon Haqaa) barreeffama hundeeffama waldaalee aksiyoonaa, waldaalee dhuunfaa ittigaafatamummaan isaanii murtaa'ee fi dhaaba daldalaa shariikaa galmeessuuuf aangoo osoo hin qabaatiin hojjeta jechuun bakka itti kaasan ni jira¹⁷⁷; akaasumas, barreeffamni hundeeffama

¹⁷⁶ Seera daldalaa itoophiyaa kwt 284, 298, 313 fi 517; JBAH Biiroo Haqaa bara 2004 irra deebiin fooyya'e, fuula 7-8

¹⁷⁷ Mulgeetaa Getaachoo, ittigaafatamaa waajjira haqaa aanaa gommaa waliin af-gaaffii guyyaa 22-05-10 taasifame.

dhaabbilee daldalaa kanneenii Biirroo Haqaatiin waan mirkanaa'uuf diigumsi isaanis Biirroo kanaan ragga'uu qaba yaadni jedhus ni ka'a; namootni af-gaaffii deebisan tokko tokko ammoo barreeffama hundeeffama waldaa tokko Naannoo Oromiyaatti galmeessuun mirga waldicha irraa gibira walitti qabuu Oromiyaaf kenna jechuun gaaffilee garagaraa itti fufanii kan kaasan jiru.¹⁷⁸ Hojiin sanada mirkaneessuu, armaan olitti akkuma ibsame, hojii seeraa wajjiin deemuu sanadichaa qulqulleessuu malee hojii waldaa hundeessuu waan hin taaneef waa'ee aangoo seera daldalaa baasuu fi hundeessuu wajjiin kan wal-qabatu waan hin taaneef aangoon federaalaa fi naannoo dhimma itti ka'u hin qabu; hojii waldaa hundeeffame diiguu wajjinis kan wal-qabatu waan hin taaneef qaamni sanada mirkaneessu hojii diigumsa waldichaa keessa dhimmi galchu hin jiru.

Waldaa dhuunfaa ittigaafatamummaan isaa murtaa'e godinaatti ykn biirootti kan galmaa'u ta'uun isaa ifatti JBAH keessatti waan hin ibsamneef biirroon sadarkaa kanarra jiru ykn sadarkaa sanarra jiru galmeessuu hin qabu jechuun bakka itti walfalmanis jira.¹⁷⁹ Bakka tokko tokkotti godinni waldaalee daldalaa ni galmeesse, bakka biraatti ammoo hin galmeessu; aangoon barreeffama hundeeffamaa waldaa dhuunfaa i/g/m galmeessuu godina qofa jedhamee itti fudhatamus jira. JBAH barreeffama waldaalee daldalaa wajjiirri haqaa sadarkaa godinaa fi biirroo irra jiran galmeessuu akka danda'an aangessee kan jiru yoota'u akka seera daldalaatti jechi waldaa jedhu (company) dhaabbilee daldalaa lama ofkeessatti hammata- waldaa aksiyoonaa fi waldaa dhuunfaa ittigaafatamummaan isaa murtaa'e. Bu'uura kanaatiin, waldaa aksiyoonaa fi waldaa dhuunfaa i/g/m wajjiirri haqaa godinaa fi biirroo galmeessuuf aangoo ni qaba jechuu dha.

Mata-duree kana jalatti dhimma akka rakkotti ka'u tokkoo barreeffama hundeeffama waldaalee IMX mirkaneessuun kan wal-qabatuudha. Akka seerri daldalaa ajajutti barreeffamni hundeeffamaa hanga kaappitaala waldichi ittiin hundeeffamu of-keessatti hammachuu qaba; adeemsa hundeeffama IMX keessatti garuu mootummaan hanga kaappitaala waldichi ittiin hundeeffamu kan hayyamu erga barreeffamni hundeeffamaa mirkanaa'ee waldichis waajjira IMXti galmaa'ee booda. Biirroon Haqaa adeemsa haaraa fi seera daldalaa wajjiin hin deemne kana hordofee kan mirkaneessu yoota'u miseensota gidduutti waldhabdeen dhimma maallaqaa

¹⁷⁸ Kamaal Bakar, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Godina Addaa Magaalaa Adaamaa, 21/6/2010; Ganneet Taayyee AA BHO adeemsa galmeessaa ragalee fi kennaa hayyamaa irratti hojeta jiru (14-05-10)

¹⁷⁹ Girmaa Baqqalaa fi Amziyaa hajji, Abbootii Alangaa Godina Addaa Magaalaa Adaama, fi Kamaal Bakar, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Godina Addaa Magaalaa Adaamaa, 21/6/2010

irratti yoo uumamu barreeffamani hundeffama isaanii rakkoo kana hin furu; kun ammoo kaayyoo mirkaneessa barreeffamichaa ala ta'a jechuu dha.¹⁸⁰

D. Qaboo Yaa'ii Dhaabbilee Daldala Mirkaneessanii Galmeessuu

Qaboo yaa'ii murtii abbootii aksiyonaa yoo ta'u akka dhimma isaatti murtii sasalphaa ykn murtii barreeffama hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa hanga fooyyessuutti adeemu ta'uu danda'a. Fakkeenyaaaf, murtii maqaa, hangaa fi akaakuu kaappitaala, miseensota, hoggansa (boordii fi manajara) fi bakka teessoo dhaabbata daldala sana kan jijjiiru ta'uu danda'a yookaan ammoo hojii waldichi hojjetaa ture raggaasisuu ta'uus danda'a. Kanaafuu, murtiin kenname kun seera qabeessa ta'usaa adda baasuuf haala yaa'iin itti waamame, bakka yaa'iin itti taa'ame, hanga miseensota dhiyaatanii, eenyummaa fi hanga kaappitaala miseensotni dhiyaatanii fi filatan qaban, sanada abbaa qabeenyummaa qabeenya akaakuun bu'e ibsu, dandeettii miseensotaa fi kkf sakatta'amee qulqulla'u qaba. Qaboo yaa'ii mirkaneessuuf, kanaaf, tumaaleen seera daldala rogummaa qaban, barreeffama hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata dhaabbatichaa, qaboo yaa'ii waldichi duraan galmeessise dhiyeessisanii qulqulleessuun barbaachisaa dha.¹⁸¹

JBAHn qaboon yaa'ii dhaabbata daldala tokko bakka barreeffamni hundeffamaa fi dambiin ittiin bulmaata dhaabbatichaa duraan itti galmeeffametti dhiyaatee mirkanaa'u qaba jedha; qaboon yaa'ii tokko waajjira duraan waldichi itti galmaa'ee jirutti kan dhiyaate miti yoo ta'e, waajjirichi faayilli waldichaa bakka biraatti galmaa'ee jiru gara isaatti achii as dabarsuun sanadoota duraa wajjiin wal-bira qabuun kan galmeessu ta'a; faayilli duraanii achii as dabarsuu kan hin danda'amne yoo ta'e garuu waajjirri qaboon yaa'ii dhiyaateef sun mirkaneesee galmeessuu hin danda'u jechuu dha. Namootni af-gaaffii deebisan hojmaatni Biiroon Haqaa diriirse kun hojii isaaniitti gufuu akka ta'e ibsuun hojmaatni kun seeraa wajjiin kan deemu ta'usaa gaafatu.¹⁸² Ijoo kanarratti muuxannoo federaalaa yoo ilaalle, qaboon yaa'ii qaama aangoo sanada mirkaneessuu qabu kamiiyyuu biratti dhiyaatee mirkanaa'ee galmaa'u danda'a. Qaamni mirkaneessu sun qaboo yaa'ii dhiyaateef barreeffama hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata dhaabbatichaa duraan mirkanaa'ee jiru, hayyama daldala qaamni dhimmi ilaalu

¹⁸⁰ Tafarii Tufaa, abbaa adeemsa murtii haqaa kennisiisaa wajjirra haqaa magaalaa baatuu (26/5/2010), Masarat Guutanee, ittigaafatamuttuu waajjiraa haqaa aanaa amboo (03/05/10)

¹⁸¹ JBAH Biiroo Haqaa 2004, fuula 9, fi maanuwaalii sirna hojmaata galmeessaa fi mirkaneessa sanadotaa ejensii mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota fedeeraalaa, fuula 23

¹⁸² Tafarii Tufaa, ittaanaa ittigaafatamaa waajjira haqaa magaalaa baatuu, (26/5/2010); Girmaa Baqqalaa fi Amziyya hajii, Abbootii Alangaa Godina Adda Magaalaa Adaama 5/6/2010

kenne, qaboo yaa'ii dhaabbatichaa duraan galmaa'ee jiru, fi seerota rogummaa qaban hunda wal-bira qabee ilaaluun qaboo yaa'ii sana mirkaneessuu ykn mirkaneessuu dhiisuu danda'a. sana booda akka barbaachisummaa isaatti qaboo yaa'ii mirkanaa'ee galmaa'e qaama dhaabicha hundeesse, qaama barreeffama hundeffamaa isaanii mirkaneessee fi dhaabbaticha keessatti olkaa'uu ni danda'u; adeemsi kun adeemsa deeggarsa seeraa qabuu dha.

E. Waliigaltee Hojjetaa-Hojjechiisaa Mirkaneessanii Galmeessuu

Waliigaltee qaxarrii hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutti taasifamu mirkaneessee akka galmeessuuf aangoon seeraan Biiroon dhimmaa hojjetaa fi hawaasummaa Oromiyaatiif kennamee jira.¹⁸³ JBAHn Biiroo Haqaa bara 2004 irra deebi'iin fooyya'ee fi yeroo ammaa kanatti ittiin hojjetamaa jiru ammoo akka ibsutti waliigaltee qaxarrii kana Biiroon Haqaa mirkaneessuun akka galmeessu fi adeemsa raawwii hojii kanaa maal ta'uu akka qabu ibsee jira. Biiroon Haqaa labsii bara 2008/9 bahe kana cinatti dhiisuun JBAH bara 2004 bahe irratti hundaa'uun waliigaltee qaxarrii hojjetaa fi hojjechiisaa gidduutti raawwatu mirkaneessee galmeessaa jira; hojiin kunis sadarkaa Biiroo kaasee hanga aanaatti bal'inaan hojjetamaa dhimmoota jiran keessaa akka tokkootti kan fudhatmuu dha.¹⁸⁴

Labsiin aangoo qaamolee raawwachiiftuu tumu, labsiin 199/2008, kwt 24(17) irratti Biiroon Haqaa Ragaalee qaamoleen biroo akka galmeessaniif seeraan kennamanii ala jiran mirkaneessuun galmeessuu danda'a jechuu dha. Hima biraatiin, ragaalee waajirri biraa akka galmeessuuf aangoon kenname Biiroon Haqaa galmeessuuf aangoo hin qabu jechuu waan ta'eef waliigaltee qaxarrii hojjetaa-hojjechiisaa galmeessuun isaa tumaalee seeraa amma hojjiirra jiranii wajjiin hin deemu jechaa dha. Hojmaatni kun tumaa labsii 199/2008 kwt kwt 24(17) fi kwt 33(17) cabsuu qofa osoo hin taane mirga hojjetaa fi hojjechiisaa waliigaltee qaxarrii keessatti akka kabajamu taasisuu irratti miidhaa mataa isaatii qabaachuu danda'a. Gama kanaan, waliigalteewan qaxarrii waajjiraalee haqaa godinaa fi aanaatti mirkanaa'anii galma'aan gabaabinaan haa ilaallu:

¹⁸³ Miljalee lak 2, kwt 33(17)

¹⁸⁴ Waliigaltee qaxarrii Biiroo Haqaatiin galmaa'an baay'ee keessaa muraasa akka fakkeenyatti kaasuuf, Biiroo Haqaa Oromiyaa (09/5/2010) waliigaltee qaxarrii Raaheel Waldee fi Tashomee Ababee gidduutti raawwate, Waajjira Haqaa Godina Jimmaa (10/5/2010) waliigaltee qaxarrii Biyyaa Biloo fi Badiruu Musaa gidduutti raawwate akkasumas Waajjirri Haqaa Aanaa Gimbiitti gaafa (14/2/2010 Bultumaa Jaallataa fi Addee Abaaboo Baayyuu gidduutti raawwate simatanii mirkaneessuun galmeessaniiru.

Obbo Badiruu Musaa ogeessa fayyaa kan ta'e Obbo Biyyaa Biloo ogummaa qabuun akka isa tajaajiluuf bu'uura s/h/h kwt 1719, 1731, 2005 fi 2512 ji'atti qarshii 500 qaxarateera; waliigalteen kun wagga shanitti kan haareffamu ta'ee, fedhii bitaa fi mirgaatiin ala namni waliigalticha addaan kute kasaaraa akka kaffalu irratti waliigalameera; waliigaltichis Waajjira Haqaa Godina Jimmaatti mirkanaa'ee galmaa'eera.¹⁸⁵

Waliigalteen qaxarrii hojjetaa fi hojjechiisaa waajjirri haqaa mirkaneesse kun bu'uura seera hojjetaa-hojjichiisaan 377/96 yeroo ammaa hojjiirra jiruun osoo hin ta'iin bu'uura seera waliigaltee waliigalaa fi seera hojjetaa-hojjechiisaa haqameetiin kan raawwateedha. Waliigalteen qaxarrii bu'uura labsii 377/96tiin akka dhimma isaatti fedhii waliigaltootaatiin addaan cituu kan danda'u waan ta'eef mirga seerri hojjetaaf kenne- mirga hojjetaan fedhii isaatiin waliigaltee qaxarrii addaan kutuuf qabu- kan daangessuu dha.¹⁸⁶ Itti dabalees, bara 2010 kana keessa ogeessa fayyaa tokkoof miindaa ja'aa qarshii 500 kaffaluu fi fudhachuuf kaffaluuuf kan waliigalame kun waliigaltee dhugummaa hin qabne ykn mirga hojjetaa kan miidhu akka ta'etti kan fudhatamuu dha. Kanaaf, waliigalteen kun gama tokkoon gibira mootummaan qaxarrii kanarraa argachuu qabu dhoksuu yoo ta'u gama biraatiin ammoo osoo falmiin dhimma kanarratti ka'eellee waliigalteen kan dhiyaatu waan ta'eef mirga hojjetaa kan miidhuu dha.

Bifuma wal-fakkaatuun, waliigalteen qaxarrii obbo Bultumaa jaallataa fi Aadde Abaaboo Baayyuu gidduutti raawwatee fi waajjira haqaa aanaa gimbiitti mirkanaa'ee galmaa'e bifaa waliigalteen olitti bal'inaan dhiyaate kun raawwateen kan raawwatame yoo ta'u dogoggorri seera seera bu'uuraa waliigalticha keessatti kan mul'atuu dha. Itti dabalees, Aadde Abaaboon ogeettii fayyaa beeyiladaa waan taateef ogummaa isheetiin tajaajiluun alatti hojjechiisaan hayyama ogummaa daldalaan isheef kennametti fayyadamuun hojicha kan hojjetu yoo ta'u, sababa hayyama ishee kana fayyadamuuf waggaatti qarshii 2000 isheef kaffaluuuf waliigalaniiru.¹⁸⁷ Dhimmi hayyama ogummaa dadalaan dhimma of-danda'ee waliigalte biraatiin tumamu malee waliigaltee qaxarrii kana keessatti hammatamuu kan qabu hin turre; kanaafuu, waajjirri haqaa dhimmoota mirga hojjetaa fi hojjechiisaa ala jiran waliigaltee kana keessatti hammatamanii akka mirkana'an gochuu hin qabu ture.

¹⁸⁵ Waliigaltee qaxarrii Badiruu Musaa fi Biyyaa Biloo gidduutti raawwate, Waajjira Haqaa Godina Jimmaa, lak 0012850 gaafa 10/5/2020

¹⁸⁶ Fakkeenyaf, labsii hojjetaa-hojjechiisaa lak 377/96 kwt 27 fi 32

¹⁸⁷ Waliigaltee qaxarrii Obbo Bultumaa Jaallataa fi Aadde Abaaboo Baayyuu, Waajjira Haqaa Aanaa Gimbi, lak 03084/2010 (24/2/2010)

Waliigalteen qaxarrii hojjetaa fi hojjechiisaa waajjirri haqaa mirkaneesse, kanneen armaan olitti ibsamani fi kan biroo, baay'een isaanii mirgaa fi dirqama hojjetaa fi hojjechiisaa diddiriirsanii kan ka'an miti; duuchaatti bitaa fi mirgi waliigaluu isaanii qofa kan dubbatanii dha. Haala kanaan, mirkaneeffamuun waliigalteewan kanneenii mirgi hojjetaa fi hojjechiisaa waliigalootaa fi qaama sadaffaa biratti bifaa ifa ta'een akka hin hubatamne taasisa; kaayyoon mirkaneessuu-waliigaltichi akka ragaatti akka qabatamu gochuu-haala barbaadameen galma akka hin geenyetassisaa jechuu dha.

3.4. Sanadoota Mirkanaa'anii Galma'an Dhorkanii Tursiisuu

Qaamni sanada tokko mirkaneesse, haal-dureewwan lama guutanii yoo argaman, yeroo murtaa'aaf sanadichi hojiirra akka hin oolle daangessuu ni danda'a. Isaanis, sanadni jedhamu seeraa ala mirkanaa'ee kan galmaa'e ta'uun ragaa gahaatiin kan mirkanaa'e yoo ta'ee fi sanadichi atattamaan daangahuu yoo baate miidhaa salphaatti haqamuu hin danda'amne kan geessisu yoo ta'e namni dhimmichi na galcha jedhu yookaan qaamni mirkaneesse kaka'umsa mataa isaatiin sanadichi daanga'ee akka turu taasisuu ni danda'a.¹⁸⁸ Labsiin lak 922/2008 labsii 334/2008 akka bakka bu'u sababoota taasisan keessaa tokko qaamoleen sanada mirkaneessan dogoggoraan sanadni tokko mirkanaa'uu isaa dafanii hubatnaan yeroof sanadicha daangessanii akka tursiisan kan dandeessisu aangoo akka gonfatan taasisuu dha. Seerotni bu'uuraa fi JBAH qaamoleen sanada naannoo Oromiyaatti mirkaneessan ittiin hojetan waa'ee aangoo kanaa waan dubbatan waan hin qabneef, hubannoo fi raawwiin dhimma kana irratti jiru garagarummaa kan qabuu fi mirga uummataa kan hin kabachiifnee dha.

Qaamoleen sanada mirkaneessan, sanadni isaani mirkaneessan ragaa sobaa irratti hundaa'ee mirkanaa'uu isaa kallattii adda addaatiin hubachuu danda'u; hubataas jiru. Fakkeenyaaf, ittigaafatamaan waajjiraa haqaa sanada mirkanaa'e ofii isaa deebi'ee posti odiitii waan godhuuf sanadni mirkanaa'uu hin qabne kan mirkanaa'e ta'uu hubachuu ni danda'a; raawwataanis sababoota garagaraatiin dogoggoraan sanada hin malle mirkaneessuu isaa booda hubachuu danda'a; namni sanadni mirkanaa'e mirga isaa miidhu kamiyyuu kallattii garagaraatiin sanadni mirkanaa'e ragaa sobaa irratti hundaa'ee kan kennname ta'uu gabaasuu danda'u. Sanadoota mirkanaa'uu hin mallee kan mirkana'anii fi tarkaanfii qaamoleen mirkaneessan fudhachaa jiran armaan gadiitti gabaabsinee haa ilaallu:

¹⁸⁸ Miljalee lak 10, kwt 25

- Ogeessi hojii sanadaa hojjetan tokko mudannoo isaanii akkasitti ibsu: Jaartiin tokko ilama ishee bakka buusuf waajjira haqaa uulaagaa barbaachisu hunda guuttattee waan hin dhufneef unka irratti akka mallatteessitu gochuun yeroo biroo uulaaga jedhamee guutee ilmi ishee (bakka bu'aan) bakka bu'ummicha akka fudhatu gochuun gara mana isheetti akka galtu ta'e. Ilmi guyyaa biraa ulaagaa jedhamu guutee bakka bu'ummaa sana fudhatee kan gale yoo ta'u gaafa bakka bu'ummichi mallattaa'ee waajjiraa bahu bakka buustuu duutee jirti. Waajjirri sanada sana dogoggaraan kennuu isaa booda kan hubate yota'u ofii sanadichi akka dhorkamu/haqamu gochuu waan hin dandeenyeef gama mana murtiin akka itti adeemamu ta'e.¹⁸⁹
- Waajjirri Haqaa Godina Shawaa Lixaa murtii mana murtii hawaasummaa ragaa sobaa irratti hundaa'ee kenname irratti hundaa'uun bakka bu'ummaa lak L-sh 582/2005 gaafa 10/7/2005 bu'uura s/d/f/h/h kwt 58 kenneera; waajjirri haqaa aanaa Amboo fi waajjirri poolisii aanaa amboo murtiin mana murtii hawaasummaa ganda Abeebbee Dooyyoo ragaa sobaan raga-baatotni sadii kennan irratti hundaa'uun kan kenname ta'uu fi bakka bu'ummaan waajjira haqaa godinaatiin kennames ragaa sobaa irratti hundaa'ee kan kannamee fi mana murtii kan dogoggorsiise ta'uu qulqulleessaniiru.¹⁹⁰ Dhimma kana ilaachisanii xalayaa gara mana murtiitti barreessaniin namoota waajjira haqaa dogoggorsiisuun sanadni akka mirkanaa'u taasisan seeratti kan dhiyeessan ta'uu ibsaa hanga bakka bu'ummicha haqanitti deeggarsa hojii akka taasisaniif gaafataniiru.¹⁹¹ Bakka bu'ummaa kenname sana garuu hin haqne, bifaa ifa ta'eenis hin daangessine.
- Falmii Abbaa Alangaa godina Adda Adaamaa fi himatamtoota Misbaawu Sheekoo n-5 gidduu ture irratti himatamtuu 2^{ffaa} Sa'adaa Musxafaa waraqaa eenyummaa ishee irraa maqaa ishee haquun maqaa Urgoo Abdoo jedhu irratti barreessuun nagahee bakka manni jirenyaa adde Urgoo Abdoof ittiin kenname qabattee waajjira haqaa godina shawaa bahaa deemuun ragaa sobaa irratti hundooftee bakka bu'ummaa himatama 5^{ffaa} Fufaa Dhufeeraatiif kennun nagahicha qarshii 150,000.00tti gurguratteetti.¹⁹² Waraqaa eenyummaa sobaa irratti hundaa'uun bakka bu'ummaan kenname ragaa sobaa qaama mootummaatiin mirkanaa'e qaama mootummaa biroo biratti fudhama kan argachaa turee

¹⁸⁹ Masarat Guutanee, ittigaafatamuttuu waajjiraa haqaa aanaa amboo (03-05-10)

¹⁹⁰ Kifilee Leellisaa, Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaa 3/5/2010

¹⁹¹ Xalayaa Waajjirri Haqaa Godina Shawaa Lixaa gaafa 21-8-2006 lak Lsh 53/2006 gara Waajjira Haqaa Aanaa Ambootti barreessee fi Mana Murtii Aanaa Tokkee Kuttaayee fi Waajjira Poolisii Aanaa Ambootiif barreesse

¹⁹² Abbaa Alangaa vs. Misbaawu Sheekoo n-5, mana murtii godina adda adaamaa, galmee lak 26636, murtii gaafa 15/5/2010 kenname

fi mirga nama dhuunfaa kan miidhe ta'uu manni murtii mirkaneessee namootni gochicha keessatti hirmaatan hidhaa fi maallaqaan adabeera.

Sanadoota mirkanaa'uu osoo hin qabaatiin ragaalee hin malle irratti hundaa'uun mirkanaa'an waajjiraaleen haqaa kaka'umsa mataa isaaniitiin ykn iyyannoo abbaa dhimmaatiin ofiin daangessuu akka hin dandeenye kan ibsan yoo ta'u ogeessotni isaanii baay'een sanada mirkanaa'ee bahe tokko akka daangessan seerri isaan aangessu akka hin jirre ibsu¹⁹³ Waajjiraaleen haqaa hojii sanada mirkaneessuu keessatti kan dogoggoran yoo ta'e waliigaltee bakka bu'ummaa sana nama kennetti bilbilanii akka dhiyaatu taasisuun iyyannoo ofii isaatiin dhiyeessuun waliigalteen bakka bu'ummaa kennname akka haqamu iyyata akka dhiyeeffatu taasifama ykn dirqisiifama. Guca iyyatni akkasii irratti guutamullee qopheessanii jiru. Namni sun dhiyaachuu yoo hin dandeenye carraa waajjirri qabu sanadni kennname akka haqamuutti iyyata mana murtiitti dhiyeessuu dha. Ogeessotni sadarkaa naannoo irra jiran garuu labsiin lak 922/2008 aangoo yeroof sanada mirkanaa'e daangessuu kan isaanii kenne ta'uu fi kan itti hojjetan ta'uu ni ibsu.¹⁹⁴

Biroo Haqaa ala qaamoleen jiran garuu hojmaatni isaan qaban garagarummaa kan qabuudha; isaan kaan akka bisanitti, fakkeenyaaaf, abbaan taayitaa geejjibaa hojii sanada bittaa-gurgurtaa konkolaataa keessatti dogoggorii yoo uumame hanga maqaan abbaa libiree hin jijjiiramnetti sirreessuu akka danda'an ibsu; garuu sanada bittaa-gurgurtaa boodatti deebisuu akka hin dandeenye ni ibsu.¹⁹⁵ Ogeessotni ejensii misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa ammoo sanada ragaa sobaa/dogoggoraa irratti hundaa'uun mirkanaa'e daangessanii tursiisuu qofa osoo hin ta'iin sanadicha haquullee akka danda'an dubbatu.¹⁹⁶ Sanada mirkanaa'ee galmaa'ee bahe tokko ogeessotni mirkaneessan osoo abbaan dhimmaa dhiyaatee yaada isaa hin kenniinii fi manni murtii dhimmicha irratti ajaja kana akka raawwatan isaan dandeessu hin kenniin haquu hin danda'an. Kanaafuu, hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu jalqabaa hanga dhumaatti mirgaa

¹⁹³ Kifilee Leellisaabakka bu'aa abbaa adeemsa hojii ragaalee galmeessuu fi hayyama Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaa (3/5/2020); Baacaa Ittafaa, dokmanteeshinii adeemsa galmeessaa ragaalee fi kennaa hayyamaa Waajjira Haqaa Aanaa Gimbi (09-05-10);

¹⁹⁴ Abdulkariim Abbaaddiggaa fi Ganneet Tayyee, abbootti alangaa BHO adeemsa galmeessaa ragalee irratti hojetan (14-05-10)

¹⁹⁵ Abusalaam Abdurahaman, Abbaa Adeemsa Hojii Gahumsa Konkolaataa, Abbaataayitaa Geejjibaa Godina Harargee Lixaa, 1/5/2010; Obbo caalaa Garmaamee, Abbaa Adeemsa Hojii Gahumsa Konkolaataa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa; Waganee Damisee, raawwataa galmeessa ragaalee abbaa taayitaa geejjibaa GAO NF, 7/5/2010

¹⁹⁶ Tashoomaa Dhugaasaa A/adm/Bul/Qab/Lafaa bulchiisnsa magaalaa Amboo fi Kifilee Dagafaa Abbaa adeemsa Hoj/Xiqqaa galmeessaa fi mirkaneessa ragaalee magaalaa Najjoo (04-05-10);

fi dirqama ogessotni waajjira haqaas ta'e waajjira haqaa ala jiran qaban hanqina bal'aa kan qabu ta'uusaa daataan kanneen ragaa argisiisan keessaa akka isaan tokkotti kan fudhatamanii dha.

3.5. Fudhatamummaa Sanadoota Mirkanaa'anii Akka Ragaatti Mana Murtiitti Dhiyaatanii

Sanadni tokko tokko qaama aangoo qabu biratti kan hin galmoofne yoo ta'e fudhatama akka hin qabne seerotni dhimmi ilaalu tumanii jiru. Fakkeenyaaaf, sanadoota mirga qabiyyee lafa baadiyyaa dabarsan, sanadoota aangoo bakka bu'ummaa kennanii fi haqan, sanadoota hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaata waldaalee ilaallatanii fi kkf mirkanaa'anii yoo galma'an malee fudhatama akka hin qabaanne seerri ni tuma. Tumaalee seeraa kanneen haala manni murtii itti hubachuun hojiitti hiikaa jiru gargarummaa kan qabuu dha.

Sanadootni mirkanaa'anii galmaa'an ragaalee amantaan guutuun irratti gatamuu akka ta'e labsiin lak 922/2008 kwt 23(1) irratti tumee jira. Hima biraan, sanadootni mirkanaa'anii galmaa'an hanga mana murtiin hin haqamnetti ragaa amansiisaa ta'anii tajaajilu; akka ragaatti mana murtiitti yoo dhiyaatan, manni murtii simatee sanadoota sana irratti hundaa'ee murtii kenna. Sanadootni galmaa'uu hin qabne akka ragaatti mana murtiitti yoo dhiyaatanii fi amanamummaa isaanii irratti falmiin yoo ka'e hayyama mana murtiitiin dhimmi kun akka ijoo falmiitti ka'ee keessummaa'uu danda'a malee ragicha irratti abbootii dhimmaatiin gaaffiin waan ka'e qofaaf fudhatama hin dhabu.

Sanadoota mirkaneessuu wajjiin wal-qabatee yaadni akka gaaffiitti dhiyaatu tokko garagarummaa fi tokkummaa sanada mirkaneessuu fi tembera sanadootatti dhoobuu dha. Haaluma kanaan, mata-duree xiqqa kana jalatti, manni murtii sanadoota mirkanaa'anii dhiyaatan madaallii ragaa irratti ulfaatina akkamii akka kennuu fi waliigalteewwan seerri yoo mirkana'a'an malee ragaa fudhatamummaa qaban hin ta'an jedhuu attamitti akka keessummeessu dhimmoota qabatamoo kaasuun ilaaluu yaalla.

3.6. Sanadoota Seerri Mirkanaa'uu Qabu Jedhuu Akka Ragaatti Simachuu

Sanadoota seerri mirkanaa'uu qabu jedhu akka seerri ajajutti mirkanaa'anii ykn osoo hin mirkanaa'iin akka ragaatti mana murtiitti dhiyaachuu danda'u; sanadoota akkasii keessaa tokko sanadoota mirga qabiyyee lafaa dabarsuu wajjiin walqabatanii dha. Waliigalteewwan mirga qabiyyee lafa baadiyyaa dabarsan- waliigalteewwan kira, kennaa, dhaamoo fi ooyiruu walitti siqsiisuu- Biiroo bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaatti dhiyaatanii mirkanaa'uun galmaa'uu akka qaban labsii fi dambiin lafa baadiyyaa ni tumu. Taateewan/bu'aa galmaa'uu

ykn galmaa'uu dhabuu waliigalteewwan kanaa irratti ejjennoo abbootiin seeraa qaban bakka gurguddaa lamatti qoodamuu kan danda'uu dha. Isaanis,

- ✓ Ejjennoon tokkoffaan akka ibsutti waliigalteewwan mirga qabiyyee lafaa dabarsuu irratti raawwataman qaama aangoo qabu biratti kan hin galmoofne yoo ta'e fudhatama hin qabu kan jedhanii dha.¹⁹⁷ Fakeenyaaf, falmii Caalaa Baalii fi Xilahuun Manbaruu n-2 irratti Mana Murtii Aanaa Ambotti kennname, fi falmii Isheetuu Bayyanaa fi Hundee Sobbooqaa irratti Mana Murtii Olaanaa Godina Kibba Lixa Shawaa irratti kennamanii fi armaan gaditti ibsaman akka agarsiisanitti waliigalteen kira qabiyyee lafa baadiyyaa qaama aangoo qabu biratti kan hin galmoofne taanaan fudhatama hin qabatu jechuun murtiin kennameera.
- ✓ Ejjenoon lammaffaa akka ibsutti ammoo waliigalteen qabiyyee lafa baadiyyaa irratti raawwatamu sababa waliigaltichi hin mirkanoofneef ykn hin galmoofnee qofaaf kufaa ta'uu hin qabu kan jedhuu dha. Akka yaada kanaatti waliigalteewwaan dhimma lafa waliin wal-qabate akkaataa aadaan taasifamaan akka mirkanaa'aniif ykn galmaa'aniif seerri hin dirqisiisu; garuu waligaltee kira qonna hammayaaf yoo ta'ee waliigaltichi qaama dhimmi ilaalun mirkanaa'e kan hin galmoofne taanaan fudhatama hin qabu.¹⁹⁸ Murtiwwan bu'uura yaada kanaatiin kennaman baay'ee keessa muraasa akka armaan gadiitti haa ilaallu: Himataa Caalaa Baalii, himatamaa Xilaahuun Manbaruu lafan kontiraata fuudhe qotachuun galiin argachuu malu waan nadhabsiiseef qarshii 8,000 akka naaf kaffalu jechuun himateera.¹⁹⁹ Himatamaanis, gama isaatiin, lafa jedhame kana nama Dhugaasaa Naga'aa jedhamurraa kan kireeffate ta'uu ibsuun namni kun waamamee falmiitti akka dabalamu gaafateera. Waamamaan, abbaan qabiyyee, ani lafa koo himatamaattan kireesse; himataatti lafa kireessuu hin qabu, inni waliigaltee sobaa barreessuun mallattoo koo fakkeessee mallateesse malee ani isatti hin kireessine jedheera. Himataan ammoo mallattoon isaa akka qoratamu gaafateera. Manni murtii mallattoo qorachiisutti deemuun dura fudhatumummaa sanadichaa/waliigaltichaa qulqulleessuun barbaachisaa dha jechuun waliigalteen kira qabiyyee lafaa kun akka seerri ajajutti qaama dhimmi ilaalu biratti mirkanaa'uun kan galmeeffame waan hin taaneef fudhatama hin qabu jechuun murteesseera. Murtii kanarratti ol'iyyatni mana murtii olaana godina

¹⁹⁷ Dirribaa Olii fi Lammaa Tuujii Abbootii seeraa Mana Murtoo Ol'aanaa Go/Sh/Lixaa (3/5/2010)

¹⁹⁸ Dirribaa Olii fi Lammaa Tuujii Abbootii seeraa Mana Murtoo Ol'aanaa Go/Sh/Lixaa (3/5/2010)

¹⁹⁹ Caalaa Baalii vs. Xilahuun Manbaruu fi Dhugaasaa Nagaa, mana murtii aanaa amboo, galmee lak 48096 (Gaafa 05/3/2010)

shawaa lixaatiif dhiyaate; manni murtichaas murtii kenname kufa gochuun manni murtii aanaa raga-baatoota waliigaltee kira lafaa lamaan caqasaman irratti barreffaman dhiyeessisee akka jecha ragummaa isaanii kennan gochuun irra deebi'ee murtii akka kenu ajajeera.²⁰⁰ Haaluma wal-fakkaatuun, falmii Isheetuu Bayyanaa fi Hundee Sobbooqaa gidduu ture irratti Manni Murtii Waliigala Oromiyaa murtii Manni Murtii Olaanaa Godina Kibba Lixa Shawaa kenne diiguun murtii olitti kennamee wajjiin kan wal-fakkaatu kennee jira.²⁰¹ Falmii Bakaree Waaqgaarii fi Baqaanaa Cimsaa²⁰² irratti himatamaan lafa kontiraata narraa fudhee osoo naaf hin deebisiin waan hafeef akka naaf deebisu jechuun himata dhiyeesseera himataan; himatamaan gama isaatiin kartiraata bara 2002 hanga 2006tti kanan fudhadhe waan ta'eef kontiraata koo xumuruuf wagga tokkotu hafa jedheera. Manni murtii falmii afaanii fi **waliigaltee hin mirkanoofnee** irratti hundaa'uun himatamaan lafa jedhame hanga bara 2006tti kireffatee kan qabate malee humnaan kan qabate waan hin taaneef himatni dhiyaate kufaadha jechuun murteesseera. Ittidabalees, Labsiin lafa baadiyyaa abbaan qabiyyee nama bira waliin ta'uun lafa isaa waliin misoomsanii itti fayyadamuu akka danda'anii fi waliigalteen gama kanaan raawwatamus galmaa'uun akka qabu ni tuma. Haala kanaan, abbootiin qabiyyee nama bira waliin ta'uun lafa isaanii bunaan, baargamoon, maangoon, abukaadoon fi jimaan kan misoomsan yoo ta'u daangaan yeroo waliin ittifayyadamuu lafa kanaa seeraan addaan bahee hin beekamne. Sababa waliin misoomsuu kanaatiin lafti haala seerri ajajuun alatti nama biraatti darbaa jira; dhimmi kunis aguuggii seeraa gahaa argateera jechuun ni rakkisa. Waliigalteen gama kanaan taasisamu galmaa'uun kan qabu ta'u fi daangaa yeroo murtaa'aa qabaachuu akka qabu adda baafamaa kan hin jirre ta'u murtiin armaan gadii akka fakkeenyatti ni akeeka:

Falmii Gataachoo Geereroor fi Taaddasaa Daarofaa irratti²⁰³ himataan lafa qabiyyee himatamaa waliin misoomsuuf waliigalaniiru; waliigaltee kanarratti daangaan yeroo waliigalteen kun itti xumuramuu kan hin ibsamne yoo ta'u waliigaltichis qaama dhimmi ilaalu biratti hin galmoofne. Manni murtii waliigaltee hin galmoofnee fi daangaa yeroo

²⁰⁰ Caalaa Baalii vs. Xilahuun Manbaruu fi Dhugaasaa Naga'aa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Lixaa, galmee lak 16727 (gaafa 23/4/2010)

²⁰¹ Isheetuu Bayyanaa vs. Hundee Sobbooqaa, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, galmee lak227146 (gaafa 24/03/2008); Mana Murtii O Laanaa Godina Kibba Lixa Shawaa, galmee lak 28009 (gaafa 01/6/2005)

²⁰² Bakaree Waaqgaarii vs. Baqqaanaa Cimsaa, Mana Murtii Aanaa Najjoo, galmee lak 13181

²⁰³ Geetaachoo Geereroor vs. Taaddasaa Daroofaa , Mana Murtii Aanaa Gommaa, galmee lak 31450 (17/2/2009)

isaatii waliin hojjechuu hin murtoofne osoo hubatuu akka waliigaltee seera duratti fudhatama qabuutti ilaaluun murtii kenneera.

Murtiwwan olitti eeraman irraa hubachuun akka danda'amutti waliigaltee dabarsa mirga qabiyyee lafa baadiyyaa ilaallatan kan hin galmoofnee fi hin mirkanoofne ta'uun isaanii seera duratti fudhamummaa isaanii kan gadi buusu miti erga jedhu kan dabarsan baay'ee dha. Walsimuu dhabuun seeraa fi raawwii seerichaa (keessumaa hiikkoo manni murtii itti kenu) kaayyoo seerichaa gufachiisuu cinatti hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadota dabarsa mirga qabiyyee lafa baadiyyaatiif namootni xiyyeffannoo barbaachisu akka hin kennine kan taasisuu akka ta'etti kan fudhatamuu dha.

3.7. Sanadoota Mirkanaa'anii Akka Ragaatti Dhiyaatan Irratti Falmii Ka'an

Armaan olitti akka ilaalle sanadootni qaama mootummaatiin mirkanaa'anii galmaa'an carraa ragaa sobaa irratti hundaa'anii kennamuu qabu; sanadoota akkasii mana murtiin kan hin haqamne yoo ta'ee fi falmiin irratti yoo gaggeeffame akkamitti keessummeeffamaa akka jiru fakkeenya tokko fudhannee haa ilaallu:

Fakkeenyaaf, falmii Zabiibaa Musaa fi Amaan Bariisoo²⁰⁴ gidduu ture irratti lafa bulchiinsi magaalaa maqaa himattuun galmeessee kenneefii jiru irratti osoo himattuun biyya alaa jirtuu ragaa sobaa irratti hundaa'uun bakka bu'ummaan addaa nama Obbo Fu'adi Jamaal jedhamuuf kenname; bakka bu'aan waliigaltee waajjarri haqaatiin mirkanaa'etti fayyadamuun himatamaa ammaatti gurgure. Yeroo himattuun biyya alaatii galtu lafa ishee irratti manni ijaaramee jira; himatamaan lafa ishee akka gadi dhiisuuf himanna yoo dhiyeessitu Manni Murtii Aanaa Aanaa Adaamaa fi Olaanaa Godina Adda Adaamaa himatamaan waliigaltee bakka bu'ummaa qaamni seeraa mirkaneesse irratti hundaa'uun kan bitate waan ta'eef mirga isaa dhabuu hin qabu jechuun himata ishee kuffisaniiru. Mirgi ishee sarbameera. Bifuma wal-fakkaatuun, himanna Abbaa Alangaa fi Misbaawu Sheekoo n-5 gidduu ture irratti lafa qabiyyee aadde Urgoo Abdoo aaddee Sa'adaa Musxafaa waraqaa eenyummaa sobaatiin ani Urgoo Abdooti jettee lafa qabiyyee aadde Urgoo Abdoo irratti bakka bu'ummaa addaa Obbo Fufaa Dhufeeraatii latte, Obbo Fufaa Dhufeeraa ammoo ragaa bakka bu'ummaa fudhateen laficha nama biraatti gurgure. Manni murtii waliigalteen gurgurtaa sun sanada bakka bu'ummaa qaama mootummaatiin kenname waan ta'eef sababa itti diigamu hin qabu jechuun murteesseera.

²⁰⁴ Zabiibaa Mussaa vs. Amaan Bariisoo, Mana Murii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, galmee lak 25546 (16-06-2009)

Murtii kana irraa akka hubatamutti sanadni qaama aangoo qabuun mirkanaa'e tokko irratti hundaa'ee mirkanaa'e sanada amantaan irratti gatamu akkasumas hariiroon hawaas-dinagdee sanada kana irratti bu'uureffachuun hundaa'e seera duratti fudhatama kan qabu ta'uu mirkaneesseera. Murtii faallaa murtii kanaa ta'e tokko ammoo akka armaan gadiitti haa ilaallu:

Falmii Huseen Muhammad n 4 fi Faaxumaa Huseen n-3 gidduutti²⁰⁵ Mana Murtii Godina Jimmaatti gaggeeffame irratti murtii kennname haa ilaallu. Himatantu 1ffaan qabeenya mana abbaa gamoo darbii tokkoo dhaalaan himatamtootni abbaa isaaniirraa argachuu danda'an mana murtiitti dhiyaatanii murteessisiisuufiin maqaa abbaa qabeenyummaa manichaas gara maqaa isaanitti akka naannessan akkasumas mana maqaa isaaniitti naanna'u sana ammoo akka gurguran, qaama sadafkaatti akka dabarsaniif aangoo bakka bu'ummaa addaa gaafa 20/2/2000 Waajjira mirkaneessaa fi galmeessaa sanadoota Federaalaatti kennaniiru. Himatantuun mana maqaa himattootaatti naanna'e aangoo bakka bu'ummaa sana irratti hundaa'uun nama biraatti Waajjira Haqaa Godina Jimmaatti bakka bu'ummaa kennun bakka bu'aan lammafaan kun gaafa 15/3/2009 nama biraatti manicha gurgurtetti; waliigaltichis mirkanaa'uun maqaan abbaa qabeenyummaas gara bitataatti naanna'eera. Himatootni bakka buutuu fi nama mana sana bite walitti akka himatanitti himatantuun manicha akka eegduuf itti kennamee osoo jiruu bakka bu'umaa dhugummaa hin qabne irratti hundaa'uun kan gurgurte waan ta'eef waliigalteen bittaa-gurgurtaa manichaa akka diigamu gaafataniiru. Himatamtootni deebii kennaniin himatantuun bakka bu'ummaa kennameef irratti hundaa'uun kan gurgurte ta'uu fi bitaatan ammoo aangoo bakka bu'ummaa qaama aangoo qabuun mirkanaa'e irratti hundaa'uun kan bitate yoo ta'u qaamni aangoo qabus waliigalticha mirkaneessuun gara maqaa isaatti manichi naanna'eefii akka jiru ibsaniiru. Manni murtii seeraa fi ragaalee xiinxaluun waajjiri bakka bu'ummaan kennname bakka bu'ummichi waajjirichaa bahuu sakatta'ame kan dhabame waan ta'eef, manichi nama mirga (aangoo) seerri gaafatu qabuun kan gurgurame miti. Namni mirga hin qabne dabarsuu waan hin dandeenyeef, namni manicha bite abbaa qabeenya manichaa ta'uu waan hin dandeenyeef bu'uura s/h/h kwt 228492), 1995 fi 1996tiin waliigalteen bittaa-gurgurtaa manichaa diigamee himatootaaf akka deebi'u murteesseera. Namni manicha bite maallaqa itti baase himattuu irraa mirga deeffachuu akka qabus murteesseera.

²⁰⁵ Huseen Muhammad n 4 vs. Faaxumaa Huseen n-3, Mana Murtii Godina Jimmaa, galmeek lak 40072 (19-03-2010)

Murtii armaan oliirraa akka hubatamutti Waajjirri Haqaa Godina Jimmaa sanada sobaa ykn sanada Ejensii Mirkaneessaa Fi Galmeessa Sanadoota Federaalaatiin mirkanaa'ee fi haftee isaa argamuu dhabe irratti hundaa'uun sanada amantaan irratti gatamu (bakka bu'ummaa sadarkaa lammaffaa) bakka bu'ummaa dogoggora qabu irratti hundaa'e kenne. Bakka bu'ummaan sadarkaa lammaffaa irratti kennname kun qaama aangoo qabuun kan kennname waan ta'eef mirgi nama sanada kanarratti hundaa'ee sochii hawaas-dinagdee keessa galee fi sochii hawaas-dinagdee sanas qaama aangoo qabu biratti mirkaneessisee galmeessise kabajamuu qaba ture.

3.8. Hojii Sanadoota mirkaneessuu fi Tembeera Dhoobuu

Adeemsa mirkaneessa sanadootaa keessatti hojiiwan hojjetaman keessaa tokko tembeera sanada mirkanaa'utti dhoobuu dha; osoo tembeerri itti hin dhoobamiin sanadni tokko mirkanaa'uun galmaa'ee bahii ta'uu hin qabu.²⁰⁶ Sanadootni mirkanaa'anii galmaa'an hundi tembeera dhoobbachuu kan qaban yoo ta'u sanadootni tembeera dhoobbatan hundi garuu sanadoota mirkanaa'anii galmaa'an miti. Sandoota mirkanaa'uun galmaa'uu qaban olitti kan ilaalamani yoo ta'an sanadootni tembeera dhoobbachuu qaban garuu baay'ee dha. Labsiin tembeeraa lak 110/98 kwt 3 sanadoota tembeerri irratti dhoobamuu qaban tarreessee jira; isaanis, barreeffamaa hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa, waliigaltee araaraa, dhorkii, waliigaltee kusa-meeshaalee, waliigaltee, walta'iinsaa fi ibsa isaanii, waliigaltee qabsiisanii liqeeffachuu, waliigaltee gamtaa, waliigaltee kira fi qabsiisanii liqeeffachuu, waliigaltee bakka bu'iinsaa, mirga abbaa qabeenyummaa galmeessisu, fi sanadoota biroo dha. Bu'uura tumaa seera kanaatiin, sanadootni caqasaman kanneen osoo hin mallatoefffamiin ykn mallatoefffamaa osoo jiranii kaffaltiin tembeeraa raawwatamuu qaba.²⁰⁷

Sanadootni kanneen kaffaltii tembeeraa osoo hin raawwatamiin kan mallatoefffame yoo ta'e qaama ragummaaf barbaadu biratti yookaan qaama mootummaa biratti akka waliigalteetti ykn akka ragaatti fudhatamuu akka hin qabne labsichi kwt 10(1) jalatti tumee jira. Kaffaltii tembeeraa raawwachuu fi fudhatamummaa sanadootaa mirkaneessuu irratti falmiin hanga mana murtiitti yoo deemu ni mul'ata. Fakkeenyaaf,

Falmii Taammiruu Kabbabaa fi Magarsaa Darajje gidduutti gaggeefffame irratti²⁰⁸ himataan qarshii 500,000.00 narraa liqeeffatee na galchuu waan dideef maallaqa caqasame kanaa fi dhala isaa akka naaf kaffalu jechuun himata dhiyesseera; himatamaan

²⁰⁶ Miljalee lak 25, kwt 7(1e)

²⁰⁷ Miljalee olii, kwt 7

²⁰⁸ Tammiruu Kabbabaa vs. Margaa Darajje, mana murtii godina shawaa lixaa, galmee lak 16168 (2-4-2010)

gama isaatiin, waliigalteen akka ragaatti dhiyaate kaffaltii temberaa irratti hin raawwatamne waan ta'eef bu'uura labsii 110/90 kwt 10(1) fi labsii temberaa Oromiyaa lak 77/94 kwt 10(1) tiin mana murtiitti akka ragaatti kan dhiyaatu miti; kanaaf, himatni dhiyaatu kufaa ha ta'u jechuun falmeera. Manni murtii falmii bitaa-mirgaa madaaluun labsiileen kanneen waliigalteen hundi keessumaa waliigalteen liqaa kaffaltii temberaa irratti raawwachuu akka qabu hin ibsu waan ta'eef bu'uura kwt 10(1) waliigaltee fudhatama dhabu miti; itti dabalees bu'uura seera hariiroo hawaasaa kwt 1720(2)tiin kaffaltiin tembeeraa waan hin kaffalamneef waliigalteen tokko fudhatama akka hin dhabne tumee jira. Kanaafuu, waliigaltichi fudhatama kan qabu waan ta'eef mormiin sadarkaa duraa dhiyaate kufaa dha jechuun murteessee jira.

Seerri hariiroo hawaasaa kwt 1720(2) tumaaleen seera kaffaltii tembeeraa, galmeessa ragaalee fi gibraa raawwachuu dhabuu isaaniitiin waliigalteen taasisfame tokkoo fudhatamummaa hin dhabu jedha. Labsiin tembeeraa garuu waliigalteewwan caqasaman tembera dhoobbachuu yoo baatan fudhatama akka hin qabne tumee kan jiru yoo ta'u labsiin sun labsiin seera hariiroo hawaasa hojiirra erga oolee wagga 38 booda kan tumame waan ta'eef labsiin tembeera kun s/h/h kwt 1720(2) kan fooyesse fakkaata. Ija kanaan kenniinsi murtichaa seerawaa miti jechuun ni danda'ama.

3.9. Bu'aa fi Miidhaa Qaamolee Garagaraatiin Sanada Mirkaneessanii Galmeessuu

Boqonnaa lammaffaa keessatti akka ilaalle, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bara 2000 keessaa qaamolee garagaraatiin akka hojjetamu kallattiin kan kaa'ame yoo ta'u, qaamoleen dhimmi ilaalu hojicha ofitti fudhatanii akka hojjetanitti gahee hojii isaanii keessa akka tokkotti fudhatamuun labsii 170/2004tiin bu'uura seeraa argateera. Qaamoleen hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka hojjetaniif seeraan kan aangeffaman lakkofsan Jaha. Isaanis, Biirroo Haqaa, Biirroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa, Biirroo Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa, Waajjira Dabarsa Manneenii Bulchiinsa Magalotaa, Ejensii Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa, fi Abbaa Taayitaa Gejjibaa dha. Biirroo Haqaa irraan kan hafe qaamoleen sanada mirkaneessan kanneen waliigalteewwan gahee hojii isaanii idilee wajjiin wal-qabatan simatanii mirkaneessuun galmeessanii ol-kaa'u.²⁰⁹ Biiroon Haqaa waliigalteewwanii fi sanadoota biroo

²⁰⁹ Miljalee lak 2, kwt 24 (17), 27(9), 28(5), 33(17), fi 38(9 fi 14), Dambii Magaalota Mootummaa Naannoo Oromiyaa Lak 186 /2008, kwt 9(7)

qaamoleen eeramanii fi kan biroo mirkaneessanii ala jiran hunda mirkaneessuuf seeraan aangoo argateera.²¹⁰

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka mootummaa federaalaatti Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadaa Federaalaa qofaatiin hojjetama; waliigaltee kira, qabsiisanii liqeeffachuu, bakka bu'ummaa, bittaa-gurgurtaa fi waliin fayyadamu manaa, qabiyyee lafa magaalaa fi baadiyaa, konkolaataa, mirga qabeenya kalaqa sammuu, qabeenya fuudhaa-heeruma dura qaban galmeessuu, qacarrii, waliin hojjechu, qaboo yaa'ii fi kkf daangaa Itoophiyaa keessatti argaman hunda mirkaneessuun galmeessa.²¹¹ Labsiin kun Mootummaalee naannoo irrattis raawwatiinsa kan qabu ta'uu fi qaamni hojii kana hojjetu hundeffamuu akka qabu kallattii kaa'ee jira.²¹² Qaamni hojii kana akka naannotti hojjetu meeqa ta'uu akka qabu bifa iftoomina guutuu qabuun kaa'uu irratti hanqina kan qabu yoo ta'eliee dhangala'iinsa tumaalee seerichaa fi hiikkoo seeraatti fayyadamuun labsichi mootummaaleen naannoo qaama hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu meeqa hundeffachuu akka hayyamu/kallattii kaa'u haa ilaallu.

Labsicha kwt 4 jalatti sadarkaa mootummaa federaalaatti qaamni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu Bulchiinsota Magaalaa Finfinnee fi Dirre Dawaa keessatti hojjetu tokko akka hundeffamu teechiseera; Dambiin lak 379/2008 tumaa labsii kanaa irratti hundaa'uun qaama tokko hundeesseera. Keewwata 4tti aanee keewwatni dhufu (kwt 5) *mootummaaleen naannoo qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu hundeessu* kan jedhu yoo ta'eliee kallattii tumaalee olitti eeramaniin yoo dubbifame hiikkoo tokkoo tokkoon mootummaalee naannoo qaama hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu tokko tokko hundeffatu jedhu dabarsa. Kanaaf, Oromiyaa keessatti qaamni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu tokko qofa ta'uu akka qabutti labsichi kallattii qabsiisee jira jechuun ni danda'ama. Itti dabaluunis, labsichi kwt 3 jalatti *mootummaalee naannoo keessatti qaamni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu...jechuun jecha baaqqee ta'een caqaseera*. Kanaaf, bu'uura labsii kanaatti, akka naannoo Oromiyaatti, qaamni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu qaama tokko qofa ta'uu akka qabu kallattii kaa'ee jira jechuun ni danda'ama.

Yeroo si'anaa kanatti, akka Naannoo Oromiyaatti, hojiin sanada mirkaneessuu qaamolee garagaraatiin hojjetamuun miidhaa ykn bu'aa qabaachuu isaa ilaachisee daataa qaamolee

²¹⁰ Miljalee lak 2, kwt 24(17)

²¹¹ Labsii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadoota lak 922/2008, kwt 4 fi Dambii Hundeeffama Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, lak 379/2008 kwt 6,

²¹² Miljalee lak 2, kwt 3

garagaraa irraa walitti qabameera. Ijoo kana irratti daataan walitti qabame yaadota waliin faallaa ta'an lama agarsiiseera: yaadni tokkoffaan hojiin kun qaamolee garagaraatiin hojjemuun isaa bu'a-qabeessa ta'uu kan ibsu yoo ta'u, yaadni lammaffaan ammoo hojiin sanada mirkaneessuu qaama tokkoon hojjetamuun qabaa kan jedhuu dha. Yaadotni lamaan kanneen wal-duraa duubaan akka armaan gaditti gabaabinaan dhiyaataniiru:

Hojiin sanada mirkaneessuu qaamolee garaagaraatiin hojjetamuun isaa saffina hojii sanada mirkaneessuu fi deddeebii abbootii dhimmaa hir'isuu irratti gumaacha akka qabutti daataan walitti qabame keessaa hangi tokko ni agarsiisa. Isaanis,

- Namootni af-gaaffii deebisanii fi qaamolee haqaa ala jiran baay'een isaanii hojiin sanada mirkaneessuu gama isaaniitiin hojjetamuun sirrii akka ta'ee fi bu'aa hedduu akka qabu ibsu.²¹³ Qaamolee haqaa keessaa ogeessotni muraasnus yaada kana deeggaraniiru.²¹⁴
- Qaamoleen Biiroo Haqaa ala jiran sanada gahee hojii isaanii idilee wajjiin walqabatan kan mirkaneessan yoo ta'u sanadni haadhoo, fi ogeessotni haalaa fi seerummaa dhimma waliigalteen irratti raawwatuu qulqulleessan waajjira dhimmichi ilaallatu jiru. Fakkeenyaaaf, waliigaltee konkolaataa kireessuu, qabsiisanii liqeeffachuu fi bittaa-gurgutaa kan raawwatu abbaa taayitaa geejjibaa yoo ta'u sanadni abbaa qabeenya fi haala konkolaatichi irra jiru ibsu fi idaa irraa bilisa ta'uusaa agarsiisu waajjira abbaa taayitaa geejjibaa jira; bittaa-gurgurtaa konkolaataa raawwachiisuuf jecha tilmaama konkolaataa fi galii mootummaaf galu kan raawwatan ogeessa waajjirichaati. Abbootiin dhimmaa waliigaltee bittaa-gurgurtaa konkolaataa mirkaneessisuuf jecha gara waajjirichaa yoo deeman, waajjirichi sanada isa bira jiru baasee ogeessota isaatti fayyadamee konkolaataa dhiyeessisuun gatii konkolaataan sun baasu shallagsiisuun galii mootummaa kaffalchiisee waliigaltee dhiyaate mirkaneessa. Osoo waliigalteen bittaa-gurgurtaa konkolaataa qaama biraan raawwata ta'ee, qaamni sun akka waliigalteen sun dhiyaateen konkolaatichi idaa ykn dhorkii jala bilisa ta'uu fi gatii konkolaatichi baasu shallagee akka ergutti xalayaan abbaa dhimmaa gara abbaan taayitaa geejjibaatti erga. Abbaan taayitaa geejjibaa dhimmoota eeraman kanneen qulqulleessee xalayaan gara

²¹³ Masfin G/Igzaabiher, A/Adeemsa bobbaattii konkolaataa Abbaataayitaa Geejjibaa Magaalaa Baatuu (25-5-2010), Tafarii Saamuel, ogeessa waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Bishooftuu (30-5-2010); Tafarii Saamuel, Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Bishooftuu (22-5-2010)

²¹⁴ Dajanee Gonfaa fi Yashii Laggasee, abbootialangaa waajjira haqaa aanaa sabbataa (8-5-2010), Abdusalama Yesuuf, hogganaa waajjira; Abdallaa Muhammad, a/a waajjira haqaa aanaa Hirnaa (2-5-2010)

qaama waliigaltee raawwachiiisutti deebisa. Kanaaf, adeemsi haaraan kun deddeebii abbootii dhimmaa ni xiqqeessa jechuu dha.²¹⁵

- Armaan olitti akka ibsame, waliigalteen qabeenyaa irratti taasifamu qaama sanada dhimma waliigalteen irratti raawwatuu qabu biratti taasifamuun deddeebii abbaa dhimmaa hir'isuun saffina kenna tajaajilaa waan dabaluuf gama tokkoon itti quufinsa tajaajilamtootaa kan dabalu yoo ta'u gama biraatiin ammoo saffina sochii dinagdee mirkaneessuu keessatti gahee qaba jechuun ni danda'ama.²¹⁶ Qisaasama qabeenyaa fi yeroo kan xiqqeessuu dha.
- Hojiin sanada galmeessuu qaamolee garagaraatiin hojjetamuun isaa bu'ura irraa yaada gaariidha akka ta'e abbootiin alangaa muraasni ni ibsu.²¹⁷ Akka yaada isaanii kanatti, qaamolee garagaraatiin hojjetamuun isaa gaariidha, hojiis waajjira haqaa irraa hir'iseera. Itti dabalees, bakka bu'ummaan addaa yeroo ammaa kana waajjira haqaatiin dhimma manaa, lafaa, konkolaataa fi kkf irratti kennamaa jira qabatamatti gurgurtaa qabeenyaa fi qabiyyee sanaa waan ta'eef mirgi nama bituu akka kabajamuu fi ragaan barbaachisaa ta'e sanada haadhoo wajjiin akka wal-qabatutti qaama sanadni haadhoo bira jiru biratti yoo raawwate gaarii dha.²¹⁸

Qaamolee garagaraatiin hojjetamuun hojii sanada mirkaneessuu hanqinaalee hedduu kan qabu ta'uu fi gara fuul-duraatti qaama tokkoon hojjetamuu akka qabu namootni af-gaaffii deebisan baay'een ibsaniiru.²¹⁹ Yaada kana dhimmoota qabatamoo kaasuun deeggaru:

- Biirroo Haqaa ala qaamoleen jiran dhimmoota seeraa irratti kan hin hojennee fi ogummaa hojiin sanada mirkaneessuu barbaadu kan qaban miti jechuun ni danda'ama. Ogummaa hojichi barbaadu gonfachuu dhabuu raawwattootaa namootni af-gaaffii deebisan irratti waliigalu (abbootii alangaa fi abbootii alangaa ala namootni jiranii)²²⁰ waajjira abbaa taayitaa geejjibaa keessatti namoota automotive baratan, waajjira bulchinsaa fi itti fayyadama lafa baadiyyaa namoota qonna/agronomy baratani fi ejensii misoomaa fi

²¹⁵ Abusalaam Abdurahaman, abbaa adeemsa hojii galmeesssa konkolaataa abbaataayitaa geejjibaa godina harargee lixaa, 2/5/2010

²¹⁶ Masfin G/Igzaabiher, Abbaataayitaa Geejjibaa Magaalaa Baatuu (26-5-2010)

²¹⁷ Abdusalama Yesuuf, hogganaa waajjira; Abdallaa Muhammad, a/a waajjira haqaa aanaa Hirnaa, 2/5/2010

²¹⁸ Dajanee Gonfaa fi Yashii Laggasee, abbootii alangaa waajjira haqaa aanaa sabbataa, 8/5/2010

²¹⁹ Obbo Musaa Immayyuu, Bakka Bu'aa Abbaa Adeemsa Hojii Mirkaneessa Hojii Ragaa Galmeessuu Fi Hayyama Kennuu Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa (gaafa 24-5-2010)

²²⁰ Abdusalama Yesuuf, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Hirnaa (2/5/2010); Tufaa Aaboobee, hogganaa waajjira haqaa aanaa bulchiinsa magaalaa Ada'aa; Fufaa Laggsaa, ittigaafatamaa dhimma seeraa biirroo bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa oromiyaa (16-7-2010)

manajmantii lafa magaalaa namoota survey/mangmant baratantu hojii sanada mirkaneessuu hojjeta. Namoota Biirroo Haqaa ala jiranii fi hojii sanada mirkaneessuu hojjetan keessaa kanneen ogummaa seeraa qaban waajjiraalee muraasa keessatti argamu. Fakkeenyaaaf, waajjira haqaatiin ala ogeessota hojii sanada mirkaneessuu osoo hojjetanii argee fi ogummaa seeraa qaban waajjira misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa Dukam, Bishooftuu, fi Ciroo, fi Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Bahaa qofa keessatti argeera. Ogummaa fi beekumsa barbaachisu osoo hin qabaatiin hojichii ogummaa barbaadu tokko hojjechuun bu'a-qabeessummaa hojichaa akka miidhu ni tilaamama. Qabatamattis ogummaa hojichi barbaadu dhabuun ogeessotaa ofitti amanamummaa guutuun hojicha akka hin hojenne bakka itti taasisaa jiru qaba²²¹, abbootiin dhimmaa akka deddeebisan sababa ta'aa jira. (qabxii gadii ilaali)

- Kaayyoon hojii sanada mirkaneessuu gara qaamolee sanadni haadhoo dhimaa waliigalteen irratti waliigalamuu jirutti akka deemu taasifamef deddiibii abbaa dhimmaa hir'isu yoo ta'u qabataatti haala barbaadamuun deddiibii abbootii dhimmaa hin hir'ifne. Qaamoleen kanneen waliigalewan akka mirkaneessaniif dhimma seerri irratti isaan aangesse hunda simatanii hojjechaa waan hin jirreef abbootii dhimmaa qaamolee sanada mirkaneessan garagaraa irra akka marmaaran ta'aa jira. Ijoo kanarratti falmii m/murtiitti gaggeeffame tokko haa ilaallu: himattootni adde Birqee Ijguu faa n-5, Waajjira Haqaa Aanaa Magaalaa Bishooftuu fi Mana Qopheessaa Bulchiinsa Magaalaa Bishooftuu irratti himanna dhiyeessaniin waajjiraaleen kanneen waliigaltee kenna mana jirenyaa mirkaneessuun akka galmeessan deddeebi'ani kan gaafatan yoo ta'elée aangoor hin qabnu jechuun tokko gara isa biraatti deddeebisaa akka jiruu fi mirga tajaajila argachuu isaanii akka sarbe ibsanii mana murtiin dirqamanii waliigalticha akka mirkaneessanii fi galmeessan akka murtaa'uu gaafataniiru.²²² Abbootiin dhimmaa qaamolee kanneen gidduu deddeebi'aa akka jiran mirkaneessuun Waajjirri Haqaa waliigaltee kennaa sana dirqamaan akka mirkaneessuu fi galmeeessu manni murtii murteessee jira. Namootni af-gaaffii deebisanis qaamolee garagaraatiin hojjetamuun hojii sanada mirkaneessuu abbootiin dhimmaa deddeebisaa akka jiru ibsu. Fakkeenyaaaf, Godina Shawaa Bahaa

²²¹ Fakkeenyaaaf, namootni hojicha hojjechaa jiran hojicha hojjechuun isaaniitiin dura gara waajjira haqaatti bilbilun akkamitti akka hojjetamu yeroo hunda bakki itti gaafatan ni jira (Johonii Mammmuyyee, Abbaa Alanagaa Fi Bakka Bu'aa Abbaa Adeemsa Hojii Ragaalee Galmeessuu fi Hayyama Kennuu Waajjira Haqaa Godina Harargee Lixaa, (gaafa 1/5/2010); Musaa Immayyuu, bakka bu'aa a/adeemsa hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa (24-5-2010)

²²² Adde Birqee Ijiguu faa n-5 vs. Waajjira Haqaa Magaalaa Bishooftuu Fi Mana Qopheessaa Bulchiinsa Mgaalaa Bishooftuu, Galmee Lak 52296, Mana Murtii Aanaa Ada'aa (24/9/2008)

keessatti kira fi kenna konkolaataa hin raawwannu jechuu gara biroo haqaatti namoota yeroo deebisan baay'inaan ni mulata.²²³ Aanaa Xuullootti waajjirri dhimmi ilaalu kira fi kennaa manaa magaalaa fi kennaa lafaa baadiyyaa waan mirkaneessaa hin jirreef abbootiin dhimmaa gara Waajjira Haqaa Aanaa Xuullotti akka deddeebi'an Hogganaan Waajjira Haqaa Aanichaa ibsu;²²⁴ waajjiraaleen dhimmi ilaalu simatanii mirkaneessuuf ogummaa isaa hin qabnu jedhanii ofirraa deebisaa akka jiran dhugaa bahu.²²⁵ Itti gaafatamummaa seeraa hojichi hordofsiisuu danda'u jalaa ooluufis aangoo qabaachuu osoma beekanii ofirraa akka dhiibaa ogeessotni hojjicha raawwatan ni kaasu.²²⁶

- Sanadoota waajjiraaleen biroo mirkaneessan baankiin akka ragaatti simachaa hin jiru; kanaaf, sanadoota baankii deeman namootni akka mirkaneessinu deddeebi'anii nu gaafatu, isa mirkaneeffame irratti caappaa keenya akka goonuuf deddeebi'anii nu kadhatu.²²⁷
- Namootni waliigaltee kennaa lafaa raawwachuun ragaa adda addaa dhiyeessuu kan nama gaafatu ta'uu fi qaamolee haqaa ala kan raawwatu ta'uu waan hubataniif mirga qabiyyee lafaa dhaamoo dhaamuun waajjira haqaatti mirkaneessuun akka galmeeffamu taasisaa jiru; kanaaf hojiin qaamolee biroo biratti hojjetamu deddeebii abbootii dhimmaa kallattii biraatiin guddiseera jechuun ni danda'ama.²²⁸ Waliigalteen kennaa fi dhaamoo qabiyyee lafaa waajjira bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaatti galmeeffamuu akka qaban Dambiin 151/2005 kwt 3(12) irratti tumee kan jiru yoo ta'u dhaamoon waajjira haqaatiin galma'a; kennaan ammoo waajjira lafaatti galma'aa jira. Bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa irratti labsiin mootummaa federaalaatiin bahaa kan jiru yoo ta'u labsii

²²³ Musaa Immayyuu, bakka bu'aa a/adeemsa hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa (24-5-2010);

²²⁴ Abdusalaam Yasuuf, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Xuulloo (Gaafa 3-5-2010); ogeessotni kanneen haala qabatama jiru akkas jechuunis ibsaniiru: kennaa lafa baadiyyaa waajjirri lafaa hojjechaa waan hin jirreef gara keenyatti ergu, isaanii wajjiin mari'achuun hojiin kun aangoo waajjira haqaa akka hin aanee fi waajjira lafaa ta'e dubbannee turre, garuu turban kana keessa namootni lama gara keenya dhufanii tajaajila kenna lafa baadiyyaa irratti nu gaafatniiru; Malaakkuu Oljirraa, barreessaa dhimma seeraa Aanaa Xuulloo (gaafa 3-5-2010)

²²⁵ Taaddalaa Girmaa fi Anwaar Ahmad, ogeessota dabarsa mirga qabiyyee lafa magaalaa waajjira misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa Hirnaa(gaafa 3-5-2010);

²²⁶ Fakkeenyaaaf, hoggantootnii fi raawwattootni waajjira bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa xuulloo, waliigaltee kennaa lafaa mirkaneessuun itti gaafatamummaa hordofsiisuu waan danda'uuf qaamolee haqaa akka hojjetan akka barbaadanii fi ofirraas dhiibaa akka jiran kaasu. (Rahmetu Mammad, hoggantuu ittaantu, Abdellaa Umar, Abbaa Adeemsa qophii lafa baaddiyyaa fi Zarihun Tashomaa, abbaa adeemsa hojii waliddaa lafa baadiyyaa waajjira misoomaa fi itti fayyadama lafa baadiyyaa aanaa Xuulloo)

²²⁷ Abdusalaam Yasuuf, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Xuulloo (3/5/2010)

²²⁸ Iyooba Dastaa, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa (22-5-2010)

bahuuf jedhu keessatti waliigaltee kennaa lafaa Biirroon haqaa akka galmeessu kallattiin akka kaa'ame ogeessi wixinee labsichaa irratti hirmaatan ni ibsu.²²⁹

- Mirga namootaatiif eegumsa barbaachisaa ta'e kennuu dhabuun qaamolee kanneen irraa ni mul'ata, keessumaa akka hojii kana eegalaniin mirga wal-fuutotaa kabachiisuuf ragaa fuudha-eerumaa dhiyeesisuu irratti hin hojjetan turan. Waliigaltee bakka bu'ummaa dhiyaatus sirriitti osoo hin qulqulleffatanii waliigaltee bittaa-gurgurtaatti akka seenamu wal-taasisuunis ni mul'ata.²³⁰
- Qaamolee garagaraatiin hojjetamuun hojii sanada mirkaneessuu eegumsi barbaachisu qaamaa sadaffaaf akka hin taasifamne gochuu irratti hanqina maataa isaatii uumaa jira. Dhimma qabeenya mana magaalaa irratti waliigalteen bakka bu'ummaa waajjira haqaatiin kennama; waajjirri kun sanada maalummaa mana sanaa ibsu of-biraa osoo hin qabaatiin kenna; Ejeensii misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa bakka bu'ummaa qaamni biraan kenne irratti hundaa'ee waliigaltee gurgurtaa manaa mirkaneessuun galmeessa, adeemsa kanaan mirgi namoota baay'ee miidhamaa jira.²³¹ Fakkeenyaaaf, falmii Zabiibaa Musaa fi Amaan Bariisoo²³² gidduu ture irratti lafa bulchiinsi magaalaa maqaa himattuun galmeessee kenneefii jiru irratti osoo himattuun biyya alaa jirtuu ragaa sobaa irratti hundaa'uun bakka bu'ummaan addaa nama Obbo Fu'adi Jamaal jedhamuuf kenname; bakka bu'aan waliigaltee waajjirri haqaatiin mirkanaa'etti fayyadamuun himatamaa ammaatti gurgure. Yeroo himattuun biyya alaatii galtu lafa ishee irratti manni ijaramee jira; himatamaan lafa ishee akka gadi dhiisuuf himanna yoo dhiyessitu Manni Murtii Aanaa Adaamaa fi Olaanaa Godina Adda Adaamaa himatamaan waliigaltee bakka bu'ummaa qaamni seeraa mirkaneesse irratti hundaa'uun kan bitate waan ta'eef mirga isaa dhabuu hin qabu jechuun himata ishee kuffisaniiru. Mirgi ishee sarbameera. Bifuma wal-fakkaatuun, himanna Abbaa Alangaa fi Misbaawu Sheekoo n-5 gidduu ture irratti lafa qabiyyee Aadde Urgoo Abdoo Aaddee Sa'adaa Musxafaa waraqaa eenyummaa sobaatiin ani Urgoo Abdooti jettee lafa qabiyyee Aadde Urgoo Abdoo irratti bakka bu'ummaa addaa Obbo Fufaa Dhufeeraatii laatte, Obbo Fufaa Dhufeeraa ammoo ragaa

²²⁹ Fufaa Laggasaa, Ittigaafatamaa Kutaa Tajaajila Seeraa Biirroo Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Oromiya, 16-7-2010

²³⁰ Fayyee Dhufeeraa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa; Iyyooba Dastaa, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa (22-5-2010)

²³¹ Naatolii Fayyisaa, abukaattoo seeraa (22-6-2010)

²³² Zabiibaa Mussaa vs. Amaan Bariisoo, Mana Murii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, galmeek lak 25546 (16-06-2009)

bakka bu'ummaa fudhateen laficha nama biraatti gurgure. Haala kanaan, aadde Urgoo Abdoo mirga qabiyyee lafa isheef kennametti akka hin fayyadmne taatee jirti.

- Qaamolee adda addaatiin galmaa'u fi mirkanaa'uun sanadootaa baayyachuu ragaa sobaatii gumaacha mataa isaatii gumaataa jira jechuun ni danda'ama. Ragaan mirkanaa'ee galmaa'ee qaamolee garagaraa irraa kan bahu yoo ta'u deebi'ee qaamolee garagaraatiin hojiitti hiikama; harka baay'ee kana daheeffachuun ragaan sobaa akka hoomishamuu fi hojiirra oolu ta'uun gufuu sochii dinagdee fi nageenyaa ta'aa jira jechuun ni danda'ama.²³³ Murtiwwan olitti eeramanii fi kan biroo yaada kana ni cimsu.
- Bakka adda addaatti hojjetamuun hojii kana sanadootni mirkana'anii galmaa'an bakka tokkotti akka hin argamne, seerrii fi hojmaatni akka wal-hin simne taasiseera.²³⁴ Bakka tokko tokkootti maanuwaalii hojii Biiroon Haqaa itti hojjechaa jiruu fi seerotni akkasumas hojmaatni qabatamaan jiru wal-hin simu; seerri qindaa'aa fi waliigala ta'ee fi hojii sanada mirkaneessuu akka Oromiyaatti raawwachiisu hin jiru: labsii dhimma kanarratti federaalli baase qaamolee hojii sanada mirkaneessuu hojjetan biratti guutummaatti hin beekamu jechuun ni danda'a. (Dhimma kana mata-duree biraajalatti bal'inaan kan ilaalamu ta'a).
- Hojii sanada mirkaneessutiin walqabatee yakka uumamuu danda'u gara seeraatti dhiyeessuuf aangoo fi dandeettii kan qabu abbaa alangaa waan ta'eef hojiin kun waajjira haqaatiin osoo hojjetamee qulqullina hojichaa mirkaneessutti dabalee itti gaafatamummaa abbootii dhimmaa fi raawwattootaa mirkaneessuu keessatti gahee guddaa xaphata. Waajjira keessatti itti gaafatamummaa naamusaa hordofsiisutti dabalee dhimmichi gara mana murtiitti adeemuu kan danda'u yoo ta'el ee mana murtiitti dhimmicha dhiyeessuu fi hordofuuf gahumsa seeraa fi aangoo kan qabu waajjira haqaa waan ta'eef hojichi guutummaatti waajjira haqaa keessatti yoo hojjetame gaarii dha
- Abbootiin dhimmaa qaama waliigaltee dhimma tokko irratti mirkaneessu adda baafachuu dhabuu fi ogessotni qaamolee sanada mirkaneessanii gahee hojii isaanii adda baaafachuu dhabuutiin waliigaltee qaama mirkaneessuu qabuu alatti bakki itti mirkana'aajiru baay'ee yoo ta'u qaama aangoo hin qabneen mirkanaa'uun sanadaa waldhabdee (mormii/falmii) akka uumamu sababa ta'aa jira.²³⁵

²³³ Obbo Naatolii Fayyisaa, abukaattuu seeraa (22-6-2010)

²³⁴ Obbo Naatolii Fayyisaa, abukaattuu seeraa (22-6-2010)

²³⁵ Kamaal Bakar, Hogganaa Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa (21-6-2010)

- Waliigalteen qabeenya tokko irratti taasifamuun kan maqaa jijiirraatti geessuu as kan jiru bakka sanadni haadhoo jirutti akka taasifamu abbootiin dhimmaa haalli itti hin barbaadne jira. Fakkeenyaaaf, waliigaltee kira, hirtaa fi bakka bu'ummaan bakka sanadni haadhoon jirutti yoo kennname carraa sanada haadhoo maqsuu ykn maqaa nama waliigaltee fudhateetti jijiiruu jira jedhanii waan ibsaniif, waliigaltee mirkaneessuun qaama sanada haadhoon bira jiru irraa adda osoo ta'ee gaarii akka ta'etti abbootiin dhimmaa akka ibsan namootni af-gaaffii deebisan ni kaasu.
- Biiroon haqaa dhaamoo mirkaneessuun galmeessuu akka danda'u manuwaaliin JBAH 2004 fooyya'ee hojiirra jiru ni ibsa; haaluma kanaan qabatamattis Biiroon kun dhaamoo qabiyyee lafa baadiyyaa, mana, konkolaataa fi kkf irratti dhaamame simatanii galmeessaa jiru. Hata'u malee, dhaamoon qabiyyee lafa baadiyyaa irratti dhaamamu Biiroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa biratti mirkanaa'uun galmaa'uun akka qabu Dambiin 151/2005 kwt 12(12) ni tuma; kan seerri ajajuu fi hojmaatni dhimma kana irratti wal-hin simu jechuu dha. Bakka biraatti ammoo dhaamoo dhaamame tokko manni murtii ofitti fuudhee mirkaneessuuf haalli itti deemmamu ni jira. Fakkeenyaa, Manni murtii Aanaa Magaalaa Jimmaa iyyanata dhaamoo naaf mirkaneessi jedhamee dhiyaate simatee keessummeessaa osoo jiru sababa iyyattuun hafteef galmeen cufameera.²³⁶ Kanaafu, qaamolee garagaraatiin hojjetamuun hojii kanaa abbootii dhimmaa qofa osoo hin taane ogeessotaa fi hojmaata hojichaallee burjaajessaa kan jiruu dha.

3.10. Caaseffama Waajjiraan Qaamolee Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu Hojjetan

Ija hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuutiin caaseffama qaamolee hojii kana hojjetan yoo ilaalle, qaamoleen kanneen adeemsa ykn garee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu jedhu maqaa guutuun adda baasanii caasessan hin jiran. Biiroo Haqaa, Biiroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa, fi Ejensii Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Oromiyaa hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu kan hojjetan ta'ullee caaseffamni waajjira isaanii hojii kana guutummaatti raawwachuu isaan kan ibsu miti jechuun ni danda'ama. Hojii kana hojjechuu keessatti Biiroon Haqaa adda durummaan kan eeramuu fi adeemsa hojii kana hojjetu adda baasee kan hundeesse yoo ta'elée gama kanaan hanqinaalee hedduu qaba. Biiroon kun sadarkaa naannoo/biiroo fi godinaatti caasaa hojii kana hojjetu *adeemsa hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa jedhamu caasessee jira*.

²³⁶ Zayyabech Gotoroo, mana murtii aanaa magaalaa jimmaa, galmee lak 45928 (22-5-2010)

Adeemsi kun hojii gurguddaa lama hojjeta: galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa jechuu dha. Jechi galmeessa ragaalee jedhu guutummaa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa kan hammatu osoo hin taane gar-tokkoo raawwii hojichaa qofa ibsa. Hojii mirkaneessa sanadaa kan hin hammanne waan ta'eef, hojii sanadaa keessatti hojii ijoo fi mootummaan irratti xiyyeffatu kan ibse miti. Kaayyoon hundeeffama hojii kanaa hariiroo hawaas-dinagdee namootni waliin taasisan ulaagaalee seerri biyyattii ajaju kan guute, seeraa wajjiin kan deemuu fi duudhaa uuummataa kan hin faallessine ta'u, fi namoota mirgaa fi aangoo hariiroo sana hundeessuu danda'aniin kan hunda'e ta'uu mirkaneessuu dha. Hariiroo hawaas-dinagdee namootni waliin hudeessan barreeffamaan erga dhiyaatee mirkanaa'ee booda, ragaa amantaan irratti gatamu ta'ee mirkanaa'a- hojiin ijoo mirkaneessuu malee galmeessuu miti jechuu dha. Kanaafuu, magaa galmeessa ragaaleetiin mogga'uun adeemsichaa hojichaaf xiyyeffannoona laafaa kan kennname ta'uu kan ibsu yoo ta'u ogeessota birattis gahee hojii isaanii – mirkaneessuu fi galmeessuu sanadootaa- guutummaatti hojjechaa jiraachuu isaanii akka shakkan haala itti taasisu uumera.

Adeemsi kun sadarkaa biiroo fi godinaa qofatti caaseffamee jira. Aanaatti garuu akka adeemsatti caaseffamee hin jiru: adeemsa qorannoo yakkaa fi murtii haqaa kennisiisuu qofatu jira waan ta'eef caaseffamni kun biiroo kaasee hanga aanaatti diriiree hin jiru. Sadarkaa godinaattis yoo ta'e akka adeemsa tokkotti caaseffamee kan jiru yoo ta'ellee hanga yoonaatti abbaan adeemsa hojii irratti hin ramadamne. Sadarkaa biiroottis adeemsi hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa hogganaa ittaanaa biirootiin kan gaggeeffamu yoo ta'ellee adeemsichi hogganaa addaa qofaa isatti kan barbaaduu dha; haala kanaan caaseffamnii fi ramaddiin humna namaa osoo raawwatee guyaa guyyaatti hordoffiin taasifamuun harcaatiin ni dhabamsiifama ture.²³⁷ Hojii guddaa Biiroon Haqaa yeroo si'anaa hojjechaa jiru keessaa tokko hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa dha; garuu haalli maqeessa hojii kanaa, akka barbaachisummaa isaatti hanga aanaatti diriiruu dhabuu adeemsa hojii kana hojjetuu fi adeemsa sadarkaa godinaatti diriire keessattii ramaddiin barbaachisu ramadamee hin jiru.

Biroo Haqaa ala qaamoleen jiranii fi hojii sanada hojjetan akka caaseffamaatti caasaa hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu jedhu hin qaban. Manni qopheessaa adeemsa bulchiinsaa fi dabarsa manneenii jedhu keessaatti ogeessi hojjetu tokkoo waliigaltee kira mana magaalaa mirkaneessa. Adeemsi kun olaantummaan manneen mootummaa bulchuu fi gaama biraatti

²³⁷Abdukariim Abbaaddigga fi Ganneet Taayyee, abbootii alangaa naannoo fi raawwatoota hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa, 14-05-10)

dabarsuu irratti kan hojjetu yoo ta'u dabalataanis namoota mana jirenyaa hin qabnee fi lafa mana jirenyaa irratti ijaarratan argachuu qaban kan calaluu dha. Hojii sanada mirkaneessuu ta'e sanada galmeessuu, fi haala barbaadamuu tartiibessanii olkaa'uu irrati akka ijoo hojiitti akka hin hojenne maqeessi adeemsichaa fi namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu.²³⁸

Ejensiin misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa bifa walfakkaatuun caasaa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa hojjetu diriirsee hin jiru; bakka adda addaatti qaamni hojii kana hojjetu maqaa garagaraatiin waamama. Fakkeenyaaaf, garee mirkaneessaa fi galmeessa waliigaltee, garee galmeessaa fi mirkaneessa ragaalee akkasumas adeemsa xiqqaa waliigaltee fi ragaa, galmeessa waliigaltee fi ragaa jedhamuun waajjira ejensii misoomaa fi manajmantii lafa magaalaa jedhuun moggaafamanii jiru.²³⁹ Maqeessi adeemsalee xiqqaa ykn gareewwan kanaa akka ibsutti hojiin mirkaneessaa fi galmeessa ragaalee sirriitti kan hubatame akkasumas caasaa hojii kana hojjetu gubbaa hanga gadiitti bifa hojmaataa fi kaayyoo hojichaa yaada keessa galcheen kan caaseffame miti. Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii ragaalee galmeessuutti adda bahee bakka baay'eetti hin ilaalamu: hojiin waliigaltee bittaa-gurgurtaa manaa fi hojiin maqaa abbaa qabeenyummaa manaa jijiiranii kaartaa fi pilaalnii hojjetanii kennuu adda bahanii hin ilaalami. Hojiin waliigaltee bittaa-gurgurtaa manaa mirkaneessuu fi galmeessuu akka hojii of-danda'e tokkootti osoo hin ta'iin akka qaama hojii maqaa abbaa qabeenyaa jijiiruu fi kaartaa fi pilaanii hojjetani kennuutti fudhatama. Ogeessotni Ejensichaa dhimma kanaa wajjiin hidhata qabu jedhamnii fudhataman hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu waajjira haqaatiin akka hojjetamutti kan fudhatanii fi Ejensichi hojii dabarsa lafa manaa (maqaa jijiiruu) qofa hojjeta jedhan jiru.²⁴⁰

Biiron bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa adeemsalee gurguddaa lama qaba: adeemsa bulchiinsaa fi adeemsa ittifayyadama lafa baadiyyaa qaba. Abbaa Taayitaa kana keessatti qaamni hojii kana hojjetu bakka garagaraatti maqaa garagaraatiin waamama; ijoo kana irratti, akka fakkeenyatti, Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjiiba Magaalaa Jimmaa, Sabbataa fi Godina Shawaa Bahaa yoo ilaalle hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu adeemsa hojii gahumsa konkolaataa, adeemsa hojii dhimma konkolaataa, adeemsa hojii gahumsa konkolaataaa, adeemsa tajaajilaa fi dhiyeessii konkolaataa fi mirkaneessa gahumsa konkolaataa jedhamanii moggaafamanii jiraniin

²³⁸ Lammeessaa Jambaree, abbaa adeemsa hojii bulchiinsaa fi dabarsa manneenii godina shawaa bahaa, 15/5/2010

²³⁹ Fakkeenyaaaf Ejensii Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Sabbataa, Jimmaa, Adaamaa fi Dukam, keessatti qaama hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa hojjetu maqaa garagaraatiin waamu

²⁴⁰ Alamaayyoo Tafarii, Abbaa Adeemsa Hojii Rifoormii Lafa Magaalaa fi Dhimma Seeraa, Ejensii Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Oromiyaa, 15/8/2010

hojjetama. Maqaan adeemsalee hojii kanneen tokko ta'uu dhabuun isaaniiakkuma jirutti ta'ee tokkoon isaanillee waa'ee mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa ofin kan ibsan hin qaban. Abbaan taayitaa kun waliigaltee bittaa-gurgurtaa konkolaataa akka qaama hojii maqaa abbaa qabeenya konkolaataa (libiree) jijiiruu fudhata- hojii sanadaa kana akka hojii of-danda'e tokkootti fudhachuu laccofsaa mataa isaatii kennee qofaatti hin galmeessu. Hima biraan, hojii sanadaa kanaaf beekamtii gahaa hin kennine jechuu dha. Kanaafuu, waajirri kun hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu ilaachisee caaseffama ifa ta'e tokko kan hin qabne ta'uutti dabalee sadarkaa hojicha adda baasanii hubachuu irrallee kan hin jirre ta'uun dhimma ifatti mul'atuu dha.

Biroon Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baaddiyyasakkuma waajjiraalee armaan olitti ibsamani hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuutiif adeemsaykn garee addatti bahee beekamu tokko hin qabu. Biirichi adeemsalee hojii gurguddaa lama- adeemsaykn bulchiinsaa fi adeemsaykn ittifayyadama lafa baadiyya- kan qabu yoo ta'u adeemsaykn ittifayyadama lafa baadiyyaa jalatti gareewan hundeefamanii jiranii fi maqaa garagaraatiin waamamaniin hojichi hojjetama. Isaanis, garee kadistiraalaa fi galmee lafa baadiyyaa, galmeessaa fi rikoordii kenna qabiyyee lafa baadiyyaa, dabarsa mirga ittifayyadama lafa baadiyyaa, fi kan birootiin waamamu. Adeemsi ykn garee caqasaman kanneen hojii qabiyyee lafa baadiyyaa safaruu, ragaa abbaa qabiyyummaa kennuu fi ragaa mirga abbaa qabiyyummaa ibsu galmeessanii olkaa'uui irratti xiyyeffatu; dabarsa mirga qabiyyee lafa baadiyyaa akka hojii ijootti fudhatanii kan hojjetaan miti. Hojmaatnii fi caaseffamni waajjira kanaa hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuutiif beekamtii gahaa kan kenne miti jechuun ni danda'ama.

3.11. Humna Nama Hojii Sanada Mirkaneessuu fi Galmeessuu Hojjetu

Gama humna namaatti yoo deebinu, hojiin kun abbootii alangaa fi hojjettoota deeggarsaatiin raawwatama; hojiiwan lamaan kanneen, humna namaa gahumsaa fi baay'ina qabu kan idichi barbaadun hojjetamaa hin jiran. Sadarkaa biirootti abootii alangaa sadii fi hojjettoota deegarsaa dhaabbiin adeemsaykn kana irratti ramadaman hojjetu; hanqinni humna namaa sadarkaa waajjira kanaatti ammaaf akka hin jirre abbootiin alangaa achii hojjetaan ni ibsu. Sadarkaa waajjira haqaa godinatti abbaan alangaa tokko dhaabbiin bakka bu'ummaan ramadamuun hojjeta; abbaan alangaa tokko dabalataan ramadamee bakki itti hojjetu jira. Fakkeenyaaaf, Waajjira Haqaaa Godina Harargee Lixaa fi Godina Addaa Naannawaa Finfinnee keessatti abbaan alangaa tokko adeemsicha irratti bakka bu'ummaan ramadamee qofaa isaa hojjeta; Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa fi Magaalaa Adaamaatti ammoo abbaan alangaa tokko bakka bu'aa abbaa

adeemsa hojiichaa ta'uun kan ramadame yoo ta'u abbaan alangaa tokko dabalataan hojicha akka hojjetuuf ramadamee jira.

Sadarkaa aanaatti ammoo ogeessi hojii kanaatiif addatti ramadame hin jiru jechuun ni danda'ama; waajjira baay'eetti abbaan alangaa tokko ja'a tokko, lama ykn sadif hojii sanada galmeessuu fi kenna hayyamaa hojjeta; yeroo biraatti ammoo abbaa alangaa biraatu darbee hojicha itti fufa. Fakkenyaaf, Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa, Magalaa Bishooftuu, Ciroo, Sabbataa Hawaas, Aqaqii fi kkf keessatti abbaan alangaa tokko ji'a tokko ykn lamaaf hojii kana erga hojjetee booda abbaa alangaa biraatu hojicha irratti ramadamee hojjeta. Waajjiraalee haqaa fageenya irra jiran keessatti ammoo abbaan alangaa addatti, yeroo muraasaaf yota'elnee, hojii kanaaf hin ramadamu; abbaa alangaa hojii qorannoo yakkaa fi murtii haqaa kennisiisuu irratti hojjetaa jirutu giddutti hojii sanada mirkaneessuu hojjeta; yookaan ammoo abbaan alangaa hin jiru yota'e ykn hojiitti qabamee jira taanaan hogganaatu hojicha hojjeta. Fakkeenyaaf, Waaajjjira Haqaa Aanaa Xuulloo keessatti abbaan alangaa hojii kanaaf addatti ramadame hin jiru; abbaa alangaa hojii biraan qabamee hin jirretu, akkuma argametti hojjeta. Hata'u malee, Waajjira Haqaa Bulchiinsa Mgaalaa Dukamii fi Bulchiinsa Magaalaa Sabbataa keessatti abbootiin alangaa dhaabbiin hojii kana irratti ramadamanii hojjechaa jiru²⁴¹. Waajjira haqaa aanaa abbaan alangaa addatti hojii kana akka hojjetuuf ramadame keessatti hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akkasumas hojiin dokmanteshinii jiru baay'ee fooyya'aadha. Hojjetootni deeggarsaa achitti hojjetanis gahumsa kan qabanii fi hojii hojjetan kompitaraan galmeessaanii kan ol-ka'atanii dha.

Hojii sanadaa hojjechuun seerota hariroo hawaasa garagaraa sirriitti beekuu nama gaafata: seerota daldala, seera hojjechiisaa-hojjetaa, seera bulchiinsa lafa baadiyyaa fi magaalaa, seera adeemsa falmii hariroo hawaasaa fi kkf irratti hubannoo guutuu qabaachuun barbaachisaa dha. Itti dabalees, sochii dinagdee waliigalaa fi toofaa dogoggorsiisoo namootni dhuunfaa fayyadamuun sanada hin malle mirkaneeffachuuf taasisan irratti hubannoo waliigalaa qabaachuun hojicha gahumsaan raawwachuu keessatti gahee guddaa qaba. Hata'u malee, Biirroo Haqaa keessatti abbootiin alangaa dhaabbiin, yeroof ykn akkuma argametti hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetan leenjii yookiin barumsa hojii kana gahumsaan akka hojjetan isaan dandeessisu kan argatan miti. Keessumattuu, abbootiin alangaa sadarkaa aanaa fi, haa xiqlaatu malee godinaatti hojjetan hojii kana dhaabbiin kan hojjetan osoo hin taane yeroo

²⁴¹ Zalaalem Mekonnin, abbaa alangaa waajjira haqaa aanaa bulchiinsa magaalaa sabbataa fi hojii sanada galmeessuu hojjetu, 8/5/2010

gara yerootti kan jijiiraman waan ta'eef gama tokkoon hojicha irratti muuxannoo harachaa akka deeman isaan hin taasisu; gama biraan, hojichas of-kennanii akka hojjetan isaan hin godhu.²⁴²

Hojiin kun hojii ittigaafatamummaa badii naamusaa fi maallaqaa hordofsiisu danda'uu fi hordofsiisaa jiru yoo ta'u, aguuggiin seeraa hojjetoota itti gaafatamummaa kana jalaa hanga ta'e tokko golguu danda'u hin jiru. Abbootiin alangaa hojii kana hojjechuutiiniis beekamtii ykn galii argatan waan hin qabneef, hojii kana hojjechuuf kaka'umsa hin qabaatan. Hojii kana hojjechuu diduutiin ykn ramaddii hojii kana irratti kenname baqachuun abbootiin alangaa badii naamusaatiin himatamanillee jiru. Fakkeenyaaf, abbaan alangaa waajjira haqaa godina magalaa adaamaa hojii sanadaa akka hojjetuuf ramadame tokko hojicha hin hojjedhu waan jedheef naamusaan himatamee jira; dhimmi isaa hanga gaafa daataan kun walitti qabameetti murtii xumuraa hin arganne. Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii beekumsa, muuxannoo, fi ittigaafatamummaa guddaa barbaadu ta'ee osoo jiru abbootiin alangaa hojii kana hojjetan gahumsaan hojicha akka hojjetanitti leenjii, muuxannoo fi barnoota barbaachisu akka hortan hin taasifamne. Ijoo kana irratti hogganaan waajjira haqaa tokko yaada isaanii akkasitti ibsu,

A/alangaa dabaree dabareen turban torbaniin hojjetu, bakka isaan hin jiretti ammoo hogganaan hojii sanada mirkaneessuu hojjetu²⁴³. Hojjetootni leenjii fi ogummaa addaa hojii kana hojjechiisuu isaan dandeessisu hin qaban, odeeaffannoo fi ibsa walirraa argatan qofaan hojjetu.²⁴⁴

Baay'inni hojii baay'ina abbootii alangaa fi hojjetoota deeggarsaa hojicha hojjechaa jiraniin wal hin simu jechuun ni danda'ama. Hojiin sanadaa baay'inaanis ta'e walxaxummaa dhimma qabatee dhiyaatuun yoo ilaalamu yerootti dabalaan dhimma jiruu dha; sanadoota Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaatti dhiyaatanii mirkanaa'uun galma'an, kan guyyoota afurii akka fakkeenyaatti yoo ilaalle, gaafa 25/4/2010 sanadoota 38, gaafa 26/4/2010 sanadoota 41, gaafa 2/5/2010 sanadoota 37 fi gaafa 23/5/2010 sanadoota 50 hojjetamaniiru. Abbootiin alangaa hojii kana irratti ramadamanii hojjetan lama qofa yoo ta'an namni lakkofsaa fi guyyaa itti kenuun galmeessee chaaphessuun baahii godhu ammoo nama tokko akkasumas hogganaan hojii hoggansaa irratti sanadoota hojjetaman kanneen posti odiitii godhu nama tokko. Qorataan kutaa hojichi keessatti hojjetamu keessa dhaabatee qaaman akka argettis hata'u akka raawwattootni jedhanitti hojiin kun humna ogeessota ramadamanii hojjetanii ol kan ta'anii fi humna dabalataa

²⁴² Kamaal Bakar, hogganaa waajjira haqaa godna adda adaamaa, 21/5/2010

²⁴³ Iyyoob Dastaa, hogganaa waajjira haqaa aanaa ada'aa, 22/5/2010

²⁴⁴ Iyyoob Dastaa, hogganaa waajjira haqaa aanaa ada'aa, 22/5/2010

akka barbaadu ni eeru.²⁴⁵ Haaluma wal-fakkaatuun, hojii kun Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa fi Godina Adda Oromiyaa Naannowaa Finfinnee, Aanaa Magaalaan Bishoofstuu fi Dukamii, fi kkf keessatti baay'inni hojii fi humni nama hojjettuu wal hin simu jechuun ni danda'ama.

Waajjira haqaa keessatti ogeessotni deeggarsaa hojii sanada galmeessuu fi dokmanteshinii keessatti hirmaatan akaakuu hojii hojjetan, baay'inaa qabaniin akkasumas ogummaa isaan qabatanii hojii irratti ramadaman hojjetan garagarummaa guddaa qaba. Ogeessotni deeggarsa kanneen, fakkeenyaaaf Waajjira Haqaa Godina Magaalaan Adamaatti, ogeessa tembeera gurguru, ogeessa hojii sanada galmeessuu hojjetu, ogeessa hojii daataa beezi fi dokmanteshinii walitti hojjetu jedhamuun bakka afuritti ramadamanii jiru. Waajjiraalee haqaa muraasa keessatti ammoo ogeessa deeggarsaa jedhamuun ogeessi tokko kan ramadamu yoo ta'u namni tokkoon kun hojii sanada galmeessuu, hojii tembera gurguruu/maxansuu, hojii daataa beezi/sanada tartibessanii ok'kaa'uu hojjeta. Akka fakkeenyaaatti, Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa, Aanaa Sabbataa Hawaas, Magaalaan Sabbataa, fi kan biroo caqasuun ni danda'ama. Waajjira haqaa baay'ee keessatti ammoo ogeessa sanada gurguruu fi ogeessa hojii galmeessuu hojjetu jedhamanii ogeessota lamaan hojii tembera gurguruu, hojii sanada galmeessuu, hojii daataa beezi fi hojii sanadoota tartibessanii ol'kaa'uu hojjetu. Ogeessotni kanneen barumsa hojii dokmanteshinii ykn daataa beezi wajjiin walqabatu kan baratan osoo hin ta'iin baay'een isaanii muuxannoon kan hojjetan yoo ta'an baayinni isaanii barumsa akkaawuntii fi manajmantii kan baratanii dha; darbee darbee ammoo ogeessotni quunnamtii odeeffannoo kan baratanis jiru. Hojjettootni kanneen ogummaa hojii kana gahumsaan isaan hojjechiisu dhabuutti dabalee leenjii ykn waltajjii beekumsa qaban itti gabbifatanii ykn odeeffannoo itti argatan mijaa'eefii hin beeku; odeeffannoo walirraa argatan qofaan hojjetu.

Ogeessotni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu waajjira bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa, ejensii misoomaa fi manajmantii lafa magaalaan, abbaa taayitaa geejjibaa fi mana qopheessaa baay'een isaanii ogummaa seerummaa waliigaltee dhiyaatee mirkaneessuu irratti hin qabani jechuun ni danda'am. Baay'een isaanii barumsa qonnaa, manajmantii, mandisummaa, akkaawuntingii fi awutomotivii fi kkf kan baratanii dha. Darbee darbee ejensii misoomaa fi manajmantii lafa magaalaan keessatti ogeessi seera barate hojii kana hojjeta; fakkeenyaaaf,

²⁴⁵ Kamaal Bakar, Girmaa Baqqalaa fi Amziyyaa Hajii, abbootii alanga waajjira haqaa godina magaalaan adaamaa, 15/6/2010

bulchiinsa magaalaa ciroo, bishooftuu, fi dukam akka fakkeenya gaariitti eeramuu danda'u. Waajjiraaleen kanneen keessatti ogeessi seera barate tokko yoo ta'u ogeessotni barnoota biroo baratan ammoo sadii ykn afur ta'u waan ta'eef hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu ogeessota rogummaa qabaniin hojjetamaa hin jiru jechuun ni danda'ama.

3.12. Mijaa'ina Naannoo Hojii

Hojii ijoo hojjetamu qulqullina, gahumsaa fi saffina barbaadamuun hojjechuuf mijaa'ina naannoo hojii mirkaneessuun murteessaa dha. Mijaa'inni naannoo hojii haalota hojii hojjechuuf gargaaran kan akka kutaa qulqullinaa fi bal'ina qabuu keessatti hojjechuu fi meeshaalee hojicha hojjechuu keessatti gumaacha qabanii fi hammayyaa'oo ta'an qabaachuu barbaachisa. Mijaa'inni naannoo hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmanteshinii Naannoo Keenya maala akka fakkaatu ilaachisee do'anno bakkeewwan hojiin kanneen itti hojjetaman irratti taasifamanii fi af-gaaffii gaggeeffaman irratti hundaa'uun xinxalamaniiru:

Waajjiraaleen sanada mirkaneessanii galmeessan tokko tokko kutaa hojiin kun itti hojjetamu kan of-danda'e hin qaban; kutaaduma hojiwwan biroo keessatti hojjetaman keessatti hojjetamu. Itti dabalees, hojiwwan gurguddoo hojii sanadaa jechuunis hojiin sanada mirkaneessu, galmeessu akkasumas kuusu/dokmantii godhuu kutaa tokko keessatti hojjjetamu; sanadnis achumatti kuufama. Waajjiraaleen bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa gama kanaan rakkoo hamaa keessa jiru jechuun ni danda'ama. Akka fakkeenyaatti caqasuuf, waajjirri bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa Aanaa Xuullo, Aanaa Aqaaqii, Gimbii fi Ciroo kutaalee dhiphoo keessatti kan hojjetaman yoo ta'u, kompiitara odeeffannoo sanada galmeessan itti kuufatanis hin qaban. Haalli qabiinsa sanadoota galma'aniis baay'ee gadi bu'aa dha. Mijaa'ina naannoo hojii waajjira bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa aanaa gimbii yoo ilaallu,

Waajjirri bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa aanaa gimbii, kutaa keessatti hojjetan, kompitara daataa galmeessanii ittiin qabatani fi loojistikii barbaachisan biroo hin qabu, sanadoota galmaa'an bifaa bibitinaa'a ta'een teessoo moofaa irratti gatamanii kutaa hojjeetootni keessatti hojjetan keessatti kuufamanii jiru. Kanaaf sanadoota gandaa fi lakkoofsaan tartibeessuun jiraatullee dhiphinaa iddo hojii fi baayyinaa sanadoota hammaatu tokko keessaa ta'an (faayilaa 200 ol) irraa kan ka'e bifaa salphaa ta'een sanadaa olkaa'ame argachuun rakkisaa dha.

Waajjiraaleen bulchiinsaa fi ittifayyadama lafaa fi abbaa taayitaa geejjibaa tokko tokko ammoo hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojiiwan ijoo biroo kutaa itti hojjetaman keessatti kan raawwataman ta'ee sanadootni galma'an kutaa biraa keessa kaa'amu; garuu kutaan dokmanteshinii baay'ee dhiphaa, sanadootnis tartiibaan kan hin teenyee fi barbaadanii arguun rakkisaa dha. Fakkeenyaaaf, waajjira bulchiinsa lafaa aanaa Ada'aa fi Sabbataa Hawaas fi kan biroo yoo ilaalle rakkoon kun dhimma xiyyeffannoo barbaaduu akka ta'e ilaaluun ni danda'ama. Keessumaa kutaaleen sanada keessatti kuusan baay'ee dhiphoo ta'uun isaanii hojjetootnillee hojichaaf xiyyeffannoo akka hin kennine gumaacha taasiseera; sanadootni galma'an lafaa fi teessoo garagaraa irratti bittinaa'anii jiru.

Waajjiraalee haqaa gama mijaa'ina naannoo hojii kabachiisuutiin waajjiraalee hojii kana hojjetan biraa caalaa sadarkaa fooyya'aa irratti argamu; waajjiraaleen baay'ee kutaa of-danda'e keessatti hojii mirkaneessuu fi galmeessuu hojjechuun hojii dokmantii gochuu ammoo kutaa biroo of-danda'e keessatti raawwatu. Gama kanaan waajjiraaleen akka fakkeenyaa gaariitti eeramuu danda'an Waajjira Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam, Bishooftuu, Gimbi, Najjoo, Godina Addaa Magaalaa Adaamaa fi Godina Jimmaa kaasuuuaanaa ni dandaa'ama. Waajjiraalee kanneen keessatti qulqullinnii fi bal'inni kutaa/bakka hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmantii itti gaggeeffamu sadarkaa gahumsa qaburratti argama; sanadootni dokmantii ta'anii ol ka'amaniis haala salphaatiin baasuun kaayyoo barbaachisurra akka oolu gochuun ni danda'ama. Waajjiraalee haqaa kanneen keessaa lamaan tokko akka fakkeenyaaatti kaafnee ha ilaallu:

Waajjira Haqaa Godina Jimmaa keessatti haalli kurfeessaa sanadaatiin wal-qabatee akkaadeemstatti kutaan hojii fi manni galmeed addaatti kan jiruu fi sanadotni waggaa lamaa asitti galma'anii jiran manuma galmeed kana keessaatti 'hard copy' tartiibaa galmeed bahii ta'aniin wal duraa dubaan hammattuun adda bahee bifaa namni kamuu kaa'u fi boodas argachuu danda'uun kan taa'ee dha. Akka waliigalatti haalli qabiisaa sanadaa sirnaawaa kan ta'ee fi kan nama hawwaatuu dha.

Waajjirri Haqaa Aanaa Gimbi hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu kutaa of-danda'e keessatti hojjeta; kutaa dokmanteshinii of-danda'e keessatti sanadoota haala gaarii jedhamuu danda'uun tartiibessee kaa'a. Sanadoonni waggaa murasaa booda iddoon galmeef qophahhee gahaa waan hin taaneef madaabaraa keessaa kaa'anii jiru. Akkaa

waajjira kanaatti qabeenyi loojistikii adeemsii kun addatti qabu kan hin jirree ta'ullee qabeenya waajjirichi qabu hunda adeemsa qorannoo yakkaa waliin wal qiixa fayyadamu.

Gama biraatiin waajjiraaleen haqaa Godina Harargee Lixaa, Godina Addaa Naanowaa Finfinnee, Godina Shawaa Bahaa keessatti hojii sanada mirkaneessuu, galmeessuu fi dokmantashinii sadan isaanii walfaana kutaa/bakka 3x3m hin caalle keessatti hojjetu; kutaa kana keessa abbaa alangaa sanada mirkaneessuu, ogeessa tembera gurguruu fi ogeessa sanada mirkaneessutu ta'a; Godinni Harargee Lixaa fi Shawaa Bahaa kompitara daataa beezii itti galmeeffatan hin qaban, daataa softi kopiin ol'ka'aa hin jiran. Mijaa'inni naannoo hojii waajjirri haqaa aanaa Gommaas hanqinaalee ibsaman kanneen qaba. Sanadootni galma'es kutadhuma mirkaneessii fi galmeessi sanadaa itti gaggeeffamu keessatti ol-ka'amu. Gama kanaan, waajjiraalee haqaa lama kaafnee haa ilaallu:

Waajjirri Haqaa Godina Harargee Lixaa kutaa 10m² keessatti hojii mirkaneessa sanadaa A/Alangaa tokkoon, hojii galmeessuu ogeessa deeggarsaa tokkootiin, fi nama tembera gurguru kan biraatokko walumatti namoota sadii ta'uun kuticha keessatti hojjetu. Sanadootni wagga dheeraa kaasanii galma'aa turan hundi kutaama kana keessatti bifa tartiiba hin qabneen walirra tulamanii jiru. Sanadoota kanneen softi koppiin qabamaniis waan hin jirreef sanadootni duraan galma'anii jiran hojiif yoo barbaadaman salphaatti kan argaman miti.²⁴⁶

Hojiin dokmanteshinii Waajjira Haqaa Godina Wallagga Lixaa nama ogummaa hojichaa qabuun osoo hin taane muuxannoon kan raawwatamu ta'ee, galme irratti tartibessanii ka'u fi sanadicha tartiiban ka'un kan jiru ta'ullee kutaan hojii dhiphaa waan ta'eef sanadoota umriin isaanii wagga 2 oli ta'e bifa salphaan argachuun rakkisaa dha. Sanadooni wagga lamaa as jiranis soft-kopiin kan hin teenyee fi hammattuu tokko keessaan sanadaa 35-40 kan ta'uu dha. Fakkeenyaaaf, lakkofsi sandaa (239-281) hammattuu tokko keessaatti kan argaman ta'u ilaallamee jira.²⁴⁷

Ogeessi hojii sanadaa waajjira haqaa godina shawaa bahaatti hojjetan akkas jedhu: Humna nama hojjetuu irratti hanqina guddaa qabna- abbootii alangaa hojii kana hojjetan lamaa fi hojjettoota deeggarsaa lama qana. Abbaan alangaa tokkoo fi hojjetaan

²⁴⁶ Johonii Mammmuyye, abbaa alanagaa fi raawwataa hojii sanada galmeessuu Waajjira Haqaa Godina Harargee Lixaa, (1/5/2010); Nahimiyya Mahamad, raawwatuu hojii galmeessa sanadootaa waajjira Haqaa Godina Harargee Lixaa (1/5/2010);

²⁴⁷ Dassaaleny Boggaalee, abbaa alangaa Go/W/Lixaa adeemsa hojii galmeessaa ragaalee kennaayamaa irratti B/B ramadamee hojjeetu (08-05-10)

deeggarsaa tokko kuta baay'ee dhipphoo keessa ta'anii hojjetu; Kutaa bal'aa ykn kutaa dabalataa waan hin qabneef, abbaan alangaa biraan tokkoo fi hojjetaan deeggarsaa tokko hogganaa cina ta'anii hojjetu.²⁴⁸

Haalli naannoo hojii Waajjira Haqaa Magaalaa Jimmaaakkuma waajjirattuu kutaa hojii barbaachisu kan hin qabne ta'uu, loojistikii hojiif barbaachiisu akka adeemsaa dhiisii akkuma waajjirattu hanqina guddaa qaba; haalli teessumni sanadaa hojii gosa tokko kan kurmaana tokkoo guututti hammattu tokkoon ta'ee tartiibaa lakkofsan kan taa'u ta'ullee (fknf 1-100 kur. 2^{ffa}a bara 2010) daawwanna taasifameen kan ilaallame yommuu ta'u haala salphaa ta'een sanadaa ol kaa'ame baasun rakkisaa dha

Kutaa ofdanda'e keessatti osoo hin taane kutadhma qorannoo yakkaa keessatti hojiin sanada mirkaneessuu hojjetama waajjira haqaa aanaa hirnaa keessatti; abbootiin alangaa hojii qorannoo fi himannoo yakkaa cinatti hojii kana hojjetu malee namni hojii kanaaf qofatti ramadame hin jiru, leenjiinis irratti hin kennamneef.²⁴⁹

Namootni hubannoo seeraa dhabuun na gowwomsanii, wallaalummaan ykn kan biraan waliigaltee akkan mirkaneessu na taasisan jiru jechuun waliigaltichi akka diigamu kan gaafatan jiru; nuyi abbootiin seeraa garuu bu'uura seeraatiin dhimmicha ilaalla.²⁵⁰ Waliigaltee araaraa dhirsaa fi niitiin waa'ee qabeenya isaanii irratti waliigaluun gaa'ilila isaanii diigan akka mirkaneessinuuf, gaa'illi erga diigame wagga kudhan booda waliigalanii nu biratti dhiyeessinaan simachuu didni, yeroo baay'ee deddeebi'anii nu gaafatan, hin keessummeessina; rakkina duubaan qabaachuu danda'a jennee yaadne.²⁵¹

Walumaagala, mijaa'inni naannoo hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa gama qulqullinaa fi bal'ina kutaa keessatti sanada mirkaneessanii fi galmeessaniin akkasumas kutaa keessatti sanadoota kurfeessanii ol'ka'aniin yoo madaalaman qulqullina, bal'inaa fi gahumsa barbaachisu baay'inni isaanii hin qaban. Logistikii kan akka kompitera daataa ittiin qabatan, sheelfii sanadoota galma'an tartiibessanii irra naqanii fi teessoo maammilootni irra ta'anii dabaree eeggatan ga'aa ta'e hin jiru. Hanqinni mijaa'ina naannoo hojii gama kanaan jiru dhimma xiyyeffannoo argachuu qabuu dha.

²⁴⁸ Musaa Immayyuu, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa Bahaa, 7/6/2010

²⁴⁹ Abdusalam yasuuf, hogganaa waajjiraa fi Abdallaa mahammad, abbaa alangaa, Waajjira Haqaa Aanaa Xuullo, 3/5/2010

²⁵⁰ Abbaa seeraa Gurmuu Damsee, Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu, 26/5/2010

²⁵¹ Tafarii Saamu'eel, Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Bishoofuu, 22/5/2010

YAADOTA GUDUNFAA FI FURMAATAA

1. Yaadota Gudunfaa

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu, hojii hariiroo hawaas-dinagdee namootni walta'anii hundeessan seera qabeessaa fi duudhaa uummataa kan hin faallessine ta'u qaama aangoo qabuun qulqulleessanii kennuu fi galmeessanii akka ragaatti qabachuu kan hammatuu dha. Hima biraan, hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojii olaantummaa seeraa kabachiisuu, hojii hariiroon hawaas-dinagdee amanamaa akka ta'u taasisuu, fi hojii mirga qabeenya horachuu fi qabeenya horatanitti fayyadamuu dhugoomsuu waan ta'eef, hojii warraaqsa hawaasummaa fi dinagdee gaggeeffamaa jiru utubuu dha. Sanada jechuu odeeffannoo barreeffamamaa mirgi ykn/fi dirqamni keessatti hundeeffame, ittiin galmaa'e, ittiin darbe, ittiin dhabamsiifame, hangi isaa ittiin murtaa'e, ittiin tamsa'e ykn raawwiin jedhame ittiin raawwatame kamiinuu kan hammatu yota'u, barreeffamoota namootni walta'uu isaanii ittiin ibsan fi barreeffamoota namootni bulchiinsa qabeenya fi hariiroon dhuunfaa isaanii maal ta'uu akka qabu irratti ibsanii dha.

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu seera bu'uraa fi seera deemsa falmii irratti hundaa'ee gaggeeffama. Seerotni bu'uraa bal'inaan hojjirra oolan seera hariiroo hawaasaa, seera daldalaa, seera maatii, seera deemsa falmii hariiroo hawaasaa, seera qaamolee hojii kana hojjetan hundeessanii fi gahee hojii isaanii murteessan, seera hojjetaa-hojjechiisaa, seera bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa fi magaalaa yota'an seerri deemsaa ammoo seera mirkaneessaa fi galmeessa sanadoota federaalaa, seera temberaa fi manuwaalii JBAH qaamoleen hojii kana hojjetan baafatanii ittifayyadamanii dha. Labsii bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa labsii lak 130/99 fi dambii isaa lak 151/2005, labsii hundeeffama qaamolee raawwachiiftuu Oromiyaa irra deebiin hundeessuu fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe, labsiin lak 199/2008 fi dambiin magaalota Oromiyaa, dambii lak 186/2008, hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa qaamoleen garagaraa akka hojjetan aangessaniiru. Qaamoleen aanga'an sunis Biirroo Haqaa, Ejensii Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa, Biirroo Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Laa Baadiyyaa, Abbaa Taayitaa Geejjibaa, fi Biirroo Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa Oromiyaati.

Olitti akkuma ibsame hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu seera adeemsa raawwii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu itti hojjetamuu fi seera bu'uraa qabiyyee sanadni tokko hammachuu qabu bituun gaggeeffama. Seerri adeemsa raawwii hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bitu akka federaalaatti labsii bahee hojjirra jiruudha- labsii 922/2008 jechuu dha.

Labsiin kun qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetan biratti beekamtii qabaatee ittiin hojjetamaa hin jiru; seera dhimmi ilaalu irratti hubannoo dhabuun ogeessotaa labsiin kun hojiirra akka hin oolle gufuu ta'eera. JBAH qaamoleen hojii kana hojjetan qofaatti bafatanii ittiin hojjechaa jiran, sanadoota mirkanaa'uu qabani fi sadarkaa kamitti mirkanaa'uu akka qaban ilaachisee hanqinaalee bal'aa kan qaban waan ta'eef, adeemsi hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa qaamolee garagaraa keessatti akkasumas waajjira tokko keessatti illee adda addummaan akka uumamu sababa ta'aniiru.

Adeemsa hojii mirkaneessa, galmeessa fi dokmanteshinii sanadaa keessatti hojiwwan adda addaatu hojjetama. Hojiin mirkaneessuu hojii sanada dhiyaate seeraa fi duudhaa uummataa wajjiin deemuu isaa akkasumas mirga namoota biroo kan hin miine ta'u qulqulleessuu kan of keessatti hammatu yota'u, raawwii hojii kanaa keessatti hanqinaaleen mudataa jiran hedduu dha. Isaanis, hanqina ragaalee dhiyaatan hanga barbaachisuu osoo hin qulqulleefatinii fi siritti adda hin baasin mirkanneessuu dha; keessattuu maqaa mallatteessitootaa hanga akaakayyuutti adda baafachu dhabuu, suuraa fi nama qaaman dhihaate siritti adda baafachu dhabuun sanadni dogoggoraan akka mirkanaa'uu haalli itti ta'u bal'inaan mul'ata. Hojiin dokmanteshini keessatti sanadoota lakkofsaa fi guyyaa itti kennanii bu'uura lakkofsaa fi akaakuu isaaniitiin tartiibessanii kaa'uu fi daataa beezi qabachuu irratti hanqinni jiru bal'aa dha.

Hojiwwan gurguddoo sadan hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti hojjetaman milkeessuuf Biiroon Haqaa Oromiyaa hojiwwan kanneen istandardii yeroo ka'ame keessatti hojjetamuu isaanii ni qulqullessa akkasumas bu'uura seeraatiin hojjetamuu isaanii posti odiitii taasisa. Hojiwwan lamaan kanneen gam-tokkoon ittiquufinsa maammilaa mirkaneessuu yoo ta'u gama biraatiin ammoo dogoggora hojii kana keessatti mudatu dafee akka sirratu haala kan mijeessuu fi ittigaafatamummaa mirkaneessuu keessatti gahee olaanaa kan xaqphatuu dha. Hata'u malee hojiwwan kanneen waajjiraalee haqaa bakka tokko tokkotti yerootti kan hin raawwatamne waan ta'aniif, qaamolee Biiroo Haqaa ala jiran keessatti ammoo guutummaatiyyuu kan raawwataman waan hin taaneef akkasumas qaamoleen kanneen sanadoota dogoggoraan galma'an kaka'umsa mataa isaaniitiin daangessuu irratti hubannoo tokko waan hin qabneef kaayyoo yaadame galmaan gahuu keessatti shoorri gumaachaan muraasa.

Hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qaamolee garagaraatiin Oromiyaa keessatti hojjetamu, sababa maqeessa qaama hojii kana hojjetuu, hubannoo dhabuu ogeessotaa fi hanqinaalee hojmaataa garagaraatiif jecha, sirriitti hubatamee gara hojiitti hin hiikamu. Labsiin

qaamolee kanneen hundeessee aangoo ragaa galmeessuu kan kenneef ta'utti dabalee maqaan adeemsa/garee hojii kan hojjetanii bakka baay'eetti adeemsa/garee ragaa galmeessuu waan jedhaniif, qabatamatti hojii sanada mirkaneessuu hojjechaa akka hin jirretti bakka itti of ilaalan jira. Gama biraan, qaamoleen waliigaltee bittaa-gurgurtaa manaa fi konkolaataa raawwachiisan sanada bittaa-gurgurataa mirkanaa'e qofatti adda baasanii lakkofsa kennuufiin hin galmeessan.

Sanadootni qaamolee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuutiin mirkanaa'uun galmaa'aa jiran akaakuu hedduutu jiru. Isaanis, sanadoota dhimma konkolaataa, lafa baadiyyaa, mana magaalaa, bakka bu'ummaa, hojjetaa fi hojjechiisaa, liqaa adda addaa, qabsiisanii liqeeffachuu fi waadaa garagaraa dha. Adeemsa mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa kanneen keessatti hanqinaalee seeraa fi hojmaataa heduun calaqqisaa jiru. Hanqinaaleen kanneen akaakuu sanadoota mirkana'anii galmaa'an irratti hundaa'uun akka dhimma dhimma isaaniitti xiinxalamaniiru.

Waliigalteewan konkolaataa ilaalchisanii taasifaman akka mirkaneessuu fi galmeessu Abbaan Taayitaa Gajjibaa Oromiyaa aangeffamee jira. Hata'u malee, sababa hanqina hubannoo seeraa fi gahee hojii waajjirichaa adda baasuu dhabuutiin waliigaltee kira, kenna fi konkolaataa qabsiisanii maallaqa liqeeffachuu bakka hedduutti simatamanii mirkaneeffamaa hin jiran; waliigaltee konkolaataa qabsiisanii liqeeffachuu waajjirri haqaa bakka itti galmeessus jira. Waliigalteewan kanneen keessa bakka muraasa qofatti galmaa'aa kan jiru waliigaltee kira konkolaataatti. Waliigalteewan bitaa-gurgurtaa konkolaataa sadarkaa godinaatti malee sadarkaa aanaatti bal'inaan hin gaggeeffamu; aanolee bulchiinsa magaalaa ta'an keessatti gaggeeffama. Sadarkaa godinaa ykn bulchiinsa aanaa magaalaa qofatti akka hojmaataatti daanga'ee jiraachuun isaa dhaqqabamummaa tajaajilichaa daangessee jira. Ogeessotni hojii kana hojjetan interneetiitti fayyadamanii ragaa maalummaa konkolaataa dhiyaatee akka biyyaatti ibsan kan hin arganne hojiin kun carraa ragaa sobaaf saaxilamuu akka qabu namootni af-gaaffii deebisan ni ibsu.

Sanadoota mana magaalaa ilaallatan jechuunis waliigaltee bitaa-gurgurtaa, kira, qabsiisanii liqeeffachuu fi kenna mana jirenyaa fi daldalaa akkasuams waliigaltee qabeeya kanneen dhaamoon dabarsuu mirkaneessee akka galmeessuuf Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaalaa Oromiyaa aangeffameera. Sanadni bal'inaan mirkanaa'u waliigaltee bitaa-gurgurtaa manaa yoo ta'u kiraan manaa ammoo darbee darbee mirkana'a jira. Waliigalteen kenna manaa bu'uura seera kennaatiin osoo hin ta'iin bu'uura waliigaltee bitaa-gurgurtaa manaaniin kan gaggeeffamu yoo ta'u dhaamoo mana magaalaa irratti taasifaman ammoo waajjira haqaatiin miraknaa'ee galma'a jira. Sanadni waliigaltee bitaa-gurgutaa mana irratti taasifamu waajjiraa

gara waajjiraatti garagarummaa kan qabu ta'utti dabalee waliigalteen kun ofdanda'ee lakkoofsaa fi faayila mataa isaatii qabaatee galmaa'ee ol hin ka'amu; akka qaama maqaa abbaa qabeenya manichaa gara maqaa bitataatti jijjiiruu fi kaartaa fi pilaanii qopheessuu qofatti fudhatama.

Waliigalteen kira fi waliin misoomsuu qabiyyee lafa baadiyyaa Biirro Qonnaa fi Misoomaa Baadiyya Oromiyaa duraanii Biirro Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baaddiyyaa Oromiyaa biratti yoo mirkanaa'uun galmaa'umalee seera duratti fudhatama akka hin qabu labsiin bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa ni tuma. Waliigalteen kennaa ykn dhaamoo qabiyyee lafa baadiyyaa irratti taasifamanii fi waliigalteen qabiyyee walitti siqfachuu galmaa'uu akka qaban labsichi tumuu yoo baatellee, dambiin bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa boodarra bahe tumeet jira. Haala kanaan, waliigalteen kira, waliin misoomsuu, ooyiruu walitti siqfachuu, kennaa fi dhaamoo qabiyyee lafa baadiyyaa mirkanaa'ani galmaa'uu qabu jechuu dha. Hata'u malee, sanadoota kanneen keessaa baay'een isaanii akka seerri ajajutti mirkana'anii galmaa'aa kan hin jirre yota'an akka hin galmoofne sababootni taasisanii fi hanqinaaleen mirkaneessuu fi galmeessuu keessatti mul'atan hedduu dha.

Qabiyyee lafa baadiyyaa ilaachisee sanadni bal'inaan mirkanaa'uun galmaa'u sanada waliigaltee kiraati; keessattuu waliigaltee kira qabiyyee lafa baadiyyaa qonna ammayyaatiif ooluu dha. Adeemsa mirkaneessa waliigaltee kira keessatti hanqinaalee mudatan baay'ee dha. Isaanis, hanga qabiyyaa lafa namni tokko akka qabatuu fi dabarsu hayyamamuu gadi qabachuu fi dabarsuu barbaaduu, lafa baadiyyaa waliigaltee kira maallaqaa fi kira midhaan callaan kennamu irratti hubannoon jiru gadaanaa ta'uu, yeroo hin daagofnee ykn irra deddeebia'nii kireessuu barbaaduu, lafa jallisii fi lafa roobaa gidduu garagarummaan guddaa kan jiru yota'el ee hojmaatni kira isaanii tokko qofa ta'uu, fi qotee bulaan waliigaltee kira mirkaneessisuuf baasii baasee maatii isaa fi raga-baatota waajjira bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaatti dhiyeessuu ka qabu yoo ta'u baasii kan qabu waanta'eef namootni baay'een waliigaltee kira galmeessisuuf irraa of-quasatu.

Hojmaatni isaanii waan hin diriirreef ooyiruu walitti siqfachuu fi mana jireenyaa waljijiiruu bakka muraasa qofatti kan hojjetamu waan ta'eef ogeessotni hojii kana ofitti fudhatanii hojjetan akkasumas ummatni tajaajila kanna argataa jiru fedhii jiruu wajjiin baay'ee gadi bu'aa dha. Labsiin 130/99 waliigalteen kennaa fi dhaamoo mirga qabiyyee qaama mootummaa biratti galmaa'uu akka qaban hin tumu; dambiin 152/2005 kwt 3(12) irratti garuu waliigalteewwan kanneen galmaa'uu akka qaban tuma. Rakkoon gama kanaan jiru tokko dirqama labsiin hin keenye dambiin kaa'uunsaa nama dirqisiisuu kan danda'u ykn kan hin dandeenye ta'uu adda

baasuu dhabuu dha. Gama kanaan, ogeessota biraa yaada lamatu jira: waliigalteen kennaa lafaa galmaa'u qaba kan jedhu dambii malee labsii waan hin taaneef galmaa'uun dhabuun isaa fudhatamummaa waliigaltichaa irratti dhiibbaa hin fidhu kan jedhoo fi ulaagaalee labsiin teechise irratti hundaa'uun akka galmeeffamu dambiin kan dubbatu waan ta'eef bu'uura dambiitiin galmaa'uu qaba kan jedhoo dha. Gama biraatiin, sanada kennaa fi dhaamoo galmaa'an bu'uura labsii fi dambii lafa baadiyyaatiin lafti nama kennamuufii ykn dhaamamuufii qabuu adda baasanii waliigaltee dhiyaate mirkaneessuu dhabuun bal'inaan hanqina mul'atuu dha. Kennaa fi dhaamoo qabiyyee lafa baadiyyaa irratti taasifamu waajjiraaleen bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa baadiyyaa bakka baay'eetti waan hin galmeessineef, waajjiraaleen haqaa aangoo isaanii ala bahuun sanadoota kanneen osoo galmeessanii mul'atu.

Sanadoota Biirroon Haqaa mirkaneessee galmeessu hedduu dha. Biirroo kanaan, sanadni bal'inaan galmaa'u sanada aangoo bakka bu'uumaan garagaraati: sanada aangoo bakka bu'uumaan waliigalaa, bakka bu'uumaan addaa bulchiinsaa fi qaama sadaffaatti dabarsuu qabeenyaa fi qabiyyee, bakka bu'uumaan abukaatoo, bakka bu'uumaan namootni waliin himataan ykn himataman ofii isaanii keessaa bakka buufatan fi bakka bu'uumaan fira s/d/f/h/h kwt 58 beekamtii kenne bakka bu'anii falmii mana murtiitti gaggeessanii dha. Adeemsa hojii sanadoota aangoo bakka bu'uumaan kanneen mirkaneessuu keessatti hanqinaalee garagaraatu mul'ata: ulaagaalee seeraa fi JBAHn ta'an hordofuu dhabuu, keewwattoota seeraa aangoo bakka bu'uumaan mirkanaa'aa jiruun wal hin simne fayyadamuu, sanada tokko irratti bakka bu'uumaan garagaraa kennuu, qabeenyaa fi qabiyyee aangoon bakka bu'uumaan irratti kennamu adda baasanii caqasuu dhabuu, aangoo bakka bu'uumaan nama hin malleef kennuu fi kkf akka fakkeenyatti caqasuu ni danda'ama.

Namni aangoo bakka bu'uumaan nama biraatiif kenne aangoo bakka bu'uumaan kenname sana yeroo barbaadetti hayyama bakka buusaa ala haquu akka danda'u seerri tumee jira. Tajaajila aangoo bakka bu'uumaan kenname haquu keessatti hojmaatni akka rakkottti ka'u tokko JBAH hojiin kun ittiin hojjetamu mirga seerri nama aangoo bakka bu'uumaan kenneef laatee jiru kan dhaphisu ta'uun isaati. Bu'ura JBAH kanaatti namni bakka bu'uumaan kanaan dura kennet ture haquu barbaadu sanada bakka bu'ummicha ittiin kenne orijinala isaa qabatee waajjiratti kan hin dhiyaanne yota'e keessummeessuu dhabuu, sanada haqamaa bakka bu'aan qabatee jiru deebisiisuu yaaluu, gucni haqamuu aangoo bakka bu'uumaan irratti guutamu kallattiiin hafuura seeraa ibsuu dhabuu fi hanqinaaleen biroo hojmaata aangoo bakka bu'uumaan haquu keessatti kan mul'atanii dha.

Barreffama hundeeffamaa, dambii ittiin bulmaataa fi qaboo yaa'ii mirkaneessuu fi galmeessuun walqabatee hanqina hubannoo bal'aatu mul'ata. Isaanis, duraa-duuba hundeeffamaa waldaalee keessatti yeroo barreffamootni kanneen itti mirkanaa'u qabanii fi qabiyyee isaanii qulqulleeffatanii mirkaneessuu dhabuu, aangoo hojii barreffama hundeeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa mirkaneessuu fi waldaalee hundeessuu akkasumas waldaalee diiguu walitti hidhuu fi garagarummaa isaanii adda baafachuu dhabuu, fi qaboo yaa'ii waajjira barreffamaa fi dambii ittiin bulmaata waldichaa mirkaneesse qofatu mirkaneessuu qaba jechuunn tajaajila kenna hojii sanada mirkaneessuu haala gahumsa qabuun akka hin raawwanne taasisuu dha.

Waliigaltee hojjetaa-hojjechiisaa mirkaneessee akka galmeessu seerri Biirroo hojjetaa-hojjechiisaa fi dhimma hawaasummaa aangessee jira; hata'u malee, JBAHn Biirroo Haqaa waliigaltee kana Biirroon Haqaa akka mirkaneessu kan ibsu yoo ta'u bu'uruma kanaan waajjiraaleen haqaa sadarkaa aanaa hanga naannoo jiran waliigaltee qaamni biraa akka mirkaneessu aangeffame ofitti fudhanii mirkaneessuun galmeessaa jiru. Hojii galmeessuu kana keessatti hanqinni guddaan mul'atu tokko waliigaltee dhiyaatu ija seera hojjetaa-hojjechiisaatiin sakatta'anii mirkaneessuu dhabuu dha.

Hojii sanadoota mirkaneessanii galmeessuu keessatti sanadootni mirkanaa'u hin qabne kan mirkanaa'an yota'ee fi mirkanaa'uun sanadoota sanaa miidhaa guddaa dhaqqabsiisuu kan danda'u ta'uun beekamnaan qaamni sanadicha mirkaneesse kaka'umsa mataa isaatiin ykn iyyata abbaa dhimmaatiin sanadicha dhorkee tursiisuu akka danda'u seerri aangessee jira. Hata'u malee, ogeessotni hojii kana hojjetan aangoo seerri isaanii kenne kana irratti hubannoo waan hin qabneef dogoggora hojii keessatti gama kanaan uumamu furaa hin jiran; mirga lammilees kabachiisuu keessatti qaawa agarsiisaa jiru.

Waliigalteewan seerri bifa ifa ta'een qaama aangoo qabu biratti yoo mirkanaa'anii galmaa'an malee seera durattu fudhatama hin qaban jedhu manni murtii waliigalteewan mirkanaa'uun kan qabanii fi osoo hin mirkanaa'iin akka ragaatti dhiyaatan bifa tokkoon keessummeessaa hin jiru. Manneen murtii tokko tokko sanadootni akkasii akka ragaatti tajaajiluu hin danda'an kan jedhan yota'u manneen murtii kan biroon ammoo simatanii akka ragaatti itti fayyadamu. Hiikkoo seerri kenu kanatti fayyadamun mana murtii gama tokkoon seera hojiirra oolchuu dhabuu yoota'u gama biraatiin ammoo hojii sanada mirkaneessuutii fi sochii hawaas-dinagdee bifa walfakkaatiinsa qabuun lafa qabataa akka hin deemne taasisuu dha.

Manni murtii sanadoota mirkanaa'anii akka ragaatti dhiyaatan akka ragaa amantaan irratti gatamutti kan fudhatu yoota'u sanadoota ragaa hanqina qaban irratti hundaa'uun mirkana'an irratti hundaa'anii waliigalteewwan hundeffaman keessummeessuu irratti manneen murtii ejjennoo tokko hin qaban. Adeemsa mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa keessatti tembeera sanadatti dhoobuun hojii tokko yota'u waliigalteewwan tembera dhoobbatan hundi garuu sanada mirkanaa'an miti; kanaafuu, tembeera dhoobuu fi hojii sanada mirkaneessuu dhimmoota qofatti of danda'anii dhaabbatan bakka itti taa'anis jira waan ta'eef dhimmoota kanneen qofatti adda baasanii ilaaluun barbaachisaa dha.

Yeroo si'anaa kana qaamoleen hojii sanada mirkaneessuu hojjechaa jiran baay'eedha. Qaamolee garagaraan hojjetamuun hojii kana gaarummaa akka qabu namootni ibsanakkuma jiran kanneen miidhaa isaatu caala jedhanis jiru. Ogeessotni qaamolee haqaa ala jiranii fi hojii kana hojjetan hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu qaama sanadni haadhoon dhimmichaa bira jiru biratti hojjetamuun deddeebii abbootii dhimmaa kan hir'isu, hojicha kan saffisiisu, baasii kan hir'isu fi ragaa sobaa hir'isu kan danda'u waan ta'eef, gara fuul-duraattis qaamolee garagaraatiin hojjetamuun akka qabutti kaasu. Ogeessotni qaamolee haqaa keessa jiranii fi qaamolee haqaa ala jiran muraasni hojiin sanada mirkaneessuu hojii ogummaa seeraa, sochii dinagdee fi odeeaffannoo barbaadu waan ta'eef qaama hojii kana qindeessee bakka tokkotti hojjechuu danda'uun hojjetamuun akka qabutti ibsu; qaama adda addaatiin hojjetamuun hojii kanaa dhangala'iinsi odeeaffannoo akka hin mirkanoofne sochiin hojii hawaas-dinagdee haala barbaadamuuun akka hin saffifne sababoota taasisan keessaa isa tokko jechuun maammiltootni gama isaaniitiin ibsaniiru.

Caaseffama waajjiraalee hojii sanadaa hojjetanii yoo ilaallu Biirroo Haqaas dabalatee adeemsa/garee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu hojjetu haala kanaan maqaan adda baasanii moggaasanii caasessanii hin jiran. Baay'een isaanii adeemsa/garee galmeessa ragaalee jedhan kan qaban yota'u jechi galmeessa ragaalee jedhu ofdanda'ee mirkaneessaa fi galmeessa sanadaa kan jedhu bakka waan hin buuneef, gaheen hojii qaamolee kanneenii maammiltootaa fi ogeessota hojicha hojjetan dabalatee sirriitti akka hin hubatamne taasiseera jechuun ni dadnan'ama. Galmeessi ragaalee Biirroon Bulchiinsaa fi Ittifayyadama lafa baadiyyaafaa ammoo ragaalee abbaa qabiyyummaa galmeessuu kan ibsu waan ta'eef hojii harkaa qabnu kana guutummaatti kan ibsu miti. Qaamoleen biroo kan akka abbaa Taayitaa Geejjibaa ammoo adeemsa/garee maqaa biraa qabuun hojii sanada mirkaneessuu kana hojjetu.

Adeemsa hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa keessatti hanqinni bal'inaan mul'atu rakkoo gama human namaatiin jiruu dha. Hojiin sanada mirkaneessuu hojii ogummaa fi

dandeettii garagaraa barbaaduu dha; hojii ogummaa seeraa gahumsa qabuu fi yerootti gabbachaa deemu, hubannoo sochii hawaas-dinagdee waayitawaa ta'ee, fi hubannoo fi muuxannoo dhimmoota sanadaa hojii barbaaduu dha. Hata'u malee, akka waliigalaatti ogeessota ogummaa hojichi barbaadu kana gonfatan ramadanii hojjechiisuu irratti hanqina bal'aatu jira. Waajjiraaleen Biirroo Haqaa ala jiran namoota dandeettii hojichi barbaadu hin qabnetu hojjeta; Biiron Haqaas gama isaatiin hojii kanaaf xiyyeffannoo kennee namoota dandeettii qaban, muuxannoo qaban fi leenjii fudhatan dhaabbiin ramadee hojjechiisuu irratti hanqina bal'aa qaba. Keessumaa sadarkaa aanaatti abbootiin alangaa dhhmmaan, guyyaan, torbaniin ykn ji'aan kan jijiiraman waan ta'eef hojii ogeessaan xiyyeffannoon itti kennamee hojjetamu miti jechuun ni danda'ama. Ogeessota deeggarsaa hojii sanada galmeessuu fi sanadicha tartibessanii kaa'uu akkasumas daataa beeziitti galchanii qabachuu irratti hojjetan nama irraa ilaalanii ykn dogoggora isaanii irraa kufaa ka'aa barachaa fi hojiicha dogoggoraan hojjechaa, gahee hojii isaanii raawwachaa kan jiran malee ogeessota dandeettii hojichi gaafatuu akkasumas leenjii ogummaa cimsuu kan argatan miti. Kanaafuu, humni nama hojii kana hojjetuu gama gahumsaa fi baay'ina jiruun hanqina guddaa kan qabuu fi xiyyeffannoo kan barbaaduu dha.

Mijaa'ina naannoo hojii sanada galmeessuu fi mirkaneessuun wal-qabatee hanqinni jiru bal'aa dha. Kutaalee hojiin kun keessatti hojjetamu bakka baay'eetti dhiphoo fi qulqullina kan hin qabnee akkasumas sanadootni duraan galmaa'an keessatti walitti qabamanii fi hawwatummua kan hin qabnee dha. Teessoo abbootii dhimmaa irra taa'anii dabaree eeggatan tajaajilamtootaa wajjiin kan wal hin simneedha. Komriteria daataa beeziitti qabatan waajjiraalee muraasa qofa keessa kan jiranii dha. Manni/kutaan sanadoota keessatti kuusan bakka baay'eetti ofdanda'ee kan hin jirre, qulqullina kan hin qabnee fi sanadoota galmaa'anii turan deebi'anii arguun kan rakkisu dha. Akka waliigalaatti, mijaa'inni naannoo hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu gadi bu'aa fi dhimma xiyyeffannoo barbaadu akka ta'e do'iin taasifame ni agarsiisa.

2. Yaadota Furmaataa

A. Yaadota Furmaataa Fulla'oo fi Yeroo Dheeraa

- Hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa qaamolee adda addaa biratti bifa bittinaa'aa fi wal-buusaa ta'een gaggeeffamaa jiru qaama humna namaa gahumsaa fi meeshaalee ammayyaa qabu akkasumas giddu-galeessa ta'e tokkoon akka hojjetamu taasisuun, qulqullina hojii fi nageenya sanadoota galmaa'anii fi dhangala'iinsa odeeffannoo isaanii akka naannoo fi biyyaattii akka dhugoomu taasisuun barbaachisaa dha

- Dhuunfaan ogeessotni hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akka hojjetanitti sirna hayyama hojii daldalaa, to'annoo fi hordoffii barbaachisu diriirsuun hojiin sanada mirkaneessuu fi galmeessuu haala saffina qabuun akka hojjetamu taasisuun barbaachisaa dha.
- Hojiin adeemsa sanada mirkaneessuu fi galmeessuu seera, fi JBAH gahumsa qabuu fi walta'aa ta'e tokkoon gaggeeffamaa kan hin jirre waan ta'eef, seera dhimma kana irratti akka Federaalaatti bahe jiru, Labsii lak 922/2008, hojii kana kan bitu ta'uu hubannoo uumuun akka ittiin hojjetamu taasisuu, fi manuwaalii hojii walta'aa ta'e akka naannotti baasuun hojmaata gahumsaa fi iftoomina qabu diriirsuun barbaachisaa dha
- Akka Naannootti qaama hojii kan of-danda'ee qofa isaa hojjetu, Biiroo Haqaa jalatti akka adeemsa guddaa tokkootti kan caaseffamu ykn akka Naannootti waajjira qofaatti adda bahee hundeffamu, ogeessota ogummaa seeraa, ogummaa dhimma sanadaa fi muuxannoo hojii rogummaa qabu horatan akkasumas hojjettoota deeggarsaa dandeettii fi ogummaa hojii sanada galmeessuu fi daataa beezi akkasumas dokmanteshinii qaban hammachuun hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu gahumsaan akka raawwatu haala mijessuun barbaachisaa dha.

B. Yaadota furmaata yeroo gabaabaa

- Biiron Haqaa maanuwaalii JBAH sanadoota Biiroo kanaan mirkanaa'uu qaban baay'ee hammatee kan hin jirre akkasumas sadarkaa waajjiraa sanadootni itti mirkanaa'an ulaagaa ifa ta'ee fi haala yeroo ammaa wajjiin deemu irratti hundaa'ee adda hin baane kan qabu waan ta'eef, itti dabalees sanadoota Biiron kun mirkaneessuuf aangoo hin qabne hammatee ogeessota dogoggorsiisaa waan jiruuf, haala guutummaa fi iftoomina gahaa qabuun fooyessuun barbaachisaa dha
- Biiron Haqaa caaseffama waajjirichaa sadarkaa biiroo fi godinaatti akka adeemsatti hundeessee jiru abbaa adeemsa hojii dandeettii fi gahumsa qabu irratti muuduun/ramaduu fi ogeessota biroo gahumsa qaban dhaabbiin, akka barbaachisummaa isatti, ramaduun akkasumas aanolee bulchiinsa magaalaa ta'anis adeemsa xiqqaa ykn garee humna namaa fi meeshaalee barbaachisuu guutate ramaduun, hojiin kun qulqullina barbaadamuun akka hojjetamu gochuun gaarii dha
- Biiron Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa waliigalteewwan qabiyyee lafa baadiyyaa akka mirkaneessuu fi galmeessu labsii fi dambiin aangeffamee jiru keessaa

baay'ee isaanii simatee mirkaneessuun galmeessaa waan hin jirreef, maanuwaalii hojii gahumsa qabu diriirsuu fi ogeessota gahoomsuun gahee hojii isatii kennameef kana gahumsaan raawwachuun dantaa abbootii qabiyyee fi uummataa kabachiisuun barbaachisaa dha

- Abbaan Taayitaa Geejjibaa waliigalteewwan konkolaachisaa ilaallatan baay'ee isaanii simatee mirkaneessaa hin jiru, waliigaltee bittaa-gurgurtaa konkolaataa mirkaneessaa jirus adeemsa hojii mirkaneessuu fi galmeessuutiin hojjechaa kan jiru waan hin taaneef maanuwaalii hojii baasuun, ogeessota dhimma sanadaa hojjechuu irratti gahumsa qaban ramaduu fi mijaa'ina naannoo hojii dhugoomsuun sanadoota kira, kennaa, qabsiisanii liqeeffachuu fi dhaamoo konkolaataa wajjiin walqabatan qulqullinaan mirkaneessuu fi galmeessuun hojjechuun barbaachisaa dha.
- Labsiin aangoo fi gahee hojii qaamolee raawwachiiftuu Oromiyaa, labsiin lak 199/2008, fi Labsiin bulchiinsa magaalota Oromiyaa, labsii lak 195/2008, fi dambiin bulchiinsa magaalotaa Ejensiin Misoomaa fi Manajmantii Lafa Magaala Oromiyaa gahee hojii mirkaneessaa fi galmeessa sanadota akka hojjetu bifa ifa ta'een hin aangessine. Ejensichi waliigalteewwan mana magaalaa ilaallatan hunda simatee keessummeessaa kan hin jirre ta'utti dabalee hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu of-dandeessisee hojii maqaa abbaa qabeenyaa jijiiruutti adda baasee hojjechaa kan hin jirre waan ta'eef, human nama, maanuwaalii hojii fi mijaa'ina naannoo hojii mirkaneessuun hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu bifa qulqullina qabuun raawwachuun kan isa dandeessisu hojii sirreffamaa hojjechuu qaba.
- Hojii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu akkasumas sanadoota mirkanaa'anii galmaa'anii hiikanii hojiirra oolchuu keessatti kan hirmaatan abbootii alangaa, ittigaafatamtoota waajira haqaa, ogeessota waliigaltee qabiyyee lafaa, mana magaalaa, hojjetaa-hojjechiisaa fi konkolaataa mirkaneessuun galmeessan, fi hojjetoota deeggarsaa akkasumas abbootii seeraaf leenjii ogummaa fi hubannoo cimsu walitti fufiinsaan kennuun barbaachisaa dha.

Miilttoo

I. Namoota af-gaaffii Deebisanii

1. Aabbee Hajii, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Ciroo
2. Aabbuu Shumiyee, Ogeessa Qindeessa Garee Kadistraalaa Fi Galmeessa Lafaa Waajjira Bulchiinsa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Aqaaqii
3. Abdellaa Maammad, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Xuulloo
4. Abdellaa Umar, Abbaa Adeemsa, Qophii Lafa Baaddiyyaa Waajjira Misoomaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Xuulloo
5. Abdulkarim Abbaadigga, Abbaa Alangaa Fi Ogeessa Hojii Sanada Mirkaneessuu Bho
6. Abdulqadir Hirreessoo, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Harargee Lixaa
7. Abdurahaman Usman, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Harargee Lixaa
8. Abdusalaam Yasuuf, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Xuulloo
9. Abdusalam Abdurahaman- Raawwataa Waajjira Abbaa Taayitaa Godina Harargee Lixaa
10. Abdusalam Siraaji, Abbaa Seeraa, Mmwo
11. Adaanech Mangistuu, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Anaa Amboo
12. Adaanee Badhaadhaa, Ogeessa Galmeessa Ragaalee Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa
13. Adam Alii, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Magaalaa Bishooftuu
14. Addisuu Gabree, Ogeessa Waajjira Ittifayyadamaa Fi Bulchiinsa Lafa Baadiyyaa Aanaa Gommaa
15. Adimaasuu Qana'aa- Hogganaa Waajjira Misoomaa Manneenii Godina Harargee Lixaa
16. Alamaayyoo Tafarii, Abbaa Adeemsa Rifoormii Lafa Magaalaa Fi Qindeessaa Dhimma Seeraa Ejensii Misoomaa Fi Manajmantii Lafa Magaalaa Ormiyaa
17. Alamnash Barkii, Hoggantuu Waajjira Abbaataayitaa Geejjibaa Magaalaa Sabbataa
18. Alamuu Korbuu, Pirezidaantii Mana Murtii Aanaa Xuulloo
19. Amaanu'eel Bulchaa, Abbaa Adeemsa Bul/Qab/Lafa Magaalaa Gimbi
20. Amanaa Dirribaa, Qindeessaa Hojii Waliigaltee Ejensii Mmlm Magaalaa Najjoo
21. Amzaa Hajii, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa

22. Andu'alam Felleqee, Ogeessa Dabarsa Mirga Qabiyyee Lafa Waajjira Bulchiinsa
Magaalaa Sabbaataa
23. Anwar Ahmad, Ogeessa Galmeessaa Fi Mirkaneessa Waliigaltee Magaalaa Xuulloo
24. Asfawuu Tasfaayee, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaa
25. Ashannaafii Xurunaa, Hogganaa Ittaanaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa
Baadiyyaa Aanaa Ciroo
26. Baacaa Ittafaa, Ogeessa Dokmanteshinii Waajjira Haqaa Aanaa Gimbi
27. Badiritemaam Umar, Abbaa Seeraa Fi Hogganaa Ktas, Mana Murtii Olaanaa Magaalaa
Adaamaa
28. Badiriyyaa Usmaan, Hoggantuu Waajjira Haqaa Aanaa Aqaaqii
29. Bafiqaaduu Girmaa, Hogganaa Ittaanaa Abbaa Taayitaa Geejjibaa Oromiyaa
30. Baqqalaa Uumaa, B/B Ittigaafatamaa Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa
Amboo
31. Bashaa Lataa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Najjoo
32. Bashuraa Galmaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam
33. Beekumaa Mandaasaa, B/B Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Aanaa Najjoo
34. Biqilaa Garbii, Abukaaatoo Seeraa
35. Biraanee Iddoosaa, Ogeessa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa
Amboo
36. Biraanuu Fayyisaa, Abukaattoo Seeraa
37. Biraanuu Guddataa, Ogessa Seeraa Waajjira Bflb Aanaa Gimbi
38. Bisiraat Tesfaayee, Abbaa Seeraa Mana Murtii Godina Shawaa Bahaa
39. Bizunash Waalellinyi, Raawwattuu Dhimma Galmeessa Ragaalee Fi Kenna Hayyamaa
Waajjira Haqaa Aanaa Ciroo
40. Biziwarqi Mitikkuu, Abbaa Adeemsa Hojii Xiqqaa Galmeessaa Fi Mirkaneessa
Qabiyyee Waajjira Misoomaa Fi Manajmantii Lafa Magaalaa Bishooftuu
41. Caalaa Garmaamee, Abbaa Adeemsa Waliigaltee Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa
Godina Shawaa Bahaa
42. Daani'eel Altaayyee, Abbaa Adeemsa Dhimma Konkolaataa, Waajjira Atg Godina Shawaa
Lixaa

43. Daanyaachoo X Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa
Naannawaa Finfinnee
44. Daawwit Baayisaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Najjoo
45. Daawwit Geetaachoo, Abukaattoo Seeraa
46. Daawwit Tasfaayee, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Amboo
47. Dachaasaa Maaruu, Ogeessaa Hojii Waliigaltee Ejensii Mmilm Magaalaa Najjoo
48. Dajanee Gonfaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Sabbataa Hawaas
49. Dajanee Tamiruu, A/Adeemsa Waliigaltee Konkol, Wajjira Abbaataayitaa Geejjibaa
Magaalaa Sabbataa
50. Darajjee Ababaa, Ogeessa Seeraa Fi Galmeessa Ragaalee Fi Qabiyyee Lafaa Waajjira
Manaajimantii Fi Misooma Lafa Magaalaa Dukam
51. Dassaaleny Boggaalee, Abbaa Alanagaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaa
52. Dassaaleny Zarihun, Ogeessa Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Amboo
53. Derresee Tekiluu, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Xuulloo
54. Dhaabaa Cufaa, Abukaattoo Seeraa
55. Dhugumaa Nadhaa, Abukaattoo Seeraa
56. Diittaa Kadir, Ogeessa Dokmantashinii Waajjira Haqaa Bulchiinsa Magaalaa Baatuu
57. Diroo Qananii, Abbaa Seeraa Mana Murtii Godina Jimmaa
58. Dirribaa Olii, Abbaa Mmo Godina Shawaa Lixaa
59. Faasil Adaanee, Qindeessaa Waajjira Galii Aanaa Xuulloo
60. Fayyeeraa Dhufeeraa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa
61. Firehiwot G/Silaasee, Raawwattuu Hojii Kadastiraalii Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti
Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ciroo
62. Fufaa Laggasaa, Ittigaafatamaa Kutaa Tajaajila Seeraa Biirro Bulchiinsaa Fi Itti
Fayyadama Lafa Baadiyyaa Oromiyaa
63. Gammachiis Beekaa, Ogeessa Dhimma Waliigaltee Konkolaataa Waajjira Atg Aanaa
Gommaa
64. Gammachiis Geetahuun, Hogganaa Ittaanaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa
Baaddiyyaa Aanaa Aqaaqii
65. Gammadaa Bizunaa, Ittigaafatamaa Ejensii Mmilm Magaalaa Gimbi
66. Gannat Taayyee, Abbaa Alangaa Fi Ogeessa Hojii Sanada Mirkaneessuu Bho

67. Geetaachoo Hordofaa, Ogeessa Galmee Lafaa Biirroo Bulchiinsaa Fi Ittifaayyadama Lafa Baadiyyaa
68. Geetinati Raddaa, Ogeessa Galmeessaa Fi Mirkaneesssa Waliigaltee Waajjira Misoomaa Fi Manajmantii Lafa Magaalaa Bishooftuu
69. Geetuu Tacaanee, Abbaa Adeemsa Hojii Xiqqaa Galmeessa Ragaalee Ejensii Mmlm Magaalaa Jimmaa
70. Girmaa Baqqalaa, Abbaa Alangaa Waajjirra Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa
71. Girmaa G/Hiiyot, Ogeessa Dabarsa Mirga Itti Fayyadama Lafaa Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ada'aa
72. Girmaa Yaayyaa, Ogeessa Seeraa Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa Ciroo
73. Gomrewu Guder- Abbaa Adeemsa Hojii Waajjirra Abbaa Taayitaa Godina Harargee Lixaa
74. Guutuu Ojirraa, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Godina Wallagga Lixaa
75. Habtaalem Diinaa, Ogeessa Waajjira Bflb Aanaa Gimbi
76. Habtee Tarrafaa, Abbaa Seeraa Mmo Godina Wallagga Lixaa
77. Hadiraa Awal, Abbaa Alangaa Waajjira Aanaa Gommaa
78. Hundumaa Kabbabaa, Raawwataa Hojii Dabarsa Mirga Qabiyyee Lafa Baadiyyaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Tti Fayyadma Lafa Baadiyyaa Aanaa Sabbataa Hawaas
79. Inkosaa X Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
80. Isiraa'el Yaadataa, Barreessaa Dhimma Uummataa
81. Iyyoob Dastaa, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Ada'aa
82. Jamal Mussaa, Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjiba Magaalaa Xuulloo
83. Johonii Maammuyyee- Abbaa Alangaa Fi B/Bu'aa Abbaa Adeemsa Hojii Galmeessa Ragaalee Fi Kenna Hayyamaa Waajjira Haqaa Godina Harargee Lixaa
84. Kabbadaa Olaanaa, Hogaanaa Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
85. Kadir Waariyoo, Ogeessa Galmeessa Ragaalee Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Aanaa Adaamii Tulluu
86. Kalid Aliyyii, Ogeessa Seeraa Fi Raawwataa Dhimma Galmeessa Ragaalee Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa Ciroo

87. Kamal Bakar-Hogganaa Waajjira Haqaa Godina Magaalaa Adaamaa
88. Kifilee Dinqaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Aqaaqii
89. Kiflee Daggafaa, Ogeessa Waajjira Wmmlm Magaalaa Amboo
90. Kiflee Leellisaa, Abbaa Alangaa, Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaa
91. Kindee Girmaachoo, Raawwataa Hojii Dabarsa Mirga Qabiyyee Lafa Baadiyyaa Waajjira
Bulchiinsaa Fi Itti Fayyadma Lafa Baadiyyaa Aanaa Sabbataa Hawaas
92. Lammaa Tuujii, Abbaa Seeraa Mmo Godina Shawaa Lixaa
93. Lammeessaa Dheeressaa, Ogeessaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa
Aanaa Amboo
94. Lammeessaa Jambaree, Abbaa Adeemsa Misoomaa Fi Dabarsa Manneenii Godina
Shawaa Bahaa
95. Magarsaa Abdiisaa, Hogganaa Waajjira Haqaa Aanaa Bulchiinsa Magaalaa Dukam
96. Muhammad Yaasin, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Magaalaa Adaamaa
97. Makuriya Geetachoo, Ogeessa Galmeessa Waliigaltee Bulchiinsa Magaalaa Dukam
98. Malaakuu Olijirraa, Barreessaa Dhimma Seeraa Aanaa Xuulloo
99. Malkaamuu Waaqgaarii, Ogeessa Mirkaneessa Waliigaltee Ejensii Mmlm Gimbi
100. Mangistuu Laggasaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Magaalaa Sabbaataa
101. Margaa Bookaa, Abbaa Seeraa Mmwo
102. Masarat Guutamaa, Ittgaafatamaa Wajjira Haqaa Aanaa Amboo
103. Masarat Naggaa, Abbaa Seeraa Mmo Godina Wallagga Lixaa
104. Masfin G/Igzihaber, Abbaa Adeemsa Taajaajilaa Fi Dhiyeessii Konkolaataa
Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Magaalaa Baatuu
105. Meresaa G/Yesuus, Daarikteera Olaanaa Ejensii Mirkaneessaa Fi Galmeessa
Sanadootaa Federaalaa
106. Meseret Damee, Hogeessa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa
Godina Addaa Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
107. Misgaanaa Saccoo, Abbaa Adeemsa Hojii Xiqqaa Galmeessa Ragaalee Ejensii
Mmlm Magaalaa Jimmaa
108. Mitikkuu Olmaa, Abbaa Adeemsa Bulchiinsa Qabiyyee Waajjira Manajmantii Fi
Misoomaa Magaalaa Dukam
109. Mokonnin Dhaabaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Gommaa

110. Moosisaa Nagawoo Raawwataa Mirkaneessaa Fi Galmeessa Ragaalee, Biiroo Haqaa Oromiyaa,
111. Muktaar Sharafaddiin, Hogganaa Waajjira Haqaa Godina Jimmaa
112. Mul'isaa Ejjetaa, Pirezidaantii Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Naannawaa Finfinnee
113. Mulugeetaa Fufaa, Abukaatoo Seeraa
114. Mulugeetaa Geetaachoo, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Aanaa Gommaa
115. Musaa Immayyuu, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa
116. Naatolii Fayyisaa, Abukaatoo Seeraa
117. Naggaa Beellaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Amboo
118. Nahimiyyaa Maahammad- Raawwattuu Hojii Galmeessa Ragaalee Godina Harargee Lixaa
119. Nashaayii Isaa, Abukaatoo Seeraa
120. Obsaa Tashaalee, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Gommaa
121. Qamar Abbaatamaam, Ogeessa Waajjira Ittifayyadamaa Fi Bulchiinsa Lafa Baadiyyaa Aanaa Gommaa
122. Qixxeessaa Araarsoo- Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Ciroo
123. Qonjit Solomon, Raawwattuu Dabarsa Mirga Itti Fayyadama Lafa Baaddiyyaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ciroo
124. Rahmetu Mammad, Hoggantuu Ittaantuu Wajjira Misoomaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Xuulloo
125. Rawudaa A/Jabal, Abbaa Alangaa Waajjira Aanaa Gommaa
126. Salamoon Zawudee, Abukaattoo Seera
127. Shamanee Taddasaa-Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Ciroo
128. Shimallis Laggasaa, Raawwataa Hojii Dabarsa Mirga Qabiyyee Lafa Baadiyyaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Tti Fayyadma Lafa Baadiyyaa Aanaa Sabbataa Hawaas
129. Siisay Tesfaayee, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
130. Solomoon Garradoo, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Magaalaa Adaamaa
131. Sooressaa Kiisuu, Ogeessa Galmeessaa Fi Rikordii Qabiyyee Waajjira Bulchinsaa Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Adaamii Tulluu

132. Taaddalaa Girmaa, Abbaa Adeemsa Qopheessaa Fi Kennaa Ragaa Lafa Magaalaa
Xuulloo
133. Taayyee Korjoo, Abbaa Saeeraa Mana Murtii Aanaa Ada'aa
134. Tafarrii Haayilemaariyaam, Ogeessa Dhimma Waliigaltee Konkolaataa Waajjira
Atg Aanaa Gommaa
135. Tafarrii Saamu'eel, Ogeessa Waliigaltee Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa
Magaalaa Bishooftuu
136. Tafarrii Tufaa, Hogganaa Ittaanaa Waajjira Haqaa Bulchiinsa Magaalaa Baatuu
137. Taganee Taayyee, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Ada'aa
138. Tageny Mekoniin, Ogeessaa Fi Qindeessaa Hojii Ejensii Mirkaneessaa Fi
Galmeessa Sanadootaa
139. Tamasgeen Didhaa, Waajjira Abbaa Taayitaa Geejjibaa Godina Shawaa Lixaa
140. Tamasgeen Haayiluu, Abbaa Alangaa Fi Ogeessa Hojii Sanadaa Waajjira Haqaa
Aanaa Gimbi
141. Tamiruu Ketemaa, Hogeessa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa
Godina Addaa Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
142. Tasfaayee Baqqalaa, Abbaa Dhimmaa
143. Tasfaayee Yaadasaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Shawaa Lixaa
144. Tashoomaa Dhugaasaa, Abbaa Adeemsa Bulchiinsa Lafaa Wmmlm Magaalaa
Amboo
145. Tashoomaa Leenjisaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Gommaa
146. Tesfaayee Dajanee, Pirizidaantii Mana Murtii Aanaa Aqaqii
147. Teshoomaa Hurrisaa, Hogeessa Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa
Baadiyyaa Godina Naannawaa Adda Finfinnee
148. Tsaggayee Wondafiraash, Raawwataa Hojii Galmeessa Ragaalee Fi Kenna
Hayyamaa Waajjira Haqaa Aanaa Magaalaa Sabbataa
149. Tsheggaayee Araarsaa, Ogeessa Dabarsa Mirga Itti Fayyadama Lafaa Bulchiinsaa
Fi Itti Fayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ada'aa
150. Tufaa Ababaa, Hogganaa Wajjira Haqaa Aanaa Magaalaa Bishooftuu
151. Warqinaa Galataa, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Aanaa Gimbi

152. Woganee Damsee, Raawwataa Kenna Waliigaltee Waajjira Abbaa Taayitaa
Geejjibaa Godina Adda Oromiyaa Naannawaa Finfinnee
153. Wondiminahi Asaffaa, A/Adeemsaa Koroora Fi Ittafayyadama Lafa Baadiyyaa
Waajjira Bulchiinsaa Fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Ciroo
154. Xaasawu Nadhii, Ogeessa Kaffaltii Beenya Misoomaa Fi Manajmantii Lafa
Magaalaa Godina Shawaa Bahaa
155. Xilahuun Shabashii, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Najjoo
156. Yaadatee Galataa, Ogeessa Mirkaneessa Waliigaltee Qabiyyee Lafaa Aanaa
Gimbii
157. Yashii Laggasaa, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Sabbataa Hawaas
158. Yasuuuf Ibraahim, Hogganaa Misoomaa Fi Manajmantii Lafa Magaalaa Godina
Shawaa Bahaa
159. Yeroo Raggaasaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa
Naannawaa Finfinnee
160. Yodiit Dabalee, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Godina Adda Oromiyaa
Naannawaa Finfinnee
161. Yohanis Tegeny, B/B Ittigaafatamaa Waajjira Bflb Aanaa Gimbii
162. Yoomiyuu Fiqaaduu, Daarekteera Gahumsa Konkolaataa Abbaa Taayitaa
Geejjibaa Oromiyaa
163. Zalaalam Kannisa, Ittigaafatamaa Waajjira Haqaa Godina Jimmaa
164. Zalaalem Mihiratu, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Ciroo
165. Zalaalem Mokonnin, Abbaa Alangaa Waajjira Haqaa Aanaa Magaalaa Sabbataa
166. Zarihun Tashomaa, Abbaa Adeemsa Hojii Waldiddaa Dhimma Lafa Baadiyyaa
Waajjira Misoomaa Fi Ittiiffayyadama Lafa Baadiyyaa Aanaa Xuulloo
167. Zawudee Haayiluu, Ogeessa Galmeessa Ragaalee Waajjira Haqaa Godina Shawaa
Bahaa
168. Zawudee Tufaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Magaalaa Sabbataa
- II. Seerota**
- Heera Mootummaa Ripaablika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa, labsii 1/1987
 - Seera Daldalaa Itoophiyaa, labsii 166/1952
 - Seera hariiroo hawaasa Itoophiyaa, lakk 165/1952

- Seera deemsa falmii hariroo hawaasaa, 3/1957
- Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoo fi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Lak 199/2008
- Labsii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, lak 922/2008
- Labsii Kaffaltii Tamberaa, labsii lak 110/90 fi lak 612/2001
- Labsii Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Naannoo Oromiyaa, Labsii Lak 130/1999
- Labsii Bulchiinsaa fi Ittifayyadama Lafa Baadiyyaa Naannoo Oromiyaa, labsii lak 130/99
- Dambii Hundeeffama Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, Dambii Mana Marii Ministeroota Federaalaa lak 379/2008
- Labsii qaamolee raawwachiiftuu mootummaa naannoo oromiyaa aangoo fi gahee hojii isaanii murteessuuf bahe lak 163/2003 fooyyessuuf bahe, labsii lak 170/2004
- Dambii Magaalota Mootummaa Naannoo Oromiyaa, labsii 186 /2008
- Dambii bulchiinsaa fi ittifayyadama lafa baadiyyaa Oromiyaa, labsii lak 151/2005 Maanuwaalii JijiiramaBu'uura Adeemsa Hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa irra deebiin fooyya'ee dhiyaate, Biiroo Haqaa, 2004
- Maanuwaalii haala kenniinsa tajaajila mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Ejensii Federaalaa, Guraandhala 2009 (Finfinnee)
- Moojulii uwuwisa seeraa fi dhufaatii seenaa raawwii sanada mirkaneessuu fi galmeessuu, Ejensii Mirkaneessaa fi Galmeessa Sanadootaa Federaalaa, Fulbaana 2010, (Finfinnee) Maanuwaalii haala kenniinsa tajaajila mirkaneessaa fi galmeessa sanadootaa Ejensii Federaalaa, Guraandhala 2009 (Finfinnee)
- Dambii Magaalota Mootummaa Naannoo Oromiyaa, labsii 186 /2008

III. Kitaaboota

- Weldegiorgis Habtemicael, the Eritrean Notary Public In The Context Of Golboal Naotries System
(http://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2014/papers/TS06I/TS06I)
- Alfred E. Piombiho, Notary public handbook, principles and cases, National Edition: east coast publishing, (1997)
- National Notary Association, (<https://www.informednotariesofmaine.org/about-us/history>)
- Bryan A. Garner (chief editor), Black's Law Dictionary, 7th ed., (West Group), 1999

- Dr Emonn G Hall, Notary Public Director, Inistitute of Notarial Studies, A Paper delivered to the notaries society of England and Wales, 17 September 2015, London
- Maanuwaalii JijiiramaBu'uura Adeemsa Hojii galmeessa ragaalee fi kenna hayyamaa irra deebiin fooyya'ee dhiyaate, Biiroo Haqaa, 2004

IV. Dhimoota

- Zabiibaa Mussaa vs. Amaan Bariisoo, Mana Murii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, galmee lak 25546
- Huseen Muhammad n 4 vs. Faaxumaa Huseen n-3, Mana Murtii Godina Jimmaa, galmee lak 40072
- Tammiruu Kabbabaa vs. Margaa Darajje, mana murtii godina shawaa lixaa, galmee lak 16168
- Caalaa Baalii vs. Xilahuun Manbaruu fi Dhugaasaa Nagaa, mana murtii aanaa amboo, galmee lak 48096
- Caalaa Baalii vs. Xilahuun Manbaruu fi Dhugaasaa Naga'aa, Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Lixaa, galmee lak 16727
- Adde Birqee Ijjiguu faa n-5 vs. Waajjira Haqaa Magaalaa Bishooftuu fi Mana Qopheessaa Bulchiinsa Mgaalaa Bishooftuu, Galmee Lak 52296
- Bakaree Waaqgaarii vs. Baqqaanaa Cimsaa, Mana Murtii Aanaa Najjoo, galmee lak 13181
- Geetaachoo Geereroo vs. Taaddasaa Daroofaa , Mana Murtii Aanaa Gommaa, galmee lak 31450
- Abbaa Alangaa vs. Misbaawu Sheekoo, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, galmee lak 26636
- Yoseef Simee vs. Gammadoo Galgaluu, Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu, galmee lak 30874
- Isheetuu Bayyanaa vs. Hundee Sobboqaa, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, galmee lak 227146
- Birqee Uumaa vs. Daraartuu Bantii n-3, mana murtii aanaa tokkee kuttaayee, galmee lak 13151
- Yoonaas Taaddasaa vs. Baamilaak Alamaayyoo n-3, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa Naannoawaa Finfinnee, galmee lak 28998

- Raggasaa Daggafaa n-8 vs. Alamaayyoo Raggasaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Oromiyaa Naannoawaa Finfinnee, galmee lak 30417
- Ayyalaa Minaamoo vs. Asaffaa Baayyuu, mana murtii waliigala federaalaa galmee lak 91493
- Nagaashuu Makaa n-2 vs. Tolashee Baahaaruu Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, galmee lak 256331
- Masaay Girmaa n-2 vs. Girmaa Abarraa n-2, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, galmee lak 266400
- Margaa Darajjee vs. Taammiruu Kabbabaa, mana murtii olaanaa godina shawaa lixaa, galme lak 16168